

Zorica Kotri

Momir Dragičević

SOCIOLOGIJA

Priručnik za nastavnike

Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
PODGORICA, 2009.

Zorica Kotri

Momir Dragičević

SOCIOLOGIJA

Priručnik za nastavnike

Izdavač	Zavod za udžbenike i nastavna sredstva- Podgorica
Glavna i odgovorna urednica	Nataša Živković
Urednik	Dragoljub Vlahović
Recenzenti	Dr Savo Laušević Dr Biljana Maslovarić Mirjana Špadijer, profesorica sociologije Branka Martinović, pedagog Mr Zoran Lalović
Dizajn	Studio MOUSE
Grafički oblikovao	Janko Raščanin
Lektura	Goran Popović
Korektura	Dragan Batričević
Za izdavača	Nebojša Dragović
Štampa	Ostojić - Podgorica
Tiraž	300
ISBN	978 - 86 - 303 - 1408 - 7

Savjet za opšte obrazovanje, rješenjem broj 04-3-151 od 31. 8. 2009. godine, odobrio je ovaj priručnik za upotrebu u opštim gimnazijama.

Sadržaj:

Uvod.....	5
Određenje predmeta	6
1. Položaj, priroda i namjena predmeta	6
2. Broj časova po godinama obrazovanja i oblicima nastave	7
Opšti ciljevi predmeta	7
Sadržaj predmeta.....	8
Didaktičko-metodske preporuke.....	9
Didaktički principi	10
Korelacija među predmetima	12
Standardi znanja – ispitni katalog	12
Način provjeravanja znanja i ocjenjivanja	13
Resursi za realizaciju.....	14
1. Materijalni uslovi	14
2. Literatura i drugi izvori	14
UVOD U SOCIOLOGIJU	15
ODREĐENJE PREDMETA SOCIOLOGIJE	15
Podjela sociologije – sociološke discipline	15
Metod sociološkog istraživanja	16
Istraživački postupci – etape i elementi istraživanja	16
SVRHA SOCIOLOGIJE	18
NAJVAŽNIJI TEORIJSKI PRISTUPI	18
Istorija socioloških ideja	18
ČOVJEK, DRUŠTVO, KULTURA	19
Antropološko i sociološko određenje čovjeka	19
Tipovi društva	22
Talkot Parsons, Teorije o društvu: Herbert Spenser – Što je društvo	23
Oblici društvenih zakona.....	27
Pojam i oblici svojine	28
Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru	29
Dimenzije i elementi društvene strukture	29
KULTURA, NORME, VRIJEDNOSTI	31
M. Haralambos, Kultura i društvo	31
Milena Dragičević-Šešić, Novokomponovana kultura igra i gadžeti	34

D. Dutton, Estetske univerzalije.....	37
M. Scheler, Čovjekov položaj u kosmosu	39
STRATIFIKACIJA I DRUŠTVENE NEJEDNAKOSTI.....	41
Društvena stratifikacija	41
RAD, DRUŠTVENE GRUPE I INSTITUCIJE.....	46
L. Virt, Iz eseja Urbanizam kao način života.....	46
I. Kuvačić, Predbračni odnosi i izbor bračnog druga.....	48
M. Mid, Porodica budućnosti	51
OBRASCI ŽIVOTA U SIROMAŠTVU I NOVE PARADIGME	
EVROPSKE UNIJE	55
Status i uloga	67
Pojam vlasti i društvene moći	68
Moć i vlast, prelazni oblici	68
Pojam, karakteristike i podjela etničkih grupa	70
Pojam političke institucije i organizacije	70
BIROKRATIJA.....	70
Određenje i historijski korijeni birokratije	70
PRIPREMA ZA ČAS	76
BIROKRATIJA (priprema – scenario)	78
BIROKRATIJA (plan table)	79
Pojam i određenje politike	80
Maks Veber: Racionalna država	80
Platon, Država	81
DRUŠTVENE PROMJENE I RAZVOJ	85
Predindustrijsko društvo.....	85
Pojam i karakteristike društvene promjene	86
Vrste društvenih promjena	86
Društvena pokretljivost u savremenom društvu	86
Globalizacija	87
Pojam i oblici rizika u savremenom društvu.....	87
Ekološki rizik, akcija i pristup kao strategija	87
Poruka indijanskog poglavice bijelom čovjeku	88
A. Kami, Mit o Sizifu	90
PROJEKTI	91
BIBLIOGRAFIJA	92

Uvod

Metodski priručnik pripremljen je kao dio kompleta uz udžbenik Sociologija za IV razred opšte gimnazije i ima za cilj da profesorima sociologije pomogne u što efikasnijoj realizaciji nastavnog programa. Priručnik treba da bude profesoru od koristi, da mu posluži kao oslonac u radu, pomogne u realizaciji programa, da uputi i na mogućnost alternativnog pristupa u planiranju, izvođenju i evaluaciji nastavnog procesa.

U sadržaju priručnika dati su na početku izvodi iz nastavnog programa sociologije: položaj, priroda i namjena predmeta, opšti ciljevi predmeta, sadržaj predmeta, didaktičko-metodske preporuke, korelacija među predmetima, standardi znanja, način provjeravanja i ocjenjivanja i resursi za realizaciju programa.

Kroz naslove koji odgovaraju redosljedu u udžbeniku, dati su izvodi ili kraći citati iz izvorne literature koji nastavnicima mogu poslužiti kao problemski zadatak za analizu na času, zadatak za seminarske radove ili kao sadržaj tekst-metode ili rada na literaturi. Takođe, taj materijal može se iskoristiti i kao usmjerenje prema potpunom uvidu u izvorno djelo zbog šireg zahtjeva ili zadataka.

Nastavna tema o birokratiji sadrži širu elaboraciju u priručniku jer se preko nje pokušala pokazati opservacija jednog nastavnog časa, od pripreme, izrade scenarija časa, plana table do predložene literature.

Projektne zadaci koji su dati na kraju upućuju na mogućnost podsticanja kreativnosti, aktivizma koji dodatno motivišu učenike na rad i razvijaju njihovu zainteresovanost za ovaj predmet.

Priručnik nije jednoobrazno strukturiran jer smatramo da ovako više provocira inicijativu i podržava vašu autonomiju i originalnost.

Ponudili smo citate, tekstove, zanimljivosti i projekte za koje mislimo da će vam biti od koristi i da će vašu interpretaciju tekstova iz udžbenika pojačati primjerima i argumentima.

I na kraju moramo reći da je najljepše, ali i najteže pisati za svoje kolege. Ovo je samo početak, a vi ćete svojim sugestijama i predlozima učiniti da priručnik već kod sljedećeg izdanja bude bogatiji i kvalitetniji.

Autori

1. Određenje predmeta (*Izvod iz nastavnog programa*)

▶ 1.1. Položaj, priroda i namjena predmeta

Sociologija je sastavni dio programa društvenih nauka u okviru nastavnog plana za gimnaziju i određena je kao obavezni predmet.

U okviru predmeta učenici se upoznaju sa naučnim saznanjima o društvu i sa sociološkim objašnjenjem društvenih pojava. Predmet je usmjeren na osnovne sociološke pojmove, ideje, različite metodске postupke, teorijske pristupe i aktuelne probleme savremenog društva. Opštost, teorijski pristup i fundamentalno mjesto među naukama, upućuje sociologiju da društvo kao svoj predmet objasni u totalitetu društvenih pojava i njihovih sadržaja.

Otvorenost programa, zasnovana na potrebi proučavanja osnovnih socioloških ideja i njihovoj utemeljenosti u društvenoj stvarnosti, treba da obuhvati kompleks fenomena koji u savremenom društvu imaju naročito značenje (politički, ekonomski, kulturni...) sa posebnim osvrtom na crnogorsko društvo. Dinamika društvenih promjena kroz proces tranzicije, predstavlja novi kvalitet kako u razvoju pojedinaca tako i društva kao cjeline. Oriјentacija društva prema međunarodnim integracijama, izgradnji građanskog modela, otvorenosti, vladavini prava i demokratiji, multikulturalnosti i multikonfesionalnosti – nove su nacionalne vrijednosti koje u okviru programa i njegovog otvorenog dijela imaju važno mjesto.

Predmet sociologije omogućava učenicima da otkriju različite aspekte društvenog života čovjeka, grupe i društva, i da već stečena znanja o društvenim pojavama povežu u jednu otvorenu cjelinu. Otvorenost programa podrazumijeva uključivanje onih tema koje su za učenike posebne, zanimljive i aktuelne. Taj dio programa daje mogućnost oblikovanja i dopunjavanja onim temama koje su značajne za lokalnu sredinu, kao i za strateške orijentacije društva.

Proučavanje sociologije treba da bude „oslobađajući poduhvat“.

Sociologija treba da pokaže učenicima kako da se oslobode „zdravorazumskog“ poimanja i objašnjenja društvene stvarnosti, i da se opredjeljuju za racionalna, na empirijskim dokazima utvrđenim objašnjenjima društvenih pojava. Ta objašnjenja moraju se zasnivati na „sociološkoj imaginaciji“, prije svega na tome da se „udaljimo od sopstvene svakodnevne rutine kako bismo na stvari gledali iz novog ugla“ (R. Mils).

Nastavni program određen je svojim osnovnim karakteristikama:

– **obim** programa iskazan je kroz nastavne cjeline (sociološki uvod, čovjek, kultura, društvo; struktura i elementi strukture; društvene grupe institucije i područja; društvene promjene i razvoj), nastavne teme (uvod u sociologiju, metod, čovjek i društvo, društvene grupe...) i nagoviještene nastavne jedinice (određenje predmeta, aspekti metoda, društvena nejednakost...),

– **dubina** programa iskazana je poniranjem u strukturu sociologije kao nauke preko raščlanjivanja sadržaja i različitim pristupima u analitičkom objašnjenju, tj. makronivou (pojam i elementi nauke, kultura, promjene) i mikronivou kroz detaljno

izučavanje pojedinih sadržaja (određenje čovjeka, društvene grupe, društvene moći...),

– **redosljed** programa zasnovan je na određenju predmetnih područja, tema i jedinica. Program je usmjeren na očekivane ishode, a ne na precizirane nastavne jedinice, što mu daje dodatnu otvorenost. Program osim sadržaja definiše i standarde, tj. koja znanja, vještine i kompetencije mogu garantovati planirane ishode.

U obrazovno-vaspitnom procesu, sociologija ima poseban značaj u analizi crnogorskog društva pojmova i kategorija koji izražavaju njegovu esencijalnost i egzistencijalnost, čime apstraktni nivo proučavanja dobija svoju konkretizaciju i živost. Takva saznanja doprinose i razbijanju određenih predrasuda, stavova mnjenja i zdravorazumskog – logičkog objašnjenja.

U okviru datih tema, učenici će dobiti znanje o društvenom životu i crnogorskom društvu, kao i mogućnost da razumiju istorijske, političke, ekonomske i kulturne procese u prošlosti, te stremljenja ka budućnosti. Argumentacija mora biti zasnovana na saznanjima o drugim društvima i kulturama, a posebno modeliranim i onim čija su kvalitativna svojstva i pozicije slični crnogorskom društvu (demokratska, građanska, otvorena).

► 1.2. Broj časova po godinama obrazovanja i oblicima nastave

U nastavnom planu za gimnaziju, planirano je da sociologija bude obavezni predmet u **četvrtom** razredu. Nastava se realizuje sa **dva** časa sedmično, odnosno godišnjim fondom od **64 časa**.

2. Opšti ciljevi predmeta

Sociologija kao predmet u okviru opšteobrazovnog programa svojom specifičnošću i kroz pedagoške aktivnosti omogućuje učeniku:

- usvajanje znanja o osnovnim sociološkim pojmovima i njihovu upotrebu pri razumijevanju i objašnjenju društvenih pojava;
- usvajanje znanja o osnovnim metodološkim postupcima sociologije i njihovoj upotrebi;
- razvijanje sposobnosti za kritičko vrednovanje društvenih pojava u privatnom, radnom i društvenom okruženju;
- doprinosi cjelovitom razvoju ličnosti, razumijevanju samog sebe, pozitivnoj identifikaciji i razvoju odgovornosti;
- razumijevanje čovjeka kao stvaralačkog, djelatnog bića, čovjeka kao specifičnog totaliteta;
- razvijanje pozitivnog odnosa prema načelima demokratije, pluralizma pravde, ekologije, socijalne komunikacije, slobode, svijesti o kulturnim razlikama;
- razvijanje komunikativnih sposobnosti tolerancije i odgovornosti prema

drugom, afirmaciju kulturnog i argumentovanog dijaloga;

- sposobnost za razumijevanje različitih struktura, političkih, kulturnih, vjerskih i dr. vrijednosti sistema sopstvenog društva, društvenih podsistema itd.;
- sposobnost za razumijevanje cjeline društvenog života koja nastaje kao rezultat procesa sublimiranja prirodnih, ekonomskih, kulturnih, socijalno-psiholoških i političkih faktora;
- sposobnost razumijevanja društvenog života, normativnih vrijednosti sistema, lokalne, regionalne i nacionalne zajednice kroz istorijsku distancu;
- sposobnost integracije u socijalni život, radne, lokalne sredine, posebno za aktivni život u građanskom demokratskom društvu;
- sposobnost procjene i kritičkog vrednovanja političkih inicijativa, političkih odluka i akcija;
- izražen odnos prema društvenoj pravdi i prepoznavanju nejednakosti
- sposobnost povezivanja sociološkog znanja s drugim naučnim područjima;
- razvijanje sposobnosti za otklanjanje društvenih predrasuda, uticaja mnjenja, zdravorazumskog objašnjenja sopstvenog društva i društvenih fenomena, i uopšte oslobađanje od netrpeljivosti, isključivosti, nacionalističkih ideala, ksenofobije, rodne nejednakosti, lokalizma itd.;
- razvijanje sposobnosti i spremnosti za društveni aktivizam, iznošenje svojih stavova o praktičnim društvenim akcijama;
- razvijanje sposobnosti kritičkog vrednovanja, kretanje u modernom društvu: u pravno-političkim institucijama građanskog društva, ekonomiji, tehnologiji, kulturi, informisanju, masovnoj kulturi;
- razumijevanje evolucije kao procesa u kojem su spojena objašnjenja o istorijskom strukturiranju, univerzuma prirode i ljudskom iskustvu;
- osposobljavanje za samostalan rad i permanentno obrazovanje.

3. Sadržaj predmeta

1. Uvod u sociologiju

- određenje predmeta sociologije
- metod sociološkog istraživanja
- svrha sociologije
- najvažniji teorijski pristupi

2. Čovjek, društvo, kultura

- čovjek kao totalitet
- društvo kao totalitet
- svojina
- struktura društva
- kultura – različita određenja
- norme i vrijednosti

- pluralizam kultura
- subkultura
- religija kao dio kulture
- socijalizacija
- društvena interakcija i svakodnevni život
- devijantno ponašanje i društveni nadzor
- 3. Stratifikacija i društvene nejednakosti**
- društvena nejednakost i socijalne razlike
- društvene nejednakosti i društvena slojevitost
- pojam i oblici društvene moći
- društvena pokretljivost
- 4. Rad, društvene grupe i institucije**
- rad i privredni život
- tehnologija i tehnička moć
- teritorijalne grupe
- porodica
- nacija
- država
- 5. Društvena promjena i razvoj**
- tradicionalno i moderno društvo
- oblici društvenih promjena
- ekologija – ekološka svijest – ekološke promjene

4. Didaktičko-metodske preporuke

Nastavnik u ostvarivanju ciljeva predmeta, uz obavezni sadržaj, uočava zainteresovanost učenika za obradu posebnih tema iz nastavnog programa koji je namijenjen za izborni dio. Nastavne teme su određene prema osnovnim ciljevima predmeta.

Odnos obaveznih sadržaja u odnosu na izborne jeste 46 prema 18 časova (ili 25%). Preporuka: otvoreni dio programa koji je povezan sa aktuelnim temama iz društvenog života dat je u okviru poglavlja 2 i 4 nastavnog programa. U ovom dijelu treba posvetiti pažnju temama predloženim od strane učenika (ispitati na početku nastavne godine ili poslije realizacije obaveznih tema), čime će se obezbijediti autonomnost učenika i nastavnika.

Pri obradi svih tema posebnu pažnju treba usmjeriti na objašnjenje i usvajanje znanja o crnogorskom društvu kroz komparativni pristup modernim, demokratskim i razvijenim društvima, a posebno društvima u tranziciji.

U nastavnom programu se potencira povezanost znanja o društvu, koja učenici već imaju iz drugih oblasti, sa sociološkim idejama i metodskim pristupima, pri čemu se potencira aktuelnost znanja i iskazuje karakter sociologije da pomogne u racionalnom objašnjenju i poimanju društvenih pojava. Zato u nastavnim aktivnostima treba potencirati stalnu vezu između apstraktne i empirijske strane

objašnjenja, a što posebno treba da koristi u objašnjenju sopstvenog društva. Sociološki pojmovnik je moguće proširiti i obrazložiti sekundarnim izvorima (statistički godišnjak, istraživanje agencija...), interpretacijama članaka iz sredstava informisanja, periodike, odlomcima iz stručne literature, istraživačkih radova itd. Time se proučavanje socioloških problema približava pitanjima koja su bliska svakodnevnom životu i iskušenjima učenika, a ujedno se podstiče samostalnost, timski rad, tj. zainteresovanost učenika da samostalno tragaju za informacijama i znanjima, a da preko njih na sociološki način razumiju i objasne društvene aspekte sopstvenog društva.

Posebno je potrebno naglasiti različitost teorijskih objašnjenja u sociologiji. Razlike posebno isticati pri objašnjavanju pojedinih tema i socioloških problema. Različitost teorijskih pristupa bitno utiče i na izbor različitih nastavnih postupaka, kao i na formiranje različitih predstava o praktičnom značaju socioloških saznanja. Obrada zadatih tema mora biti usmjerena tako da učenici spoznaju međusobnu povezanost društvenih pojava uopšte i u konkretnom slučaju.

Takav pristup omogućava povezivanje socioloških saznanja sa saznanjima iz drugih predmetnih oblasti i osposobljava učenike za interferenciju sociološkog znanja sa objašnjenjima u drugim područjima nauke.

Proučavanje sociologije zahtijeva izbor didaktičkih metoda koje omogućavaju da učenik u najvećoj mjeri bude aktivan (debata, igranje uloga, učenja putem otkrića, analiza udžbeničkog teksta, pro et contra, pretraživanje baze podataka, istraživanje u medijateci, formiranje i korišćenje lične datoteke, grafički prikaz, gost na času, uloga kritičara TV i drugih medijskih sadržaja, izrada plakata i poruka, izrada mini projekta, izrada i analiza eseja...), što omogućava visoki stepen samostalnosti i inicijativnosti učenika. Izbor mora biti u službi očekivanog, da se učenici osposobe da dosljedno upotrebljavaju sociološku terminologiju i jasno izražavaju i primjenjuju sociološko znanje, da se podstakne aktivno učešće učenika u nastavi i omogući ostvarenje ciljeva predmeta i programskih sadržaja.

► 4.1. Didaktički principi (Izvod)

**Slavka Gvozdinović – Metodika nastave sociologije*

Terminom princip (latinska riječ *principium* – načelo, osnova, primarni zahtjev) označava se norma od koje se polazi u organizaciji nastave. Didaktički principi se određuju kao opšta načela kojih se nastavnik mora pridržavati pri planiranju, organizaciji i izvođenju nastave. Riječ je, dakle, o praktičnim zahtjevima koji imaju značaj samo ukoliko se mogu primijeniti i provjeriti u nastavnoj praksi, tj. ukoliko njihova primjena doprinosi racionalnosti i efikasnosti nastavnog rada.

Kao opšte metodičke smjernice formulisane na relativno visokom nivou generalizacije, didaktički principi iskazuju suštinske veze i odnose među komponentama nastave, u njima se sintetizuju poučavanje i učenje, provjeravanje i vrednovanje znanja učenika i njihov odnos prema radu. Didaktičari su jedinstveni u stavu da od uspjeha u primjeni didaktičkih principa zavisi i uspjeh nastave, da se njihova osnovna vrijednost sastoji u tome da nastavu čine uspješnom i samim tim

doprinesu ostvarivanju ciljeva i zadataka vaspitno-obrazovnog rada.

Kod metodičke obrade nastavnih sadržaja u sociologiji može se govoriti o dva međusobno različita pristupa: u jednom se polazi od *organizzazione strutture nastavnog časa*, a u drugom se za osnovu uzima *smisao i značenje nastavnog sadržaja*. Ukoliko se polazi od strukture nastavnog časa, izlaganje se organizuje na tradicionalni način. Preferira se utvrđeni vremenski okvir (uvodni, glavni i završni dio časa), dok smisao i značenje sadržaja nastave postaju drugorazredni. Takav pristup karakteriše naglašena aktivnost nastavnika, dok učenici pasivno i bez dovoljno razumijevanja usvajaju određenu količinu informacija i najčešće ih u tom obliku reprodukuju.

Ukoliko se u pripremi časa polazi od sadržaja i ako se uvodno izlaganje nastavnika shvati kao poziv na saradnju mišljenja, učenici će se lakše motivisati za aktivno učešće u radu na času. Ovaj vid interakcije podstiče misaono angažovanje učenika i povezivanje novih sa prethodno usvojenim sadržajima. Pri tom je neophodno *pamćenje* onih činjenica koje su relevantne kao osnova za razvijanje samostalnog prosuđivanja i oblikovanje vlastitih misli i stavova učenika.

U nastavi sociologije nezamjenjiva je organizatorska i motivaciona uloga nastavnika, interakcija između nastavnika i učenika, i među samim učenicima. Cilj je, dakle, razvijanje ličnosti i individualnosti svakog učenika, a ne samo usvajanje znanja aktuelnog nastavnog programa. To pretpostavlja stvaralaštvo nastavnika, kreativan pristup u pripremi metodičkih modela za realizovanje nastavnih sadržaja i dinamičan rad na času koji će podstaći produktivnu komunikaciju. Činjenica je da nema idealnih metodičkih modela koji bi bili prihvatljivi za bilo koju nastavnu situaciju i da svaki nastavni sadržaj može biti ponovni izazov za nastavnika... Treba imati u vidu da ono što je u jednom sadržaju relevantno s aspekta subjektivne procjene nastavnika, ne mora biti relevantno i za sociologiju. Suštinska je ideja obrade, oblikovanje pitanja (i njihovog slijeda) na način koji će omogućiti usmjeravanje razgovora u zavisnosti od smisla sadržaja, a ne (samo) u zavisnosti od okvira školskog časa.

Didaktički principi imaju svoju funkcionalnost u nastavi sociologije ukoliko pobuđuju istraživački pristup nastavnika, ukoliko podstiču motivaciju i interesovanje učenika za rad na času i samim tim doprinose poboljšanju kvaliteta komunikacije. Poznavanje didaktičkih zahtjeva, dakle, jeste potrebno, ali nije u funkciji efikasnije realizacije programskih sadržaja.

Svi didaktički principi su međusobno povezani i uslovljeni. Oni se ne mogu primjenjivati izolovano i nezavisno jedan od drugog. Izbor i primjena didaktičkih principa u nastavnom procesu zavisi od uzrasta i prethodnog znanja učenika, od karaktera nastavnog sadržaja, od ciljeva i zadataka nastave, od uslova u kojima škola radi, kao i od stručno-metodičke osposobljenosti nastavnika. U nastavi sociologije izdvajamo sljedeće principe (dok se didaktički principi odnose na sve etape nastavnog procesa, didaktička pravila služe kao osnova za primjenu principa u posebnim nastavnim situacijama. Riječ je pravilima: od poznatog ka nepoznatom, od lakšeg ka težem, od jednostavnog ka složenom, od bližeg ka daljem, koji se najčešće navode pri razmatranju principa sistematičnosti i postupnosti):

- princip naučnosti,
- princip prilagođenosti nastave uzrastu učenika,
- princip individualizacije nastavnog rada,
- princip učničke aktivnosti,
- princip sistematičnosti i postupnosti,
- princip očiglednosti,
- princip povezanosti teorije i prakse,
- princip trajnosti znanja,
- princip ekonomičnosti i vaspitno-obrazovne efikasnosti.

5. Korelacija među predmetima

Značaj korelacije među predmetima posebno je izražen u lakšem razumijevanju međusobno povezanih nastavnih predmeta i u različitim naučnim pristupima za objašnjavanje iste pojave.

Povezivanje sadržaja sociologije i drugih predmetnih oblasti, upućuje nastavnike na timski rad i uvid u nastavne sadržaje kako na horizontalnom tako i na vertikalnom nivou nastavnog plana.

Pri određenju ciljeva i sadržaja nastavnog programa, nastavnik isticanjem korelacije učenicima znatno olakšava razumijevanje međusobne povezanosti sociološkog znanja i znanja iz maternjeg jezika i književnosti, istorije, filozofije, psihologije, geografije, istorije umjetnosti, ekologije, informatike, građanskog obrazovanja, matematike... Na taj način znanje se efikasno usvaja, trajno zadržava – dobija svoju funkcionalnost.

6. Standardi znanja - ispitni katalog

Od učenika se očekuje da:

- steknu sposobnost da znaju, razumiju i obrazlože osnovne sociološke pojmove i ideje, teorijske i metodološke pristupe i postupke iz osnovnog – obaveznog dijela programa, kao i one koji su uključeni u otvoreni dio;
- pravilno upotrebljavaju, identifikuju i prepoznaju osnovne pojmove u teoretskom pristupu i svakodnevnoj praksi;
- razumiju i sociološki interpretiraju izvorni sadržaj, informaciju, govor, poruku;
- samostalno koriste literaturu, informacije, formiraju svoju ili učestvuju u formiranju baze podataka grupe;
- samostalno primjenjuju metodski postupak, napišu esej, seminarski rad u

okviru obavezne ili izborne teme.

Napomena: U okviru rasporeda radnog vremena (40-časovna radna nedjelja, osmočasovno radno vrijeme), prosječnom uspješnom učeniku (ocjena – dobar 3), potreban je **jedan čas** aktivnog učenja van nastave (kod kuće) za savladavanje planiranih sadržaja predmeta.

Napomena: Ispitni katalog za prosječno znanje obuhvata svaki sadržajni ciklus (tematsku cjelinu).

7. Način provjeravanja znanja i ocjenjivanja

Provjeravanje znanja i ocjenjivanje mora biti u funkciji osnovnih ciljeva predmeta, a obuhvata stepen usvojenosti znanja, razumijevanje sadržaja programa, provjeru analitičkog i sintetičkog rasuđivanja, primjenu usvojenog i aktivan odnos prema znanju. Cilj aktivnog pristupa u nastavi jeste razvoj ličnosti, individualnosti učenika, njegovo zadovoljstvo predmetnim aktivnostima, napredak u poređenju sa početnim stanjem, motivisanost i zainteresovanost za rad aktivnosti, razvoj ličnosti.

Provjeravanje i ocjenjivanje mora biti u skladu sa informativnim, formativnim i ciljevima socijalizacije. Provjera mora biti raznolika i u funkciji usvajanja novih znanja, zatim kako učenik uči, razumije i upotrebljava novo znanje.

Provjeravanje i ocjenjivanje, pored opštih načina i oblika (usmeno ili pismeno), mora sadržavati i posebne – specifične oblike koji postaju „obavezni“, zbog specifičnosti samog predmeta sociologije (seminarski radovi, grafički prikazi, izvještaji istraživanja, izrada eseja, testovi, statistički prikazi...). Prilikom vrednovanja i ocjenjivanja mora se voditi računa o osnovnim pravilima vrednovanja i ocjenjivanja: svestranosti, kontinuiranosti, objektivnosti, individualizacije, javnosti i uvida u kriterijume ocjenjivanja. Ocjena mora da ima stimulativni karakter i bude podsticaj za dalje interesovanje učenika za nastavni predmet.

Pri ocjenjivanju se poštuje poznavanje, razumijevanje i mogućnost aplikacije novih znanja. Proces vrednovanja i ocjenjivanja mora da obuhvati naučnu – predmetnu pismenost, sposobnost analize, interpretacije, kao i primjenu naučnih znanja.

Učenik treba da pokaže:

- poznavanje socioloških pojmova u obimu određenom predmetnim katalogom;
- poznavanje teorijskih osnova sociologije, socioloških ideja i pojmova;
- poznavanje sociološkog metoda, metodskih postupaka;
- mogućnost upotrebe usvojenih znanja u novim slučajevima i sociološko objašnjenje nove situacije.

Učenik na polju analize i interpretacije treba da pokaže:

- mogućnost analize kraćih socioloških tekstova, govora, klasifikovanih informacija;
- mogućnost za upotrebu socioloških pojmova i osnovnih metoda pri objašnjavanju društvenih pojava;
- mogućnost povezivanja sociološkog znanja sa drugim društvenim i prirodnim naukama;

- mogućnost jasne upotrebe socioloških ideja.

Za učenike koji pokazuju izuzetnu sposobnost (nadareni učenici) posebno treba definisati – kroz način realizacije – uslove za napredovanje i način provjeravanja i ocjenjivanja.

Učenici tog nivoa treba da pokažu:

- individualno savladavanje gradiva,
- samostalno korišćenje udžbenika i literature,
- mogućnost samostalnog ili grupnog pripremanja i izvođenja projekta.

8. Resursi za realizaciju

8.1. Materijalni uslovi

Za realizaciju nastavnog programa i aktiviranje učenika, neophodno je korišćenje materijalnih sredstava koja olakšavaju proces, podižu motivaciju i interesovanje i omogućavaju primjenu različitih metodskih postupaka. U nastavi je neophodno korišćenje računara i dodatne opreme (diskete, video disk, CD, školski softver), dijafilmova, nastavnih filmova itd. Pored tehničkih pomagala neophodno je i moguće koristiti i resurse kao što su:

- školska (ili seminarska) biblioteka (medijateka – sa obaveznim udžbenicima, enciklopedijama, stručnom literaturom, periodikom)
- lokalni potencijali (biblioteke, arhivi, muzeji)
- preduzeća, organizacije i institucije
- sportski objekti i društva
- naučnoistraživačke ustanove
- istorijska mjesta, lokaliteti i spomenici
- lokalni kadrovi (istraživači, umjetnici, ljudi raznih profila, roditelji)

8.2. Literatura i drugi izvori

U nastavi se koriste svi časopisi, revije, godišnjaci, pregledi koji mogu biti upotrijebljeni u okviru datih sadržaja. Preporuka:

- Sociologija
- Sociološki pregled
- Sociološka luča
- Godišnjak CANU za društvene nauke.

UVOD U SOCIOLOGIJU

► ODREĐENJE PREDMETA SOCIOLOGIJE

„Kako je uopšte došlo do ovakvog sveta? Zašto su uslovi u kojima živimo toliko različiti od onih u kojima živimo toliko različiti od onih u kojima su živeli naši roditelji i dedovi? U kojem će se pravcu odigravati promene u budućnosti? To su pitanja koja se najviše istražuju u sociologiji, naučnoj oblasti koja, prema tome, ima temeljnu ulogu u savremenoj intelektualnoj kulturi. Sociologija proučava društveni život čoveka, grupe i društva“. (**E. Gidens**)

Zadatak: Analiziraj Gidensov primjer sa ispijanjem kafe, društveni i sociološki simbolizam tog čina. Ili izradu lutke, hamburgera itd. Koja pitanja postavljamo, koja su naša objašnjenja lanca kontakata između ljudi da bi došli do tih proizvoda? Da li se pitamo dok ispijamo kafu, igramo se, ručamo, ko je sve i koliko je njih učestvovalo u društvenom djelovanju i bilo uključeno u društvene procese stvaranja tih proizvoda?

► *Podjela sociologije-sociološke discipline*

„Sociologija rada po svemu sudeći spada u kompleksne discipline, u centru njene pažnje je karakter i sadržaj rada, odnos čovjeka prema radu, organizacija i uslovi rada, vrijednosne orijentacije, uloga čovjeka i njegovo ponašanje u procesu rada, motivacija i zadovoljstvo radom i dr.“ (**Drjahlov** i dr.)

„Sociologija religije je, dakle, posebna grana sociologije čiji je zadatak da proučava uticaj društva na religiju i religije na društva“. (**V. Pavićević**)

„Mi bismo sociologiju politike definisali kao sociološku disciplinu koja izučava uzajamne odnose i uticaje između širih društvenih faktora i promjene na jednoj, i političkih procesa i tvorevina na drugoj strani“. (**Božidar Tadić**)

„Sociologija prava je onaj dio sociologije ljudskog duha koji proučava onu društvenu stvarnost prava, počinjući od njenih opipljivih i spolja uočljivih manifestacija u djelotvornim kolektivnim ponašanjima (kristalizovane organizacije, običajna praksa i tradicija ili inercije u ponašanju) i nastavljaajući sa njenom materijalnom osnovom (prostrana struktura i demografska gustina pravnih institucija)“. (**Žorž Gurvič**)

„Sociologija devijantnosti – socijalna patologija je nauka koja se bavi proučavanjem onih društvenih pojava kod kojih se ispoljava značajno neslaganje između prihvaćenih društvenih standarda (o tome kakva treba da bude društvena stvarnost) i postojećeg društvenog stanja“. (**Jelena Špadijer-Džinić**)

METOD SOCIOLOŠKOG ISTRAŽIVANJA

► *Istraživački postupci-etape i elementi istraživanja*

„Razuman istraživač bi danas, prema onome što čini pozitivan fond iskustva iz empirijskih socijalnih istraživanja, učinio najbolji potez ako bi spomenutu dilemu riješio na multimetodski način. Ako raspolaže makar i najmanjim uslovima (u smislu resursa), kombinovao bi metode 'iz oba svijeta', npr. kombinovao bi anketno istraživanje i fokus-grupe, ili kvazieksperiment i studiju slučaja. Umjesto neproduktivne debate o 'jednoj pravoj metodi' rasprava se pomjerila u većini društvenih nauka ka mnogo konstruktivnijem pitanju o tome koja je metoda najbolja za koje istraživačke ciljeve“. (**Fajgelj, Kuzmanović, Đukanović**)

Posmatranje

Profesor Đuro Šušnjić ističe dva osnovna oblika posmatranja:

1. posmatranje sa učešćem,
2. posmatranje bez učešća.

Posmatranje sa učešćem može se obaviti na više načina:

1. potpuni učesnik (posmatrač je u sredini koju posmatra, sredina ne zna da je posmatrana);
2. učesnik posmatrač (posmatrač ima ulogu u grupi i grupa zna da je posmatrana);
3. posmatrač učesnik (posmatrač se kreće slobodno a članovi grupe znaju njegovu ulogu);
4. čist posmatrač (posmatrač ima ulogu običnog gledaoca, nalazi se na distanci čime se saznanje veže samo za javno ponašanje).

Analiza sadržaja

„Analiza sadržaja ne može se tretirati u cjelini kao metod za prikupljanje podataka nego prije kao opšta istraživačka metoda. Ako se analiza sadržaja gleda na takav način, onda se za nju može reći da ima kvalitativno prikupljanje podataka i kvantitativnu analizu podataka“. (**B. Kuzmanović** i ostali)

Igranje uloga

Igranje uloga koristi se u mnogim oblastima i za razne namjene; u kratkom i ograničenom vremenu dvije ili više osoba simuliraju neku društvenu situaciju, pri čemu svaki učesnik igra dodijeljenu mu ulogu. Koristi se u eksperimentalnim istraživanjima da bi se izvršila manipulacija (npr. uticaj grupe na stavove, izazivanje agresije i frustracija itd.). Neposredno se posmatra ponašanje učesnika, njihove osobine u ponašanju: autoritarnost, predrasude, dominantnost itd. Igranje uloga može se koristiti i za neku timsku obuku, timske aktivnosti itd. Koristi se često i u izučavanju rukovođenja: npr. uticaj autoritarnosti na stil rukovođenja; reakcija nastavnika na problematično ponašanje učenika i djece u toj situaciji.

U SAD se posebno ova metoda koristi u cilju takozvanih holističkih pristupa testiranja i profesionalne selekcije ljudi (selekcija kadrova u obavještajnim službama).

Za naučne zaključke koji se eventualno donose na osnovu ove metode, važi sve što i za ostale kvalitativne metode.

Skale stavova

Pojam *stav* ima različita značenja u svakodnevnom govoru: stav o nekom pitanju, „zauzimanje stava“, „iznošenje stava“, „čvrst stav“, „nemam stav“ itd. Stavovi se zauzimaju kao specifični (npr. o smrtnoj kazni) ali i kao opšti (demokratiji, dječijim pravima itd.) ali i kao sistemi stavova (o liberalizmu, komunizmu itd). Stavovi variraju od trenutnog mišljenja (mnjenja) o nekom pitanju, do relativno trajnog odnosa prema nekom objektu odnosno pojavi. Trenutni stav o nekoj pojavi kao nestabilan i prolazan odnos pojedinca prema nečemu, nazivamo mišljenje, vjerovanje itd.

Stav je uvijek odnos prema nečemu, oni su uvijek polarizovani, odnosno s njima izražavamo pozitivan ili negativan odnos prema nečemu. Znajući za šta su i protiv čega su građani, možemo predviđati i više ili manje modifikovati njihovo ponašanje. To je dovelo do pojačanog interesovanja za mjerenje stavova, a podstaklo naučnike da konstruišu precizne tehnike za njihovo ispitivanje.

Stavovi variraju u intenzitetu od krajnje negativnih preko umjereno negativnih, neutralnih, umjereno pozitivnih do ekstremno pozitivnih odnosa.

Ako se stavovi na validan i pouzdan način ispituju i precizno izmjere, onda se može predvidjeti ponašanje društvenih grupa (npr. birača na izborima), ali i uticati na njihovu akciju jer se zna čemu su naklonjeni. Zbog toga je konstruisano više različitih tehnika i formirano više institucija koje se bave proučavanjem stavova (npr. Galupov institut u SAD itd.).

Danas se u primjeni nalazi više različitih skala, kao što su: Terstonova ili diferencijalna skala (intelektualne sposobnosti), Remersova generalizovana skala (mjerenje stava prema svim elementima nekog objekta, npr. instituciji, zanimanju, školskom predmetu), skala Likertovog tipa (skala za reagovanje na svaku tvrdnju umjesto samo jedne), Bogardusova skala (socijalna distanca, etnička distanca). Jedna od najpoznatijih je Bogardusova skala socijalne distance. Socijalnu distancu ili društveno odstupanje prvi je upotrijebio R. Park mjereći odnose od intimnih i toplih, preko ravnodušnih, do krajnje udaljenih i neprijateljskih.

Mnogi istraživači modifikovali su Bogardusovu skalu, zamjenjujući neke stavove i dodajući nove.

Uporedna metoda

Pripremajući se da napiše atinski ustav, Aristotel je prikupljao ustave (zakone) grčkih polisa, upoređivao njihova rješenja da bi odredio koji je idealni, najbolji oblik vladavine.

„Ljudi koji ceo život prožive u jednom jedinom društvu i usvoje običaje, verovanja, očekivanja, norme, filozofiju, ukratko – kulturu toga društva, ne mogu ni zamisliti da se i drugačije može živeti nego onako kako su ih njihovi očevi i dedovi

podučavali, lekcijom života (socijalizacija). Oni su, još i više, ozbiljno ubeđeni da je to jedini mogući, nužan i prirodan način egzistencije i svaka promjena takve organizacije života doživljava se kao šok, rušenje, propast. Takav način života ima za posledicu i stvaranje ideja o životu kao neizmenjivom, neumitnom, unapred predodređenom da bude takav i nikakav drugi. Tako se vremenom stvaraju obrasci (modeli) ponašanja i mišljenja koji sprečavaju ljude da razumeju drugačije obrasce ponašanja i mišljenja“. (**Đ. Šušnjić**)

„Uporedna metoda omogućava da upoređujemo društva i kulture kao i da upoređujemo istu pojavu u različitim društvima i kulturama... U poređenju tako različitih društava pruža nam mogućnost da sa više objektivnosti i tolerancije razumemo i objasnimo različite načine na koje čovek uspeva da se održi u prirodnom i društvenom univerzumu“. (**Đ. Šušnjić**)

SVRHA SOCIOLOGIJE

„Sociologiju ne treba posmatrati kao sredstvo koje služi samo kreatorima politike – to jest grupama koje imaju moć da donose pravilne odluke... Grupe koje su svjesne sebe često mogu imati koristi od socioloških istraživanja i na jedan djelotvoran način reagovati na vladinu politiku ili same pokretati inicijative socijalne politike (pokret za zaštitu životne okoline – primjer su društvene grupe koja se direktno zalažu za praktične reforme, i to sa zavidnim uspjehom)“. (**E. Gidens**)

NAJVAŽNIJI TEORIJSKI PRISTUPI

Istorija socioloških ideja

„Mi, ljudska bića, uvek smo bili radoznali u vezi sa izvorima našeg ponašanja, ali su se hiljadama godina naši napori da razumemo sebe oslanjali na način mišljenja koji se prenosio sa generacije na generaciju. Često su se te ideje izražavale religijskim pojmovima ili su se oslanjale na dobro poznate mitove, praznoverja ili tradicionalna verovanja. Objektivno i sistematsko proučavanje ljudskog ponašanja i društva relativno je kasnijeg datuma, naime počeci tog proučavanja javljaju se u drugoj polovini XVIII veka. Ključni prodor u tom pogledu bilo je korišćenje nauke da bi se razumeo svet oko nas – naučni pristup doveo je do radikalnih promena u našem pogledu na svet i u njegovom razumevanju“. (E. Gidens)

„Ta epoha društvene krize, nemira postavlja pred građansku klasu kao neminovan zadatak stvaranje jedne nauke koja bi joj dala sigurniju orijentaciju u upravljanju tim sistemom a pogotovo instrument za zaustavljanje društvene revolucije. To ipak može pružiti samo nauka koja će se baviti problematikom strukture i razvitka društva. U tom smislu pravilno su istakli neki marksistički teoretičari, kao npr. Labriola i neki građanski, među njima Gurvič, da je društvena kriza stvorila sociologiju kao nauku“. (**A. Fiamengo**)

Majkl Haralambos, Uvod u sociologiju

Interakcionizam

„Premda funkcionalizam i marksizam promatraju društvo s posve različitih stajališta, imaju ipak i mnogo zajedničkog. Prvo, oni daju generalno tumačenje društva kao cjeline, i po tome se ponekad nazivaju makroteorijama. Drugo, promatraju društvo kao sistem, pa se o njima ponekad govori kao o sistemskim teorijama. Treće, skloni su uvjerenju da sistem oblikuje čovjekovo ponašanje. U Parsonsovoj verziji funkcionalizma, ponašanjem uglavnom upravljaju norme i vrijednosti društvenog sistema. S marksističkog gledišta, ponašanje je konačno određeno ekonomskom infrastrukturom. Interakcionizam se razlikuje od funkcionalizma i marksizma u sljedeće tri točke. On se usredsređuje na interakciju malih razmjera, a ne na društvo kao cjelinu. Obično odbacuje pojam društvenog sistema. Posljedica je toga da ne promatra ljudsko djelovanje kao odgovor ili reakciju na sistem... Ko što mu samo ime kaže, interakcionizam se bavi interakcijom, što znači akcijom među pojedincima. Interakcionističko stajalište nastoji razumjeti taj proces. Započinje pretpostavkom da akcija ima smisao ili značenje za one koji su se u nju uključili. Iz toga slijedi da razumijevanje akcije iziskuje interpretaciju značenja koje akteri daju svojem djelovanju“.

ČOVJEK, DRUŠTVO, KULTURA

Antropološko i sociološko određenje čovjeka

„Dakle, duhovno bivstvo nije više vezano za nagon i okolinu, već je slobodno i od okoline i kako to hoćemo nazvati 'prema svijetu otvoreno': tako bivstvo ima 'svijet'. Zadatak je filozofske antropologije tačno pokazati kako iz osnovne strukture ljudskog bitka, onako kako je ukratko opisano u našim izvodima, proizilaze svi specifični monopoli postignuća i djela čovjekovih: jezik, savjest, oruđe, oružje, ideje o pravu i nepravu, država, vođenje, prikazivanje funkcija umjetnosti, mit, religija, nauka, povijesnost i društvenost“.

(Maks Šeler, Položaj čovjeka u kosmosu)

Određenja čovjeka, ko je čovjek ili šta je suština čovjeka – u djelu „**Cvetovi tla**“, Đura Šušnjića glase:

- **biološko biće** (životinja među životinjama)
- **psihološko biće** (duša nasuprot tijela)
- **biće koje govori** (bez obzira da li nešto kaže)
- **razumno biće** (homo sapiens, animal rationale, cogito)
- **političko biće** (politička životinja)
- **životinja koja pravi oruđa** (tool making animal)
- **ekonomsko biće** („homo oeconomicus“)
- **moralno biće** (zna razliku između dobra i zla)
- **religiozno biće** (biće koje traži boga, natčulno)
- **tehničko biće** („homo technicus“)
- **istorijsko biće** (biće koje se sjeća svoje prošlosti)
- **utopijsko biće** (biće koje se podsjeća na svoju budućnost)
- **biće kulture** (gradi svijet kulture na osnovu svijeta prirode)

- **estetsko biće** (stvara po mjeri ljepote a ne za druge svrhe)
- **nedovršeno biće** (ima zadatak da sebe dovrši)
- **otvoreno biće** (kako za dobro tako i za zlo)
- **tragično biće** (jedino biće svjesno svoje smrti)
- **biće koje živi svoju sudbinu** (određenu mimo njegove volje)
- **biće koje vodi razgovor sa samim sobom** (obračunava se u sebi)
- **biće koje unosi smisao** (u inače besmislenom svijetu)
- **biće bačeno u svijet** (bez svoje volje)
- **biće potreba** (nagona, interesa, želja)
- **biće koje strahuje** (ako zna uzroke straha)
- **biće tjeskobe** (ako ne zna uzroke straha)
- **biće brige** (život je stalna briga)
- **biće strepnje** (strepiti od jave i sna)
- **nesigurno biće** (otuda potreba za zakonom)
- **biće nedostatka** (zato mora da stvara, dok ptice ne moraju)
- **biće koje stvara simbole** („animal symbolicum“)
- **biće koje stvara norme** (za smisao i za ponašanje)
- **biće koje se buni** (malo zastarjela odredba)
- **biće koje stvara vrijednosti** (materijalne i duhovne)
- **odgovorno biće** (pred svojom savješću i pred drugima)
- **biće slobode** (svijest o slobodi i mogućnosti ostvarenja)
- **biće koje čini zlo** (zato ga valja sapeti u norme i ustanove)
- **biće koje troši** („homo consumens“)
- **društveno biće** (usamljeno u času smrti)
- **biće koje posreduje** (između ostalih bića)
- **susjed bitka** (koga ne može odrediti)
- **biće nade** (konkretna utopija)
- **najsmjelije djelo prirode** (nezavisno od dobra i zla)
- **biće po prirodi dobro** (samo ga društvo kvari)
- **biće koje poriče** („homo negans“)
- **biće koje se raspituje** (o drugim bićima)
- **biće prakse** (druga bića uzima za predmet svog djelovanja)
- **biće mogućnosti** (čovječne i nečovječne)
- **individualno biće** (lijepa individualnost, ličnost)
- **biće koje se smije** (makar i kroz suze)
- **biće koje se dosađuje** (sve privlačnija definicija)
- **biće koje sumnja** (misli u alternativama)
- **biće koje laže** (što nije najlošija odredba)
- **biće koje se prilagođava** (na sve osim na svoju smrt)
- **biće koje može da poludi** (lično ili kolektivno)
- **biće koje se opija** (rakijom ili ideološkim opijumom)
- **biće koje se igra** („homo ludens“)
- **neodređeno biće** (otuda potreba za teorijom)
- **biće koje se odnosi** (skup društvenih odnosa)
- **biće koje obavlja uloge** (od uloge anđela do uloge đavola)

- **biće koje sabira svoje nesreće** (nije potreban komentar)
- **biće koje zaboravlja** (čak i sebe)
- **biće koje daje obećanja** (sebi i drugima)
- **biće koje kuva hranu** (sva druga bića jedu prijesnu hranu)
- **biće koje bira** (između datih mogućnosti)
- **biće moći** (ili volje za moć)
- **biće krivice** (lične i kolektivne)
- **biće koje ima savjest** (super-ego, nad-ja)
- **svestrano razvijena ličnost** (renesansni ideal)
- **zagonetno biće** (sebi i drugima)
- **čovjek je avantura** (Valeri)

„Šta znači da egzistencija prethodi esenciji? To znači da čovjek najprije egzistira da sebe susreće, iskrsava u svijetu i da zatim sebe definiše. Ako se čovjek, kakvog ga poima egzistencija, ne može definisati, to je zato što on najprije nije ništa. On će tek poslije biti, i biti će takav kakvim će sebe učiniti. Čovjek nije ništa drugo nego ono što od sebe čini. To je prvo načelo egzistencijalizma“. (**Žan Pol Sartr, Egzistencijalizam i humanizam**)

„S obzirom na svoje telo i svoje fiziološke funkcije, čovjek pripada životinjskom carstvu. Delatnost životinje je određena instinktima, specifičnim modelima (uzorima) akcije koji su, sa svoje strane, određeni urođenom nervnom strukturom. Što je životinja na višoj lestvici razvitka, to je veća elastičnost modela akcije, a manja potpunost strukturalnog prilagođavanja pri rođenju. Kod najviših sisara postoji čak znatni stepen inteligencije, tj. upotreba mišljenja za postizanje željenih ciljeva, što omogućava životinji da ide daleko iznad instinktivno određenih modela akcije. Ali ma kako da je krupan razvitak u okviru životinjskog carstva, izvesni osnovni elementi egzistencije ostaju isti.

Životinja 'živi' biološkim zakonima prirode; ona je deo prirode i nikad je ne prevazilazi. Ona nema savest moralne prirode, ona nije svesna sebe i svoje egzistencije; ona nema razum, ako pod razumom shvatamo sposobnost da se prodre iza površine koju primaju čula i da se razume suština iza ove površine; prema tome, kod životinja ne postoji pojam istine, mada mogu imati predstavu o onome što je korisno.

Postojanje životinje je postojanje harmonije između životinje i prirode; ne, naravno, u smislu da prirodni uslovi često ne prete životinji i prisiljavaju je na žestoku borbu za opstanak, već u smislu da je priroda snabdela životinju da se može uhvatiti u koštac sa uslovima s kojima se sreće, baš kao što je priroda snabdela biljku da može da koristi uslove zemlje, klime itd. kojima se prilagodila u procesu evolucije“.

Erih From – Zdravo društvo, str. 46.

Ernest Kasirer smatra da je racionalnost samo jedan aspekt ljudske posebnosti, odnosno simbolička djelatnost, kao što su mit, jezik, religija, umjetnost, nauka, istorija koji zajedno čine kulturu.

„I čim više nije u jednom samo fizičkom svijetu, čovjek živi u jednom svijetu simbola. Jezik, mit, umjetnost i religija sastavni su djelovi tog svijeta. Sav čovjekov

misaoni i iskustveni napredak oplemenjuje i jača tu mrežu. Čovjek se više ne može direktno suočiti s realnošću. Umjesto da se bavi samim stvarima, čovjek u stanovitom smislu stalno opšti sa samim sobom. Toliko se motao u jezičke oblike, umjetničke slike, mitske simbole ili religijske obrede da ništa ne može niti vidjeti niti spoznati bez posredstva tog umjetničkog medija.

Racionalnost je zaista inherentna odlika svih ljudskih djelatnosti... Stoga, umjesto da čovjeka definišemo kao *animal rationale*, trebalo bi ga definisati kao *animal symbolicum*. Tek onda možemo označiti njegovu specifičnu odliku i možemo shvatiti nov put što se otvorio čovjeku – put u civilizaciju. Čovjekovo glavno značajno obilježje kojim se ističe, nije njegova metafizika ili fizička priroda – nego njegovo djelo. Upravo to djelo, taj sistem ljudske djelatnosti, definiše i određuje krug 'čovječnosti'". (**Ernst Kasirer, Ogled o čovjeku**)

„Izrazom *vita activa* označavaju se tri temeljne ljudske djelatnosti: rad, proizvodnja i djelovanje. Sve što se tiče ljudskog života ili što se odnosi na njegovo održavanje, odmah poprima obilježje uslova ljudske egzistencije. Stoga su ljudi, neovisno o tome što čine, uvijek uslovljena bića". (**Hana Arent, Vita activa**)

Tipovi društva

Novovjekovna misao o društvu oslobađa se feudalnog učenja o božanskom porijeklu vlasti i nastoji da objasni uzroke formiranja države, faze razvitka društva, njegove zakonitosti kao i odnos društva i države. Najznačajnija imena ovog perioda su: Nikolo Makijaveli (*Vladalac*), Žan Boden (*Šest knjiga o republici*), Monteskje (*O duhu zakona*), Đanbaptista Viko (*Nova nauka*), Tomas Hobs (*Levijatan*), Džon Lok (*Dvije rasprave o vladi, Pismo o toleranciji*), Žan Žak Ruso (*Društveni ugovor*).

Zadatak: U sljedećim tabelama na osnovu dosadašnjeg saznanja učenici treba da pokušaju popuniti prazna polja.

Tabela 1.1. Tipovi predmodernih društava

Tip	Period postojanja	Osobine
Lovačka i sakupljačka društva		
Poljoprivredna društva		
Stočarska društva		
Neindustrijska društva		

Tabela 1.2. Društva u modernom svijetu

Tip	Period postojanja	Osobine
Društva Prvog svijeta		
Društva Drugog svijeta		
Društva u razvoju („Društva Trećeg svijeta“)		
Novoindustrijalizovane zemlje		

Talkot Parsons, Teorije o društvu

Herbert Spencer - Što je društvo (interpretacija)

Sociologija od svog konstituisanja određuje sebe kao nauku o društvu. Određenje društva prije njenog konstituisanja u filozofskom i naučnom mišljenju teorijski je raznoliko, a taj pluralizam određenja nije proizvod samo zamisli teoretičara već je i posljedica različitih društvenih i kulturnih determinanti datog vremena.

Sam pojam društva je u svakodnevnom i jezičkom iskustvu višeslojan i višeznačan, njime se određuje: grupa vršnjaka, prijatelja; društvom se naziva i zajednica pčela, mrava; društvo je i udruženje građana, sportsko, umjetničko, ekološko, privredno; društvo se poistovjećuje sa državom, sa nacijom, npr. crnogorsko, italijansko, američko društvo; društvo je i apstraktna zajednica – globalno društvo, društvo uopšte; ono je i istorijski tip zajednice: antičko, srednjovjekovno, savremeno društvo. Društvene nauke započinju i „završavaju svoja objašnjenja društvom“.

Herbert Spencer društvo određuje kao suštinu koja se apsolutno razlikuje od svih ostalih oblika pojavnosti, kako on kaže – organskih i neorganskih entiteta. Karakteristike društva mogu se porediti sa karakteristikama tih oblika stvarnosti, ne postoje sličnosti sa neorganskim ali zato postoje sa organskim oblicima stvarnosti. Razlog konstatacije sličnosti sa organskim svijetom je u tome „da su stalni odnosi među djelovima društva analogni stalnim odnosima među djelovima živog tijela“.

Društvo se razlikuje od bilo koje druge stvari jer se ono ne može percepcijom (čulima) spoznati i doseći, to je moguće jedino putem razuma, odnosno ono je apstraktna kategorija.

Društvo je, po njemu, samo kolektivno ime za određen broj pojedinaca. Članovi društva imaju u okviru njega stalne aranžmane na čitavom području koje društvo zauzima.

Rast je zajednička oznaka društva i živih organizama. Mnogi organizmi rastu čitavog života, ostali tokom većeg dijela života. Rast društva obično teče do momenta kad se društvo ili dijeli ili je prevladano. To je prva karakteristika koja veže društvo i organski svijet.

Druga je karakteristika ta da društvena tijela, kao i živa tijela, u toku rasta po veličini rastu i u strukturi. Upravo je tako i sa društvom: u početku njegovog rasta razlike između njegovih djelova su neprimjetne, da bi sa rastom stanovništva između pojedinih grupa – i po broju i po stepenu podjele i podpodjele – postale sve brojnije i sve različitije. Time započinje proces diferencijacije koja prestaje tek komplementiranjem oblika koji označava zrelost i prethodi njegovom propadanju.

Termin **struktura** vodi porijeklo iz latinskog jezika i ima više značenja: građenje, zidanje zgrada, način građenja, redosljed. Društvena struktura je relativno trajni sklop odnosa između elemenata društva koji sve te elemente povezuje u jednu uređenu cjelinu. Rast društva u veličini prati i rast strukture. Kod primitivnih hordi nisu uspostavljene razlike među djelovima. Njihovo prerastanje u pleme obično prate neke diferencijacije, i u moći i u zanimanju članova. Kako se grupe povezuju, šire, spajaju u veće, i kako ti procesi napreduju, umnožava se i diferencijacija. One od opšteg napreduju prema specijalnom. Najprije postoji podjela na upravljače i one kojima se upravlja, upravljački dio se tada dijeli na politički, religijski, vojni, a onaj kojim se upravlja na klase koje proizvode hranu i na one koji su preduzetnici, zatim se u okviru svake od ovih podjela pojavljuju sitnije podjele.

Progresivna diferencijacija u okviru društva, odnosno njegove strukture, prati i progresivna diferencijacija njenih funkcija. **Osnovne funkcije svakog društva** su:

1. reproduktivno-proizvodna funkcija
2. regulativna (upravna) funkcija
3. kulturno-duhovna funkcija.

Funkcije društva su komplementarne, i odgovaraju oblastima proizvodnje ljudskog društva, privrede, politike i kulture.

Progresivna diferencijacija dovodi do toga da dominantna klasa ne samo da jednostavno postaje drugačija od drugih već preuzima kontrolu nad drugim. Kad se ta klasa podijeli dalje na one koji dominiraju više i one manje, ovi opet počinju da obavljaju određene djelove čitave uprave. Različite grupe koje one formiraju (funkcije) imaju različita zanimanja, a unutar svake od njih takođe nastaju sitne razlike djelova i dužnosti koje ti djelovi imaju. Ove različite djelatnosti u društvu i kod živih bića nazivamo funkcijama. Te funkcije se djelova međusobno determinišu i zavisne su, i ona se tokom evolucije povećava. Kada pređemo sa aspekta strukture na aspekt funkcije vidimo da dokle god svi djelovi društva imaju jednake naravi i

djelatnosti, jedva postoji neka međusobna zavisnost i jedva se formira jedna cjelina. Kako djelovi dobijaju različite funkcije, oni postaju zavisni jedni od drugih, tako da ispadanje ili povreda jednog dijela znači i stradanje ostalih djelova, tako dok u razvijenim društvima to ne izazove opštu pretumbaciju. To znači da u razvijenom društvu sa specijalizacijom funkcija dolazi do toga da se povećava nesposobnost da se vrše ostale funkcije.

Skup svih djelova povezan je odgovarajućim funkcijama koje ti djelovi imaju u cjelini društva. Odnosno, društvene grupe kao djelovi društva i pojedinci u njima, imaju svoje uloge – funkcije odnosno djelatnosti kojima doprinose i sebi i grupi i društvu kao cjelini. Takva socijalna mreža čini društveni sistem koji ima svoju organizaciju. Spenser smatra da kod nerazvijenih društava ne postoji nikakva organizacija jer svi obavljaju istu djelatnost, tj. funkciju: ili su svi lovci, ili ratnici, ili izrađivači oruđa. Do progresa može doći kada dođe faza da ostatak stanovništva snabdijeva stajaću vojsku potrebnim artiklima, hranom, odjećom i municijom, odnosno kada jedni proizvode dobra, drugi ih distribuiraju, a to je moguće kada svaki dio za uslugu učinjenu drugim djelovima dobija protivuslugu. Rat obično zahtijeva hitnu kombinaciju djelatnosti odnosno **subordinaciju**. Društvo u kojem ima malo subordinacije nestaje, a održavaju se ona u kojima je subordinacija velika, odnosno gdje postoji podjela uloga, funkcija između djelova društva, pojedinaca, zapravo gdje ima organizacije. **Organizacija** svakog društva započinje kontrastom između onoga dijela koji održava odnose, obično neprijateljske, s društvima koja ga okružuju i dijela društva koji ga opskrbljuje potrebnim materijalom za borbu. Kod starih društava ova dva dijela sačinjavaju cjelinu, s vremenom se pojavljuje jedan dio koji prenosi produkte i uticaje sa jednog dijela na drugi, odnosno desila se **podjela rada**. Društvena podjela rada jeste društveni fenomen koji biolozi kod živih organizama nazivaju „fiziološkom podjelom rada“, a to je ono što društvo i životinje čini živom cjelinom. Ta karakteristična međuzavisnost djelova od bitne je važnosti za društvo jer se vrši diferencijacija funkcija, a što društvo postaje razvijenije one se usitnjavaju, odnosno pojedinci se specijalizuju za pojedine funkcije. Ta je zavisnost od funkcije drugih djelova rigorozna.

Društvo se obično dijeli na klase, dvostruko, trostruko složene klase; prelaz od najnižih do najviših vodi kroz te faze. Društva se mogu dijeliti na **vojna i proizvodna društva**. Vojna društva su organizovana na principu kooperacije, a privredna na bazi dobrovoljne kooperacije.

Spenser zaključuje da je evolucija društva dio opšte evolucije, i tokom nje društvo pokazuje **integraciju** i to kako povećavanjem svoje mase tako i spajanjem i prespajanjem mase. Tokom evolucije pokazuju se brojni primjeri homogenosti i heterogenosti društva, od običnog plemena jednakog u svim svojim djelovima u naciju koja vrvi razlikama strukture i funkcija. Progresivni razvoj praćen je i diferencijacijom: na početku organizacija nije ni postojala, osim potrebe za komandovanjem u slučaju rata, ali bi potreba prestajala dolaskom mira. Napredak donosi ustaljene aranžmane koji postepeno postaju sve precizniji. Običaji se pretvaraju u zakone koji postaju sve čvršći i specifičniji u primjeni na različite slučajeve.

Tako, zaključuje Spenser, „postoji progres veličine, koherentnosti, mnogoličnosti i definisanosti“. Zadatak sociologije kao nauke o društvu stoga se mora svesti na deduktivan oblik.

Osnovni elementi strukture globalnog društva jesu društvene grupe: institucije (ustanove), organizacije i trajne društvene tvorevine (nastale na različitim obrascima kulturnog djelovanja).

Društvene grupe su relativno trajni oblici kolektivne povezanosti ljudi nastale na osnovu nekog integrativnog faktora (rođenja, porijekla, statusa, djelatnosti, mjesta življenja, kulturnog djelovanja i ponašanja, njegovanja istih vrijednosti, sličnih potreba, interesovanja).

Ferdinand Tenis („Zajednica i društvo“), njemački sociolog, dijeli sve društvene grupe na dva glavna oblika: **zajednice** i **društva**, u zavisnosti od toga kako nastaju te grupe: stihijski, u zavisnosti od osjećanja solidarnosti ili samo od poslovno-privrednih veza. Zajednice su grupe u kojima je izražena stihijnost, osjećanje solidarnosti, prisnost, prosto, grupe u kojima se živi (porodica, rod, bratstvo, pleme, seoska zajednica...) dok su društva grupe u okviru kojih se ostvaruje određeni interes i gdje su članovi vještački povezani konkretnim interesima ali emotivno razdvojeni (npr. preduzeće, političke partije, profesionalna udruženja, sindikati...).

Autor grupe koje nastaju putem potpomaganja, olakšavanja, koje se organizuju na pozitivnim odnosima, naziva **asocijacijama** i jedinstveno djeluje prema unutra i spolja. Sama asocijacija shvata se ili kao realni i organski život – onda je to zajednica, odnosno kao idealna i mehanička tvorevina – onda je to društvo. Potrebno je dati po njemu nekoliko osnovnih karakteristika jedne i druge jer dotadašnja teorija ih nije razlikovala.

„Svaki prisani, domaći, ekskluzivni zajednički život (nalazimo) shvata se kao život u zajednici. Društvo je javnost, svijet“. (F. Tenis) U zajednici čovjek sa svojim ulazi u prisani odnosi, vezan je za nju u svim situacijama i u onim dobrim, ali i u nevoljama. Ljudi prave jedni drugima društvo, zajednicu niko drugome ne može da pravi. Čovjeka primaju u vjersku zajednicu, postoje zajednice jezika, običaja, vjere, ali i za privređivanje, obrazovanje, nauku, rekreaciju, putovanja – postoje društva. Ljudsko društvo je jedna prosta koegzistencija međusobno nezavisnih ljudi.

Zajednica je stara, društvo novo, kao pojava i kao ime. Zajednica je trajni i istinski a društvo samo prolazni i prividni zajednički život, stoga zajednicu treba shvatiti kao živi organizam, a društvo kao mehanički. Teorija zajednice polazi od nužnih i kvalitetom različitih odnosa između različito uslovljenih individua. Temelj ovih odnosa jeste povezanost rođenjem, porijeklom i polom i manifestuje se u tri tipa odnosa:

1. majke i njenog djeteta, 2. između supružnika i 3. između braće i sestara.

Ovo su tri najznačajnije klice zajednice, plemenske a zatim i društvene zajednice: materinska, seksualni instinkti i podudarnosti.

Zajednica krvi prelazi kao jedinstvo bića evolucijom u **zajednicu mjesta** neposredno izražena u zajedničkom stanovanju, a dalji razvoj vodi do **zajednice duha** kao sadejstva u istom pravcu, u istom smislu. Stoga je paralelno moguće tretirati: 1) srodstvo, 2) susjedstvo i 3) prijateljstvo. **Kuća** predstavlja u neku ruku

fizički aspekt srodstva, opšta karakteristika života na selu je susjedstvo, gdje blizina kuća i zajedničke njive dovodi do brojnih kontakata među ljudima. Prijateljstvo nastaje nezavisno od srodstva i susjedstva, a uslovljeno je sličnošću posla i načinom mišljenja, i predstavlja rezultat te sličnosti; ono se ostvaruje susretima. Takvo mjesto susreta jeste **grad. Zajedničko božanstvo** kao duh zajednice, **jezik** kao sredstvo sporazumijevanja i živog razumijevanja ljudi, kao posljedica dubokih osjećanja i preovlađujućih misli (maternji jezik), glavni **zakoni zajednice** jesu osnov združivanja kao izraz sopstvene volje, odnosno **konsenzusa** zajednice. **Razumijevanje i sloga** su jedno te isto – razumijevanje u pojedinačnim odnosima, i stoga izraz i stanje opšte, kolektivne volje.

Društvo je zajednica ljudi koji miroljubivo žive jedni pored drugih, ali suštinski nisu povezani, i ostaju suštinski razdvojeni uprkos svim faktorima povezivanja. Nasuprot zajednici u društvu je svako sam za sebe izolovan i u stanju tenzije prema svima ostalima. Niko neće da nešto učini ili stvori za drugog, niko da drugome dozvoli ili da nešto, izuzev neke protivusluge **ekvivalentne** onome što je on dao. Društvo kao totalitet treba da bude obuhvaćeno konvencionalnim sistemom pravila, otuda je po svojoj ideji neograničeno, ono se stalno širi, probija i širi svoje stvarne granice. Saobraćaj između članova društva odvija se kroz sistem razmjene usluga, djelatnosti, dobara – gdje se ljudi utrkuju, gdje se stvara **konkurencija** jednih prema drugima, jednog prema drugom. Osim ovih pravila postoji i „**konvencionalna društvenost**“ čije je osnovno pravilo učtivost između ljubaznih reči i usluga, gdje se čini da je svako svakome na usluzi i da svako cijeni drugoga kao sebi ravnoga.

U društvu su svi odnosi zasnovani na upoređenju mogućih i ponuđenih učinaka; nasuprot njemu zajednica je, kao asocijacija „krvi“, prije svega fizički odnos, te se izražava u djelima i riječima, a odnos prema predmetima je sekundarni i ti predmeti se ne razmjenjuju, već zajednički posjeduju i koriste.

► **Oblici društvenih zakona**

„U istoriji društva, naprotiv, svi su akteri sviješću obdareni ljudi, koji djeluju promišljeno ili strastveno i teže određenim ciljevima; ovdje se ništa ne dešava bez svjesne namjere, bez cilja koji se hoće postići. Ali ta razlika, ma koliko da je važna za istorijsko istraživanje, naročito pojedinih epoha i događaja, ne može nimalo da promijeni činjenicu da tok istorije određuju unutrašnji opšti zakoni...“ (**Fridrih Engels**)

„**Pronaći pokretačke uzroke** koje se ovdje odražavaju u glavama aktivnih masa i njihovih vođa –takozvanih velikih ljudi – kao svjesne pobude, jasno ili nejasno, neposredno ili u ideološkom, čak i u uzvišenom obliku, **to je jedini put** koji može da nas navede **na trag zakona** koji vladaju u istoriji uopšte, a tako i u pojedinim periodima i zemljama“. (**Fridrih Engels**)

„Po Tomi Akvinskom, zakoni su tendencije u stvarima koje teže cilju. Za Lajbnica su zakoni vječne norme ponašanja ljudi i stvari. Dejvid Hjum drži da su zakoni opšti stavovi u koje mi stavljamo posmatrane slučajeve. Kant smatra da su zakoni principi

čistog uma koji omogućavaju iskustvo. Po Koenu su to hipoteze istraživanja, a po Vajhingeru svrsishodne fikcije. Huserl smatra da je zakon određenost predmeta njihovim bićem. Već ovih nekoliko primjera pokazuje da se pri tretiranju zakona polazi s vrlo različitih pozicija: od finalističkih do subjektivističkih“. (**A. Fiamengo**)

„Od čulne ili neposredne spoznaje koja zna samo za vanjsko, pojedinačno i prolazno, posredna spoznaja razmišljana ili refleksijom bitno se razlikuju time što: **1.** određuje u prirodi, životu i društvu ono što je konstantno, unutrašnje, što je samo zakonska nužnost sveopšteg zbivanja; **2.** što zato prestaje biti samo jedan od subjektivnih psiholoških funkcija; **3.** što, određujući i izražavajući sveopštu zakonsku nužnost i time racionalnost zbivanja stvarnosti, mjesto je stanovitog poklapanja objekta i subjekta, i time je i mjesto određivanja apsoluta; **4.** što, određujući ono što je opšte konstantno, zakonsko, nužno, apsolutno u svemiru i životu, razmišljanje je istodobno i određivač vrijednosti“. (**F. Hegel**)

„Zakon je odraz suštinskog u kretanju univerzuma... zakon je odraz objektivnog svijeta“. (**V. I. Lenjin**)

„Zaključak je da su **zakoni** ona **nužna općenitost empirijskog**, opšti stavovi u kojima je fiksirana objektivna, nužna zakonitost kretanja pojava svijeta“. (**A. Fiamengo**)

► **Pojam i oblici svojine**

„Imovinu čine sva stvarna prava na pokretnim i nepokretnim stvarima, prava koja od tuda proizilaze, posebno hipoteke, zaloge i jemstva; dionice, akcije, obveznice društava ili kamate na njih i u njihovoj svojini; novčana ili druga materijalna potraživanja obligacionog karaktera, prava iz ugovora o zakonu; prava intelektualne svojine, patenti, licence, prava iz ugovora o transferu, tehnologije i znanja; pravo poslovanja pod imenom kupljene ili registrovane firme; poslovne koncesije, koncesije na istraživanje i korišćenje prirodnih bogatstava; investicije i investiciona sredstva, sva sredstva stečena investicionim sredstvima, kao i svi prihodi i sredstva stečena korišćenjem postojeće imovine. Pod pojmom imovine mogu se podvesti sva prava koja se mogu novčano izraziti“. (**O. Stanković, V. Vodinić**)

OPŠTI IMOVINSKI ZAKONIK za KNJAŽEVINU CRNU GORU (izvodi)

Čl. 5.

Crnogorski zakoni i pravila vladaju u opšte u cijeloj crnogorskoj državi, te vrijede za imovinske poslove ne samo Crnogoraca, nego i inostranaca koji se u ovoj zemlji nalaze ili sude.

Čl. 9.

Kad bi kakva država svojim naređenjima činila razliku u imovinskim poslovima između svojih državljana i Crnogoraca, a na štetu ovim potonjim, Ministarstvo će Pravde u dogovoru sa Državnim Savjetom izdati naredbu, da bude uzajmica s državljanima te države, t. j. da se jednaka razlika pravi i u Crnoj Gori njima na štetu.

Čl. 10.

Svaki je čovjek imaonik, t. j. u granicama zakona svak je potpuno vlastan imati svoju sopstvenu imovinu: steći je, uživati i njome raspolagati po volji. Nikome se imaoništvo uopšte zakratiti ne može.

Čl. 11.

Kakav god bio po svojoj moći i položaju u svijetu: bio bogat ili siromah, znatan ili neznan, zakoni će koji vladaju imovinskim pravima i poslovima, biti u svemu jednaci za njega kao i za sav ostali svijet. U tome neće imati nikakva preimućstva ni sam Vladalac.

Čl. 13.

Isto tako, tjelesne i duševne razlike među ljudima ne krnje jednakosti u imaoništvu ni u imovinskom pravu u opšte, jer je ta jednakost istovjetna za muško i žensko, za staro i mlado, za zdravo i nezdravo.

Čl. 14.

Osim rođenih ljudi, t. j. ličnih imaonika, imaonici mogu još biti: i kuća, i opština, i crkva, i država, i zaklada, i u opšte svaka ustanova kojoj zakon priznaje tu osobitost.

Čl. 16.

Svačije je imanje sveto i neprikosnoveno.

► **Dimenzije i elementi društvene strukture**

„Kad upotrijebimo termin struktura, mislimo na neku vrstu skladno uređenih djelova ili komponenata. Muzička kompozicija ima strukturu, a isto tako i rečenica. Zgrada ima strukturu, ali ima i je i molekul ili životinja. Komponenta ili jedinica društvene strukture su ljudi, a čovjek je ljudsko biće shvaćeno ne kao organizam, već kao ono što je zauzima mjesto u društvenoj strukturi.“ **(A. R. Redklif – Braun, Struktura i funkcije u primitivnom društvu)**

„O strukturi govorimo onda kad su elementi povezani u cjelinu koja kao takva ima svoje specifične karakteristike, i kad su osobine elemenata, od kojih je ta cjelina sastavljena, sasvim ili djelimično zavisne od osobina cjeline“. (**Žan Piježe**)

„Struktura kao izborni oblik, logički je nužan pojam, jer upućuje na ono što je dovršeno i odlučeno, za razliku od onoga što je u vrenju, kolebljivo i još u zamahu. Sve što nije struktura, stvoreno je za više od jedne mogućnosti objašnjenja i razumijevanja. Struktura je proces zaustavljanja u našoj svijesti. Ona je presjek jedne pojave u jednom trenutku njenog razvoja“. (**Đuro Šušnjić, Religija**)

„Čitava istorija ljudskog društva jeste istorija klasnih borbi“. (**Karl Marks**)

„Materijalno bogatstvo, društveni ugled i društvena moć predstavljaju tri osnovne i relativno samostalne dimenzije društvene slojevitosti“. (**Maks Veber**)

„Strukturalizam upućuje na otkrivanje onoga što je strukturalna konstanta, što je nepromenljivo jezgro, na neku vrstu vječite sadašnjice“. (**M. Pečujlić**)

„Struktura je stabilna cjelina odnosa između elemenata koji je čine, to znači da svaki od tih elemenata ima određenu funkciju u okviru cjeline koja ima zadatak održavanja te cjeline odnosno strukture. Stoga se funkcionalnost ili nefunkcionalnost određenog elementa mora tumačiti sa gledišta odgovarajuće strukture koja se ispoljava kao društveni sistem“. (**M. Mitrović**)

Bitni elementi društvene strukture po Gurviču su:

1. morfološka i ekološka površina u koju ubraja kako prirodni tako i tehnički milje
2. organizovani uređaji, pri čemu misli na kolektivna vladanja
3. socijalni modeli u koje spadaju znakovi i pravila
4. kolektivna vladanja, određene pravilnosti, koje se odvijaju izvan organizovanih uređenja
5. tokovi društvenog života
6. kolektivni stavovi
7. socijalni simboli
8. uzavrela, novatorska i kreativna kolektivna vladanja
9. kolektivne ideje i vrijednosti
10. duhovna stanja i kolektivni psihički akti

KULTURA, NORME, VRIJEDNOSTI

Majkl Haralambos, Uvod u sociologiju

► **Kultura i društvo**

„Ralf Linton konstatira: 'Kultura jednog društva jeste način života njegovih pripadnika; zbirka ideja i navika koje oni uče, dijele i prenose iz pokoljenja u pokoljenje'. U elegantnoj formulaciji Clydea Kluckhofna kultura je 'nacrt za življenje' koga se pridržavaju članovi nekog određenog društva. Budući da čovjek nema instinkata koji će upravljati njegovim postupcima, njegovo se ponašanje mora temeljiti na smjernicama koje su naučene. Da bi društvo djelotvorno funkcioniralo, te smjernice moraju biti zajedničke. Bez zajedničke kulture, članovi društva ne bi bili kadri komunicirati i surađivati, i nastala bi zbrka i nered. Kultura stoga ima dva bitna svojstva: najprije je naučena, a zatim je zajednička. Bez nje ne bi bilo ljudskog društva.

Kultura u velikoj mjeri određuje kako članovi društva misle i osjećaju, ona usmjerava njihove postupke i definira njihov svjetonazor. Članovi društva obično shvataju kulturu kao nešto samo po sebi razumljivo. Ona postaje u tolikoj mjeri dio njih da često nisu ni svjesni da postoji. To možemo ilustrirati primjerom koji navodi Edvard T. Hall. Dva pojedinca, jedan iz Sjeverne Amerike, drugi iz Južne, razgovaraju u dvorani dugačkoj deset metara. Započinju na jednom kraju dvorane i završavaju na drugom, pri čemu se Amerikanac sa sjevera neprestano povlači, a Južnoamerikanac nezaustavno napreduje. Svaki od njih pokušava uspostaviti „uobičajenu udaljenost za razgovor“ definiranu svojom kulturom. Sjevernoamerikanac se osjeća neugodno zbog velike blizine svoga sagovornika, dok se Južnoamerikanac osjeća nelagodno, razgovarajući na onoj udaljenosti koju njegov sagovornik zahtijeva. Često se ovakvi susreti potrebni da bi se otkrila moćna priroda kulturalno određenog ponašanja“.

R. Supek – Sociologija – str. 70.

» Zanimljivosti

„Naš solidni američki građanin budi se u krevetu koji je izgrađen prema uzorku čije je porijeklo sa Bliskog istoka, ali koji se izmijenio u sjevernoj Evropi prije nego što je prenesen u Ameriku. On odmiče sa sebe pokrivač koji je od pamuka, koji je bio udomaćen u Indiji, ili od lana udomaćenog na Bliskom istoku, ili od ovčje vune koja je također uzgojena i udomaćena na Bliskom istoku ili čak od svile, čija je upotreba otkrivena u Kini. Svi su ovi materijali istkani ili ispredeni pomoću postupka izmišljenog na Bliskom istoku. Tada navlači svoje mokasine koje su izmislili Indijanci u šumama istočne Amerike i ide u kupaonicu, čija je konstrukcija mješavina evropskih i američkih izuma novijeg datuma. On oblači pidžamu, odjeću

izmišljenu u Indiji, i pere se sapunom, što su ga otkrili stari Gali. Nakon toga se brije, što je jedan mazohistički ritual koji, izgleda, vuče svoje porijeklo od starih Sumerana ili Egipćana.

Vrativši se u svoju spavaonu uzima svoje odijelo s jednog stolca južnoevropskog tipa i počinje se oblačiti. Oblači hlače čiji oblik potiče od kožnog odijela nomada iz azijskih stepa, obuva cipele od kože, štavljene, koje su pronašli Stari Egipćani, i koje su oblikovane po jednom uzorku iz klasične mediteranske civilizacije, te stavlja oko vrata šarenu svijetlu traku od tkanine, koja je ostatak šala, što su ga preko ramena nosili Hrvati u 17. stoljeću. Prije nego što će doručkovati, baca pogled kroz prozor, čije su staklo pronašli stari Egipćani, pa ako pada kiša stavit će gumene galoše koje su otkrili Indijanci u centralnoj Americi, i uzeti kišobran što su ga izmislili u Aziji. Na glavu stavlja šešir od pusta, također od materijala koji su izmislili u azijskim stepama.

Na putu za doručak zaustavlja se da bi kupio papir koji plaća novcem, jednim starim indijskim izumom. U restoranu se susreće sa čitavom serijom posuđenih elemenata. Njegov tanjur je načinjen od vrste keramike pronađene u Kini, njegov nož je od čelika, što su ga prvi put proizveli u južnoj Indiji, njegova viljuška je sredovjekovni talijanski izum a njegova kašika je derivirani oblik rimskog originala. Započinje doručak jednom narančom koja potječe iz istočnog Mediterana, komadom dinje, što potječe iz Perzije, ili komadom lubenice, što potječe iz Afrike. Zatim uzima kavu, načinjenu od jedne biljke iz Etiopije, i šećer s vrhnjem. Vrhnje potječe od udomaćene krave i od ideje da se ona muze, na što su naišli na Bliskom istoku, dok je šećer prvi put načinjen u Indiji. Nakon voća i kave on prelazi na vafle, vrstu kekisa koju su izmislili Skandinavci pekući ih od žita, odnosno pšenice uzgojene u Maloj Aziji. Preko vafle prelijeva slatko od javorovine, koje su izmislili Indijanci u šumama istočne Amerike. Kao uzgredno jelo može još uzeti jaja od jedne vrste ptica, udomaćenih u Indokini, ili tanki narezak mesa jedne životinje udomaćene na Bliskom istoku, a koji je usoljen i posušen na osnovu postupka što su ga izmislili u sjevernoj Evropi.

Kad je naš prijatelj završio s jelom, htjet će zapušiti, što je običaj američkih Indijanaca, pušeci biljku uzgojenu u Brazilu, stavljaajući je u lulu koja potječe od Indijanaca iz Virginije, ili smotavši je u cigaru koja potječe iz Meksika. Ako mu to nije dosta, može popušiti još jednu cigaru koju su nam s Antila prenijeli Španjolci. Ako pušeci čita još i dnevne novosti, odštampane slovima što su ih izmislili u Njemačkoj, pa ako pri tome čita novosti o nemirima u svijetu, on će kao dobar konzervativni građanin zahvaliti jednom hebrejskom božanstvu na indoevropskom jeziku što je stopostotni Amerikanac“.

S. D. Bovoar – Starost; str. 84

„Često, upravo zahvaljujući svom pamćenju, stari ljudi stiču povlašćen položaj. Tako je kod naroda Mijao koji žive na velikoj visini u šumi i prašumi Kine i Tajlanda. Kod tih naroda počela je da se razvija visoka kultura, ali su bez sumnje ratovima bili zaustavljeni u razvoju. Porodica je patrijarhalna: sin ne napušta očinski dom prije

30. godine. U načelu, gospodar kuće ima pravo na život i smrt svih svojih članova; odista, odnosi između očeva i sinova su veoma dobri; oni se međusobno dogovaraju. Imaju mnogo dece; djed i baka brinu o svojim unucima. Prema ženama, djeci, starim ljudima, veoma dobro se postupa. Ako se neko od njih smatra izdvojenim, pošto je nadživio svoje potomke, on se stavlja pod zaštitu gospodara neke velike porodice; iako predstavlja teret, uvijek ga rado prihvataju. Misli se da duša umrlih živi u kući i štiti je: ona se ovaploćuje u novorođenoj deci. Stari se poštuju naročito onda ako su prenosioci predanja; oni uživaju veliki ugled stoga što pamte stare mitove. Stari ljudi su vođe i savetnici zajednice. Političke odluke izvršavaju mladi, čije je odobravanje, dakle, neophodno; ali oni se obično potčinjavaju volji starih“.

S. D. Bovoar – Starost; str. 61

„Kod Hopija, kod Indijanaca iz plemena Krik i Krou, kod južnoafričkih Bušmana, bio je običaj da se starac odvede u neku kolibu, sagrađenu namerno izvan sela i da se u njoj ostavi sa malo vode i hrane. Kod Eskima, čija su sredstva za život veoma nesigurna, pozivaju starce da legnu u sneg i da tu čekaju smrt; ili, kada odlaze u ribolov, zaboravljaju ih na santi leda; ili ih zatvaraju u iglo gde umiru od hladnoće. Eskimi iz Amasalika, na Grenlandu, imali su običaj, kada bi osetili da su na teretu zajednici, da se sami ubijaju. Jedne večeri, oni bi se javno ispovedali, a dva ili tri dana kasnije ulazili bi u kajak i napuštali zemlju da se nikada više ne vrate. Pol-Emil Viktor (Paul-Emil Victor) priča da je neki bogalj, koji nije bio kadar da se smesti u svoj kajak, zahtevao da ga bace u more, budući da je smrt utapanjem bila najkraći put do drugog sveta. Njegova deca su to rado učinila, ali, pošto ga je zadržala odeća, on je plivao po površini. Jedna njegova kćer, koja ga je veoma volela, kazala mu je sa mnogo nežnosti: 'Oče, zagnjuri glavu, put će biti kraći!'“

C. L. Stros – Divlja misao

„U jednom jedva nešto malo romansiranom opisu, E. Smit Bauen duhovito je naslikala svoju obeshrabrenost kada je, odmah po svome dolasku u jedno afričko pleme, poželela da najpre nauči njegov jezik: njeni informatori smatrali su potpuno prirodno da na početnom stupnju nastave skupe veliki broj botaničkih uzoraka čija su imena kazivali pokazujući joj ih; ona nije bila u stanju da ih raspozna, ne toliko zbog njihove egzotične prirode koliko zato što je nikad nisu zanimali bogatstvo i raznovrsnost biljnog sveta, dok su urođenici smatrali da se ta vrsta radoznalosti podrazumeva:

„Ovi ljudi su zemljoradnici: njima su biljke isto toliko važne i bliske kao i ljudska bića. Ja pak, nikad nisam živela na nekoj farmi i nisam baš mnogo sigurna da bih razlikovala begonije od georgina ili petunija.“

Milena Dragičević-Šešić

NOVOKOMPONOVANA KULTURA – IGRA I GADŽETI

Predmeti namenjeni igri, koji se tek uslovno mogu zvati igračkama, šareni kič gadžeti savremenog sveta preplavili su tržište, ušli u domove, učionice, kancelarije u vidu šarenih gumica, penkala, hemijskih olovaka sa svim mogućim dodacima i u svim mogućim kombinacijama – od olovke-sata do olovke-kompasa.

Da li stvarno Lepu Brenu prepoznamo u njenim hi-fi uređajima, kolekciji alkoholnih pića, nameštaju metal-staklo, modernim kućnim aparatima („mikrovalna pećnica“), telefonu na daljinsko upravljanje. Ili otkrivamo „onaj nepoznati deo ličnosti“ u: jastučićima, figuricama od porcelana medi pandi?

Odrasli otkrivaju svet igračaka – igračka čiji je cilj zastrašivanje, iznenađivanje ili ružičasto ulepšavanje našeg sveta, pa plastične bubašvabe, pauci ili zmije postaju sredstvo razbijanja uobičajene poslovne atmosfere ili zabave strahom onoga ko ga ni najmanje ne očekuje, a koji je pri tom i dovoljno konvencionalan da za takve igračke i ne zna, te pokazuje istinski strah u kontaktu sa njima.

Francuski teoretičar i istoričar kulture Šesno nazvao je sve ove predmete „protezama“ savremenog čoveka, „protezama“ koje mu omogućuju funkcionisanje, a koje predstavljaju jedan od trinaest efekata modernosti. Interesantno je da je ovo takoreći jedini efekat modernosti za koji se može reći da je novokomponovani kulturni model – drugi još uvek nisu došli ili su brzo prigušeni.

Video igre, kompjuterske igre, gumeni „ježevi“ koje prebacujemo iz ruke u ruku ili metalni prstenovi u vidu harmonike koji se elegantno spuštaju niz stepenice, sve to više zabavlja odrasle (ili netom odrasle) no decu. I nije slučajno da u jednom od Almodovarovih filmova viđenih i na FEST-u u prikazanom stanu junaka bez dece, na vidnom mestu stoji kolekcija „mastersa“ – sofisticiranih igračaka koje nisu u detinjstvu imali – igračka koje mogu mnogo toga, od neobičnih, snažnih pokreta, do različitih transformacija (dinosaurusa u vasijski brod i sl.).

Telešopovi, „džirilo prodaja“, Raul Amon, „interplast-trejdovi“ i mnoge druge privatne firme nude mnoštvo ovakvih proizvoda – nekad i sa korisnom namenom, ali češće sa potencijalno korisnom namenom koju nikad nećemo iskoristiti. Bitno je da će se okružje ispuniti „sušačima laka za nokte“, amajlijama koje će preusmeravati negativnu energiju u energiju ljubavi i drugim nizom „korisnih“ sitnica – igračaka, koje će u male, stereotipno uređene stanove, uneti privid novine i dati osećaj modernosti i pripadnosti savremenom medijskom svetu – medijskoj civilizaciji. Umesto ručka – „Top line“ popodnevnog kafe – Orlova ili Planinska vodica, a posle večernje kupke „Orkanski visovi“, tako da će iluzija nove, moderne ličnosti, preporođene drugačijim, savremenim ponašanjem, biti potpuna. Tada preostaje još samo opredeljivanje za tip lutrije ili igre na sreću – i život dobija potpuno novi smisao – života kao medijske igre. Sa strepnjom se iščekuje utorak i loto loptica, premda je neposrednost „grebanja“ pomračila slavu loto bubnja. Sa uživanjem i maštajući, gledaju se devojke koje reklamiraju tombolu, instant dobitnice „nisana“ i „mazdi“... Misao „možda u budućnosti i mene čeka dama duo ili neki kiosk s kojim

ću otpočeti karijeru novog čoveka – preduzetnika novog društva“ ,pokretač je želja i akcija neofolklornog čoveka.

A deci – deci kojoj su pokupovani već svi modeli Barbika ovoga sveta, njena kupatila, automobili, kuhinje i sobe, pridružuju se i najnovije igračke – autentične naše medijske igračke – lutka Lepe Brene u garderobama poznatim iz njenih filmova. Tako će deca odrasla u suknjicama sa resama uz pesme šumadijskog roka „Mile voli disko“ i slične, moći konačno da zagrlje i maštaju zajedno sa svojom omiljenom pevačicom, a roditelji da mirno spavaju svesni da su odužili dug prema svojim potomcima, jer im više ne naturaju uvezene američke medijske proizvode (doduše uglavnom napravljene na Tajvanu, Hongkongu ili Singapuru), već i da konačno pomažu domaću kreativnost i stvaralaštvo, za šta je Lepa Brena upravo odgovarajući i potpuni simbol... Naravno – teško je povezati gadžet igračke odraslih sa Barbikama, mastersima, nindža kornjačama, transformersima ili lutkom Lepe Brene. Ipak, vezuje ih isto uživanje, ista moda – isti kič odnos.

Potrošačka civilizacija, danas već tako isprana i otrcana sintagma, tek se rađa u zemljama istočne Evrope, ali ovde je početkom devedesetih godina, sa djutifrišopovima i televizijskom reklamnom porukom, ostvarila u svetskim razmerama jedinstven „potrošački upad i uzlet“.

Privatna inicijativa koja je kulminirala otvaranjem bezbrojnih komisiona i trgovačkih radnji za prodaju ukrasne i mešovite robe, otkrila nam je ružičaste svetove dečijih igračaka (interesantno je da naše fabrike igračaka i naši plastičari nikada ne mogu da proizvedu igračke tako jasnih i preciznih boja), šarene kancelarijske predmete, pisma, tranzistore-narukvice, upaljače u hiljadu različitih oblika i dodatnih namena, priveske za ključeve koji nam se odazivaju... ukratko, predmete koji čine običan ljudski život, kroz poklone koji se prave sebi i drugima, znatno veselijim, živopisnijim, popunjavajući teskobu i prazninu svakodnevice. Razgovore zamenjuju demonstracije novokupljenih roba – od video uređaja, kompjutera i kompjuterskih igara, do bežičnih telefona i telefonskih sekretarica i u kućama onih koji se isključivo kreću od kuće do radnog mesta i obrnuto. Prva euforija nabavke je prošla, i sad prikazani i iskorišćeni u naletu prvih interesovanja, uređaji i predmeti nabavljeni u djutifrišopovima stoje kao ukras i uspomena na jedno vreme u kome je postojao privid bogatstva i sreće oličene u nagomilavanju sjajnih, korisnih i beskorisnih, visokotehničkih i sasvim primitivnih proizvoda.

Oličena u robama koje koristi, populariše, nova folk kultura pokazuje sve svoje karakteristike, sjaj i sladak ukus kiča, kao i suštinsku prazninu značenja ideja, vrednosti. Od patrijarhalne kulture gotovo da nije ostalo ništa (VEP, SEX-BOOM, kao potraga za večnom muškošću i njihovo komercijalno oglašavanje, upravo su suprotni tradicionalnom, patrijarhalnom moralu). Nova kultura, preuzevši ideju ostvarenja sreće sada i ovde, kao jedini imperativ, koristi se bljeskom, sjajem, pozivima na maštanje, iluzijama bogatstva, lepote i zdravlja koji su dostupni svima bez razlike, i bez mnogo muke – samo uz poštovanje marketinški vešto isplaniranih poruka o raspoloživim robama – shvaćenim kao poruke i uputstva za bolji život.

» Zanimljivost:

Posle smrti glumca Rudolfa Valentina 1926. godine, došlo je do brojnih samoubistava. Niz godina posle smrti čuvenog pevača tangoa Karlosa Gardela, ugljenisanog u avionskoj nesreći, dve sestre su u jednom predgrađu Buenos Airesa, 1939. godine, natopile čaršave benzinom, uvile se u njih i zapalile, da bi umrle kao on. Američka mladež, da bi zajednički ukazala poštovanje nekom od omiljenih pevača, okuplja se u bučne klubove koji nose, na primer, naziv „one koje padaju u nesvest kada ugledaju Frenka Sinatru“. I dan danas filmska kompanija Vornor braders (Warner Brothers) za koju je radio prerano preminuli Džems Din, koji je poginuo u saobraćajnoj nesreći 1956, prima prosečno po hiljadu pisama dnevno od uplakanih obožavateljki. Većina tih pisama počinje ovako: 'Dragi Džimi, znam da nisi mrtav...' Posebna služba brine se o održavanju ove čudne posthumne korespondencije. Četiri časopisa posvećena su isključivo uspomeni na ovog glumca. Jedan od njih se zove 'Džems Din se vraća'. Kruže glasovi da nijedna slika sa njegovog pogreba nije objavljena, čak se tvrdi da je glumac morao da se povuče od sveta zato što mu je lice unakaženo. Na brojnim spiritističkim seansama priziva se duh nestalog: on je jednoj prodavačici po imenu Džoan Kolins izdiktirao dugu biografiju u kojoj tvrdi da nije umro i da su u pravu oni koji tvrde da on nije mrtav. Ta knjiga prodana je u pet stotina hiljada primeraka.

Izvodi iz tekstova novokomponovane muzike:

„Više volim tvoje noge krive
nego gajbu sarajevske pive“.

„...neko vozi motor neko vozi traktor ja i moja mala
motokultivator...“

„Umri draga
i ja ću za tobom
kroz sanduke
pružićemo ruke“.

„Jedva čekam da mi umre majka,
Nije htela da joj budeš snajka.“

„Rodio se sin, mali gospodin,
Oko mamino, srce tatino, pamet babina, snaga dedina.“

„Ginem, ginem
da ti skinem
haljinu što šusti
ako, ako, neka ginem
poginuću muški!“

Pitanje – Zašto ova vrsta muzike ima brojnu publiku?

D. Dutton – Estetske univerzalije

Oponašani umjetnički predmeti, uključujući skulpture, slike i usmene narative, predstavljaju ili oponašaju zbiljsko ili imaginarno iskustvo svijeta, s različitim stupnjem naturalističnosti. Umjetnici i njihova publika općenito razlikuju naturalističko predstavljanje, visokostilizirano predstavljanje i neimitativni simbolizam. (Nacrti, novinske fotografije, fotografije za putovnicu ili autokarte su u jednakoj mjeri oponašanje važno za veći dio umjetnosti – osim zamjene iznimke apstraktnog slikarstva i glazbe – njegov se značaj proteže na sva područja ljudskog intelektualnog života.)

„Poseban fokus“ umjetničkih predmeta i izvedbe često se ograđuju od svakodnevnog života, bivajući tako posebnim i dramatičnim fokusom iskustva. Uprkos obilju umjetničkih predmeta i izvedaba koji su dio svakodnevice (poput dekoriranih dijelova tkalačkih stanova ili zajedničkog pjevanja kojima se prikraćuje vrijeme dok se krpaju ribarske mreže), sve poznate kulture poznaju i posebne umjetničke predmet ili izvedbe koje Ellen Dissanayake naziva „iznimnim“. Ti predmeti ili izvedbe često su prožeti intenzivnim emocijama ili osjećajem pripadnosti zajednici. Oni često uključuju kombinaciju različitih umjetničkih formi, poput pjevanja, plesa, ukrašavanja tijela i dramatično osvjetljenje, kao u slučaju sing-sing svečanosti na Novoj Gvineji. (Izvan područja umjetnosti taj je osjećaj posebnosti prisutan na političkim skupovima, sportskim događajima, javnim ceremonijama poput krunidaba ili vjenčanja, te na religioznim okupljanjima.)

Naposljetku, iskustvo umjetnosti imaginativno je iskustvo i za njezine proizvođače i za njezinu publiku. Izrezbareni predmet može na realističan način predstavljati neku životinju, no kao skulptura on postaje predmetom imaginacije. Isto vrijedi za bilo koju dobro ispričanu priču, bilo da je riječ o antičkom mitu bilo o osobnoj anegdoti. Strastveni ples ima imaginativni trenutak koji se ne može naći u grupnom radu tvorničkih radnika. Sve se vrste umjetnosti zbivaju u teatru imaginacije: one su izdignute iz svakodnevnog praktičnog svijeta, postajući imaginativnim iskustvom. (Na svakodnevnoj je razini imaginacija prisutna praktično u svakom trenutku čovjekova normalnog svjesnog života: u rješavanju problema, planiranju, postavljanju hipoteze, zaključivanju o mentalnim stanjima drugih ljudi, ili u pukom sanjarenju.)

Tristan Tzara, jedan od najznačajnijih dadaista, autor je teksta pod naslovom „Kako sačiniti dadaističku pjesmu“:

Uzmite novine

Uzmite škare

Odaberite u novinama članak koji vam se čini dovoljno dugačak da od njega može dostati za vašu pjesmu

Izrežite članak

Zatim pažljivo izrežite sve riječi koje tvore
Taj članak i odložite ih u vreću
Radite pomno
Zatim poredajte izreske jedne pored drugih
po redu kako su napuštali vreću.
Prepišite pažljivo
sličit će na pjesmu
I eto, vi ste „beskrajno originalan pisac
dražesne osjetljivosti, koga još nije zahvatila prostota“.

Zamislite da vas je prijatelj zamolio da mu pomognete dovesti u red kuću koju je nedavno naslijedio od pokojne bake, strastvene kolekcionarke svih onih stvari koje više nikomu ne trebaju. Prijatelj je odlučio useliti se u tu kući, no prije toga je valjalo urediti i pobacati sve ono što je za bacanje. Kada ste se popeli na tavan, shvatili ste da je doslovno zatrpan stvarima. No, među slomljenim stolicama, kotačima od bicikla, kantama sa sasušenom bojom, prašnjavim madracima, okrhnutim loncima, raznim kartonskim kutijama, otkrili ste i komade antiknoga namještaja, slike uokvirene u teške, kićene i pozlaćene okvire i mnoštvo porculanskih figurica. Počeli ste pažljivo odvajati umjetnine od svega ostaloga i uskoro ste došli do kutije koju prikazuje sljedeća fotografija.

Što biste učinili s njom? Biste li je bacili na gomilu koja je bila predviđena za gradsko smetlište, ili biste je oprezno odložili uz ostale umjetnine koje je prijatelj odlučio zadržati? Vjerojatno biste je bacili. Sigurno nikada ne biste niti doznali da je ono što ste bacili djelo jednoga od najpoznatijih suvremenih umjetnika **Josepha Beuyasa**, koje nosi naslov „**Debela baterija**“ (1984).

Ova je situacija, dakako, izmišljena, ali ne i nerealna. Čini se da je većina ljudi na neki način uvjereni da će prepoznati umjetninu onoga trenutka kada je ugleda ili čuje. No, ako nas iskustvo umjetnosti u posljednjih stotinu godina ičemu može podučiti, onda je to činjenici, kao što je Adorno pisao, da ništa više u pogledu umjetnosti nije samo po sebi razumljivo, a ponajmanje što to ona uopće jest. Slučajevi poput Beuysovih **Baterija**, Duchampove **Fontane** ili dadaističke **Pjesme iz šešira** upozoravaju da pitanje **što je to umjetnost** pripada ne samo teoriji već i izravnom iskustvu umjetnosti. Danas se, možda češće nego ikada, nalazimo u situacijama u kojima moramo razmisliti je li ono što se nalazi pred nama uopće **umjetničko djelo**.

No, teškoće nisu vezane samo za suvremenu umjetnost. Čini se da su neka djela nastala u prošlosti, djela koja danas imaju status umjetnina, pa čak i remek-djela, njihovi suvremenici doživljavali osjetno drugačije. Jedan od primjera za to su i Shakespeareove komedije koje je njihova tadašnja publika doživljavala kao pučku zabavu, otprilike nalik onomu kako se danas doživljavaju „sapunice“ i prosječne humorističke TV serije. Sasvim sigurno vrijedi i obrnuto: cijeli niz djela i autora, koji su u vrijeme svoga nastanka bili doživljavani kao umjetnički nesporni, danas su posve zaboravljeni.

Stvari dodatno komplicira činjenica što čak ni sam pojam **umjetnost** nije nešto

što postoji „oduvijek“, Stari su Grci i Rimljani imali cijeli niz termina poput pjesništva, slikarstva ili glazbe kojima su označavali ono što mi danas nazivamo pojedinačnim umjetnostima, ali ne i neki zajednički termin. S druge strane, rabili su termin *tehne*, odnosno *ars*, čiji je hrvatski ekvivalent *umijeće*. No, taj je pojam bio puno širi od modernoga pojma umjetnosti i odnosio se na svaku ljudsku djelatnost kojom se nešto proizvodi prema određenim pravilima, dakle i na ono što danas nazivamo zanatima i tehnikom.

» Zanimljivost

„Slika ‘Gernika’ španjskog slikara Pabla Pikasa predstavlja izuzetno snažan pamflet protiv rata. Godine 1936. u Španiji se razbuktao građanski rat pošto su desničarski orijentisani nacionalisti, uz podršku njemačkih nacista napali lijevo nastrojenu republikansku vladu. Inspiraciju za ovaj veliki, šokantan prizor smrti i destrukcije, Pikaso je dobio pošto su nacistički avioni 1937. bombardovali republikanski grad Gerniku, kojom prilikom je poginulo na stotine civila. Prije bombardovanja Pikaso je izjavljivao da njegova umjetnost nije politički obojena ali se poslije toga očigledno predomislio. Počeo je da tvrdi da ‘Gernika’ predstavlja namjerno obraćanje ljudima, namjerno propagiranje. Njene ogromne razmjere, kao i izobličene figure osmišljeni su da ostave snažan utisak. ‘Gernika’ je prepuna figura i predmeta koji imaju simboličko značenje. Pikaso nije želio da to značenje bude jasno ili bukvalno, niti je volio da ga objašnjava. Ipak je rekao: ‘Konj predstavlja narod a bik brutalnost i tamu’.

Uprkos širokoj podršci, republikanci su izgubili rat i Španija je dobila diktaturu. Pikaso je želio da ‘Gernika’ ponovo bude prikazana u Španiji tek kada se u nju vrati demokratija. To se konačno dogodilo 1975. godine i danas je ova slika izložena u Madridu“.

Dikins R. i Grifit M.

M.Scheler

Čovjekov položaj u kosmosu

„Kada se čovjek“ stavio *izvan* „prirode“ i učinio je predmetom svoga gospodara i novoga principa umijeća i znaka, *u baš tom istom času* morao je čovjek i svoje središte bilo kako pričvrstiti *izvan* i onkraj svijeta. Pa nije on mogao sebe više razumijevati kao jednostavni „dio“ ili jednostavni „član“ svijeta iznad kojega se tako smjelo postavio! Nakon tog otkrića kontingencije svijeta i neobičnog slučaja svoje sada *svijetu ekscentričnom* postale jezgre bitka, čovjeku je bilo moguće još dvostruko ponašanje: on se mogao nad tim *čuditi* te pokrenuti svoj spoznajući duh da *pojmi* ono apsolutno i *u nj se uvrsti* – to je izvor svake vrste metafizike; ona se u

povijesti pojavila tek vrlo kasno, i to samo u malog broja naroda. No on je mogao i iz nesavladivog *poriva za skrivanjem–spasavanjem*, ne samo svoga pojedinačnog bitka, nego na prvom mjestu svoje čitave skupine, na osnovi i s pomoću golemog suviška fantazije koji je unaprijed u opreci prema životinjama u njemu položen, tu sferu bitka naseliti proizvoljnim likovima kako bi se posredstvom kulta i rituala skrio–spasio u njihovu moć, kako bi „iza sebe“ dobio neku zaštitu i pomoć, jer se činilo da u osnovnom činu svoga otuđenja od prirode i njezina opredmećivanja – i istodobnom nastajanju svoga samobitka i samosvijesti – pada u čisto ništa. Prevladavanje toga nihilizma u obliku takvih skrivanja–spašavanja, oslanjanja jeste ono što nazivamo *religijom*.

» Zanimljivost

Ponekad se čini da su religija i nauka u zavadi jedna s drugom. Rasprave o evolucionističkom i kreacionističkom poimanju istorije, na primjer, ističu dva veoma različita shvatanja porijekla ljudskog roda. U drugim prilikama, međutim, religija i nauka miješaju se na čudne i zanimljive načine. Takav jedan nevjerovatan slučaj odigrao se 21. septembra 1995. godine, kada su božanstva u nekom hinduističkom svetilištu u Indiji, navodno, pila mlijeko koje su im vjernici prinosili na žrtvu.

Do isteka dana, kako se vijest o ovom čudu širila od usta do usta i putem medija, procjenjuje se da je nekoliko miliona ljudi lično pokušalo da prenese mlijeko bogovima. Gomile ljudi okupile su se na ulicama pred svetilištima u gotovo svim indijskim gradovima i selima. Javni prostori poprimili su atmosferu „improvizovane vjerske svetkovine“. Škole, kancelarije i druge institucije ostale su, bezmalo, puste tokom dana, pošto se sve više ljudi uključivalo u ovaj događaj. Ali, kad su se sutradan poklonici i obični radoznalci vratili u svetilišta, čuda više nije bilo. Bogovi više nisu pili mlijeko koje im je prinijeto na žrtvu.

Po riječima Denisa Vidala, antropologa koji je podrobno pisao o ovom događaju, nemoguće je odrediti tačan broj ljudi koji su tog dana prinijeli mlijeko na žrtvu božanstvima. Ankete koje su izvršene poslije ovog događaja, ukazuju na to da se nekih 50 posto odraslih ljudi u Delhiju, 59 posto u Kalkuti i 49 posto u Bombaju okušalo u ovom eksperimentu. Kada se uzme u obzir i mnogo veći broj onih koji su to probali da izvedu kod kuće, u manjim gradovima i u inostranstvu, lako je moguće da je u ovom eksperimentu učestvovalo nekoliko miliona ljudi (1998).

U sedmicama poslije ovog događaja, jedna anketa izvršena u Bombaju pokazala je da je bio jednak broj onih koji su se priklanjali naučnom objašnjenju ovog događaja, i onih koji su vjerovali u verodostojnost čuda. Podaci iz ovog ispitivanja opovrgli su ono što su mnogi očekivali, a to je da će društveno porijeklo, obrazovanje i kulturni nivo odrediti reakcije ljudi na ovaj događaj. To što je veoma mnogo obrazovnih, urbanih Indijaca povjerovalo u čudo, pokazalo je, kako Vidal kaže, „koliko ljudi danas u Indiji – pogotovo u gradskim područjima – miješaju u svom svakodnevnom životu stavove i gledišta koja svjedoče o njihovom vjerskom opredjeljenju i otvoreni pragmatizam i racionalizam“. (1998: 168)

STRATIFIKACIJA I DRUŠTVENE NEJEDNAKOSTI

Majkl Haralambos, Uvod u sociologiju

► **Društvena stratifikacija**

„Čovječanstvo već odavno sanja o egalitarnom društvu u kojem su svi članovi jednaki. U takvom društvu ljudi neće više biti rangirani na temelju ugleda. Niko neće imati zadovoljstvo da stiče visoki društveni status; nitko neće trpjeti poniženje na kome ne uživa nikakav ugled. Neće više biti visokog statusa koji izaziva poslušnost i divljenje ili zavist i otpor onih koji se nalaze na manje vrijednim položajima. Bogatstvo će biti ravnomjerno podijeljeno unutar pučanstva. Bogataši i siromašni, oni koji imaju i oni koji nemaju, postaće stvar prošlosti. Riječi kao što su povlastica i siromaštvo će ili izmijeniti značenje, ili nestati iz rječnika. U egalitarnom društvu, fraza „vlast naroda“ postat će zbilja.

Očito je da egalitarno društvo ostaje san. U svim ljudskim društvima, od najjednostavnijih do najsloženijih, postoji neka vrsta društvene nejednakosti. To posebno vrijedi za moć i ugled koji su neravnomjerno raspodijeljeni među pojedincima i društvenim skupinama. U mnogim društvima također postoje izrazite razlike u raspodjeli bogatstva. Moć znači stupanj do kojega pojedinci ili skupine mogu nametnuti svoju volju drugima, sa ili bez pristanka tih drugih. Ugled se odnosi na količinu poštovanja ili časti povezanih s društvenim položajem, osobinama pojedinaca i načinom života. Bogatstvo se odnosi na materijalnu imovinu koja je definirana kao vrijedna u određenim društvima. Ona može uključivati zemlju, stoku, zgrade, novac i mnoge druge oblike imovine koju posjeduju pojedinci ili društvene skupine.

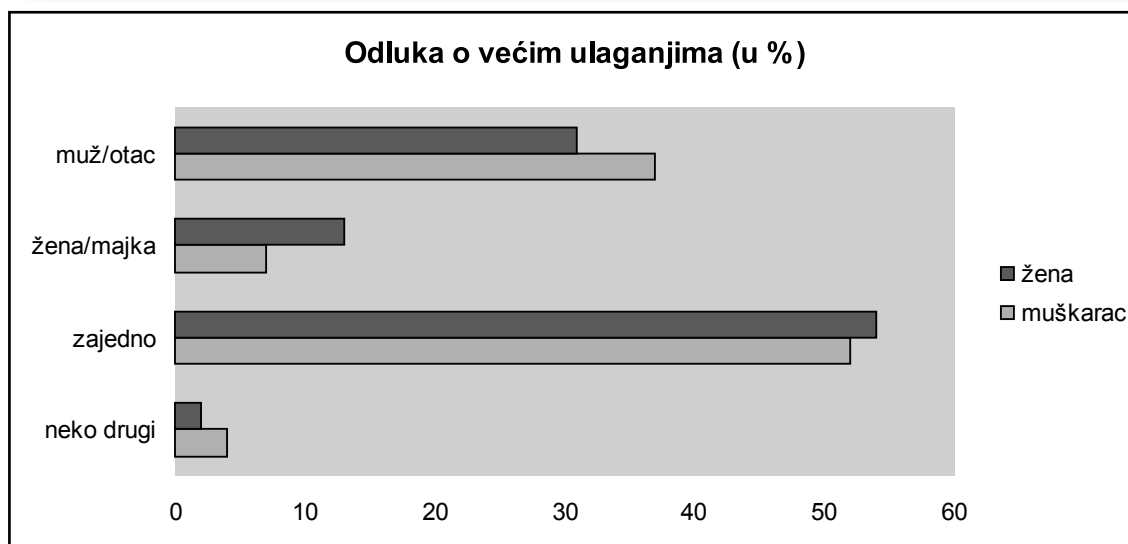
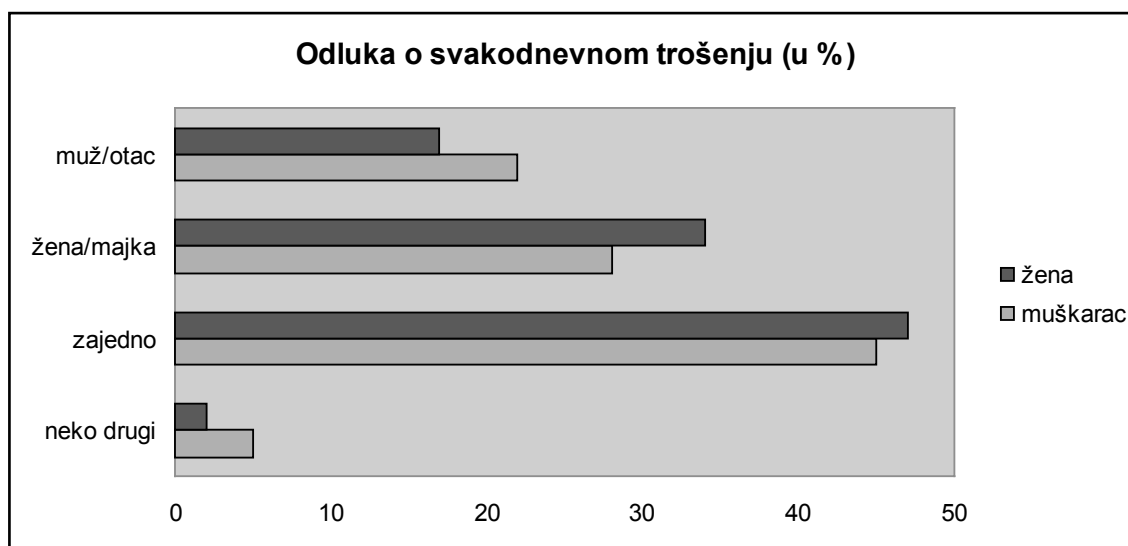
Važno je odmah na početku razlikovati društvenu nejednakost od društvene stratifikacije. Termin društvena nejednakost naprosto se odnosi na postojanje društveno stvorenih nejednakosti. Društvena je stratifikacija poseban oblik društvene nejednakosti. Ona znači nazočnost društvenih skupina koje su rangirane jedna iznad druge, obično na temelju količine moći, ugleda i bogatstva koje njihovi članovi posjeduju. Oni koji pripadaju određenoj skupini ili sloju imat će stanovitu svijest o zajedničkim interesima i zajedničkom identitetu. Imat će sličan način života, po kojemu će se do stanovite mjere razlikovati od pripadnika drugih društvenih slojeva. Indijski sustav kasta može poslužiti kao dobar primjer sustava društvene stratifikacije.

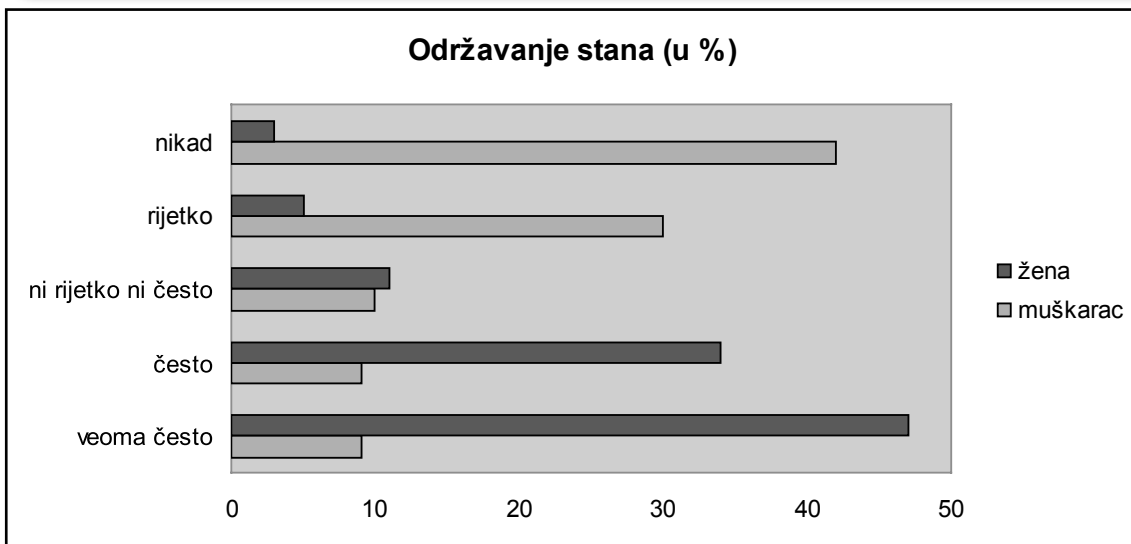
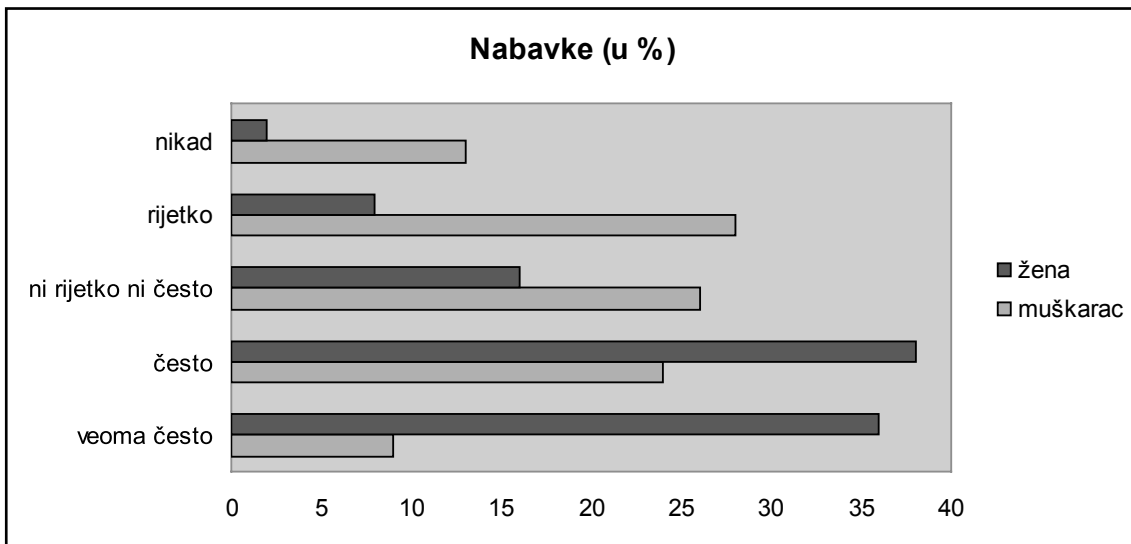
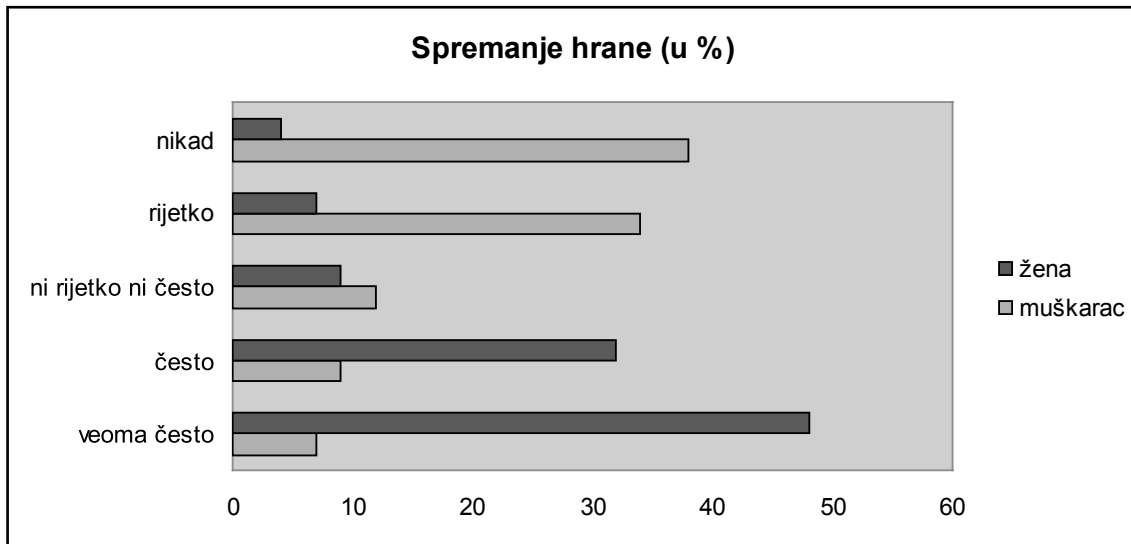
Kao što možemo vidjeti na primjeru kaste, društvena stratifikacija uključuje hijerarhiju društvenih skupina. Članovi određenog sloja imaju zajednički identitet, slične interese i podjednak način života. Oni uživaju, ili trpe nejednaku raspodjelu nagrada u društvu kao pripadnici različitih društvenih skupina. Društvena stratifikacija, međutim, samo je jedan oblik društvene nejednakosti. Društvena nejednakost može postojati i bez društvenih slojeva. Na primjer, neki sociolozi dokazuju kako više nije ispravno promatrati zapadno industrijsko društvo, posebno SAD, kao stratificirano u smislu klasnog sustava. Oni tvrde kako su društvene

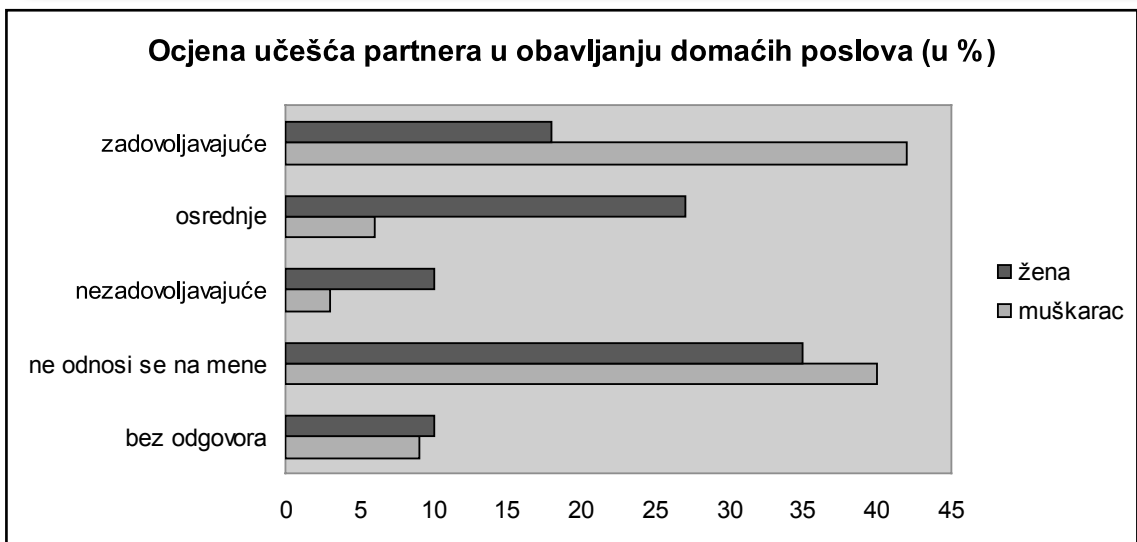
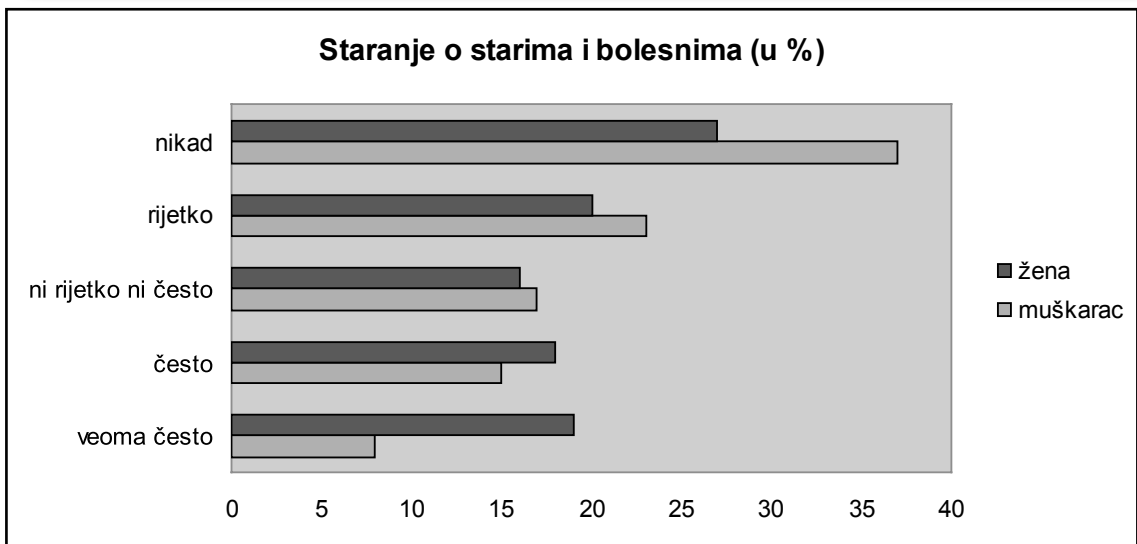
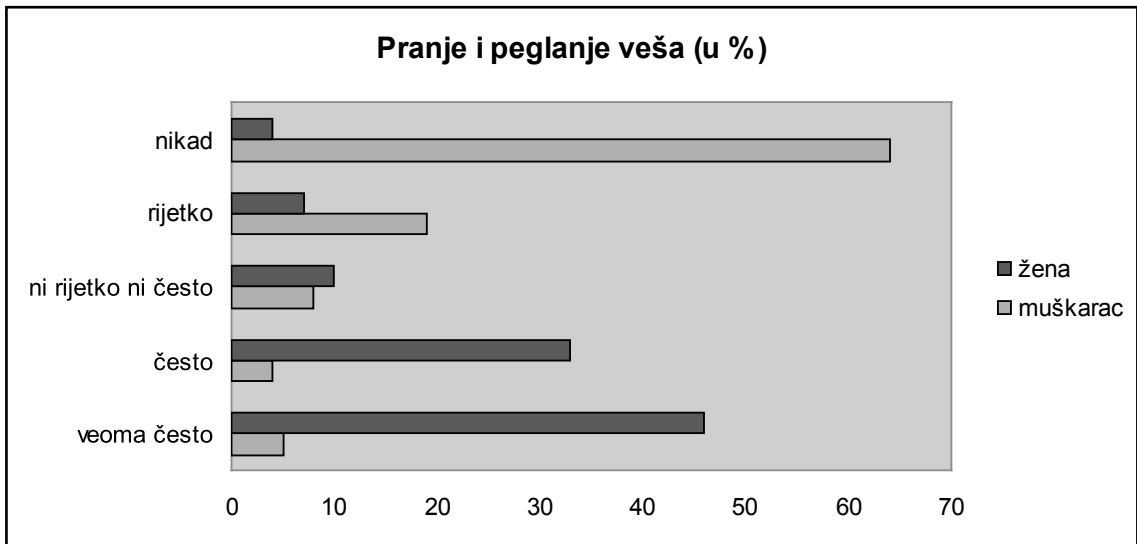
klase nadomještene trajnom hijerarhijom nejednakih pozicija. Ondje gdje su nekad postojale klase, kojih su članovi imali neku vrstu svijesti, sličan način života i zajedničke interese, sada postoji neprekinuti kontinuitet statusa po zanimanju, koji podrazumijevaju različit stupanj ugleda i ekonomskog nagrađivanja. Time se želi nagovijestiti kako je hijerarhija društvenih skupina ustupila mjesto hijerarhiji pojedinaca. Premda mnogi sociolozi tretiraju društvenu nejednakost i društvenu stratifikaciju kao isti pojam, važno je shvatiti društvenu stratifikaciju kao specifičan oblik društvene nejednakosti“.

Društveni položaj i kvalitet života žena i muškaraca 2007. godine

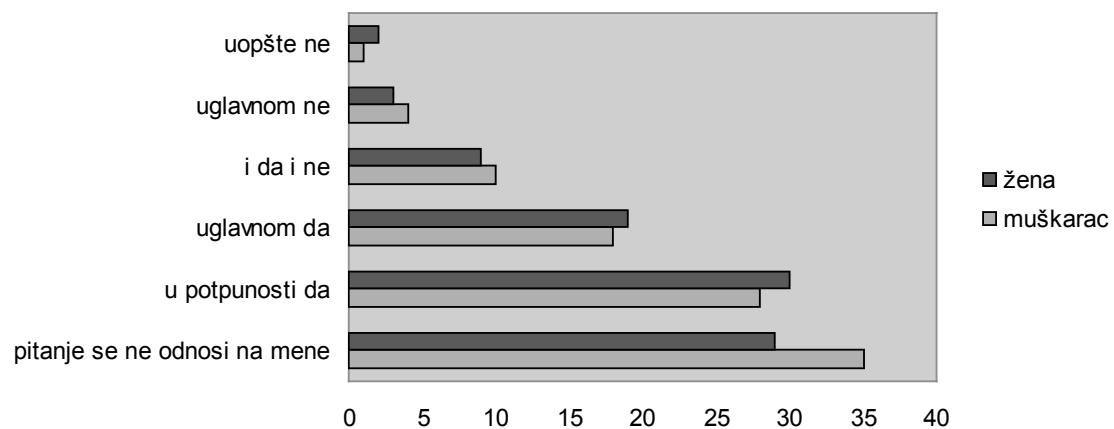
Tabele uzete iz knjige „Rodni barometer u Crnoj Gori“. Izdavač: Kancelarija za rodnu ravnopravnost Vlade Crne Gore

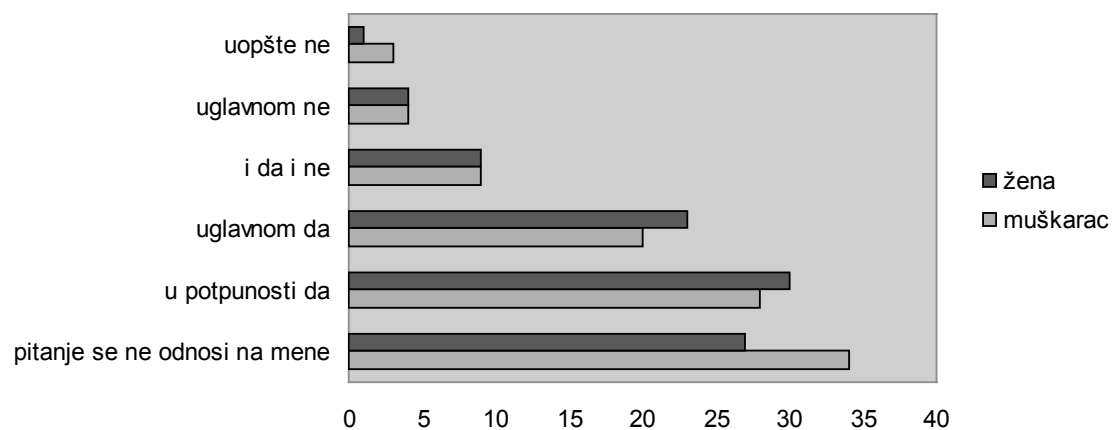

Otvorena komunikacija sa partnerom (u %)

Podrška partnera/ke (u %)

Zadatak: Koristeći ove podatke učenici mogu napisati esej o položaju žena i muškaraca u Crnoj Gori.

RAD, DRUŠTVENE GRUPE I INSTITUCIJE

„One su klice nastajanja globalnog društvenog sistema. Spajanjem srodnih ustanova i organizacija nastaju podsistemi preko kojih se one spajaju u društvenu cjelinu. Društvene ustanove su prinudnog karaktera, nadindividualna osnova za stvaranje globalnog **društvenog sistema**“. (M. Filipović)

► **Luis Virt: Iz eseja „Urbanizam kao način života“**

URBANIZAM KAO OBLIK DRUŠTVENE ORGANIZACIJE.

Izrazite karakteristike urbanog načina života često su sociološki opisivane kao nešto primarno, gde su kontakti zamenjeni sekundarnim kontaktima, gde dolazi do slabljenja rodbinskih veza i opadanja društvenog značaja porodice, nestajanja susedstva i potkopavanja tradicionalne osnove društvene solidarnosti. Sve ove pojave se mogu proveriti na osnovu objektivnih pokazatelja. Tako, na primer, niska stopa urbane reprodukcije nagoveštava da grad nije podesan za tradicionalni tip porodičnog života, uključujući podizanje dece i održavanje kuće kao mesta čitavog niza vitalnih aktivnosti. Prenošnje industrijskih, obrazovnih i rekreacijskih aktivnosti na specijalizovane institucije van kuće, lišilo je porodicu nekih od najkarakterističnijih istorijskih funkcija. U gradovima je uobičajeno da su majke zaposlene, stanari su često deo domaćinstva, brak se ostavlja za kasnije, a proporcija slobodnih (neoženjenih, neudatih) ljudi je veća. Porodice su manje i češće bez dece nego na selu. Porodica kao jedinica društvenog života se emancipovala od velike rodbinske grupe tipične za selo, a pojedini članovi slede svoja raznovrsna interesovanja u svom profesionalnom, obrazovnom, religioznom, rekreativnom i političkom životu.

Funkcije kao što su briga o zdravlju, metodi za uklanjanje teškoća povezanih sa ličnom i društvenom nesigurnošću, obezbeđivanje napretka obrazovanja, rekreacije i kulture, dali su podstreka razvoju veoma specijalizovanih institucija na širem nivou zajednice, države ili čak i na nacionalnom nivou. Oni isti činioци koji su doveli do osećanja velike lične nesigurnosti takođe ističu ogromne kontraste urbanog sveta. Grad je ukinuo stroge podele na kaste predindustrijskog društva, a zaoštrio razlike između grupa sa različitim prihodima i različitim statusom. Opšte uzev, veći deo odraslih stanovnika je unosnije zaposlen nego što je to slučaj sa odraslim stanovnicima ruralnih oblasti. Klasa „belih okovratnika“, koja obuhvata trgovce, sveštenstvo i profesionalne poslove, proporcionalno je brojnija u velikim gradovima i metropolama nego u manjim gradovima i na selu.

Uopšteno, grad ne podstiče ekonomski život u kome pojedinac u vreme krize mora da ima osnovu za sredstva za život na koja se može osloniti, a to obeshrabruje privatno samozapošljavanje. Dok su prihodi ljudi koji žive u gradu u proseku daleko veći od prihoda ljudi na selu, životni troškovi izgleda da rastu u većim gradovima. Ljudi retko poseduju kuće jer je to veliki teret. Kirije su velike i odnose znatni deo prihoda. Mada stanovnik grada uživa mnoge komunalne usluge, on troši veći deo svog prihoda na rekreaciju i usavršavanje, a manji na hranu. Ono što ne pružaju

komunalne službe, stanovnik grada mora da plati, a zapravo nema nijedne ljudske potrebe koju komercijalizacija nije iskoristila. Pružanje uzbuđenja i stvaranje načina da se pobegne od dirinčenja, monotonije i svakodnevnih obaveza, postaju jedna od glavnih funkcija urbane rekreacije, što u najboljem slučaju znači stvaranje uslova za lični izraz i spontano udruživanje grupa, ali što, tipično za gradski svet, rezultira u pasivno gledanje s jedne ili divljanje s druge strane.

Pošto je kao pojedinac gotovo sveden na stanje nemoći, građanin mora da se iskaže udružujući se s ostalima sa sličnim interesima u organizovane grupe da bi postigao svoje ciljeve. Rezultat ovoga je ogromno povećanje broja dobrovoljnih organizacija sa onoliko različitih ciljeva koliko ima različitih ljudskih potreba i interesovanja. Dok su s jedne strane tradicionalne veze ljudskog udruživanja oslabile, gradska egzistencija obuhvata trajnije oblike međusobnih odnosa kroz mnoge faze u kojima je pojedinac teško mogao da vrši kontrolu. Često je to jedna od mnogih takvih veza između ekonomskih pozicija i drugih osnovnih činilaca koji određuju egzistenciju pojedinaca u urbanom svetu i dobrovoljnih grupa sa kojima je on povezan. Dok je u primitivnom i ruralnom društvu uglavnom moguće predvideti na osnovu nekoliko poznatih činjenica, ko će čemu pripadati i ko će se sa kim udruživati, u gotovo svim životnim odnosima u gradu mi možemo samo da projektujemo opštu shemu grupnih formacija i vezivanja, a ova shema će pokazati mnoge nesaglasnosti i kontradikcije.

URBANA LIČNOST I KOLEKTIVNO PONAŠANJE.

Kroz aktivnosti dobrovoljnih grupa, bilo da su njihovi ciljevi ekonomski, politički, obrazovni, religiozni, rekreativni ili kulturni, građanin uglavnom izražava i razvija svoju ličnost, stiču status i u stanju je da nastavi aktivnosti koje čine njegovu karijeru. Međutim, može se lako zaključiti da organizacioni okviri koji su ove grupe stvorile, i njihove veoma različite funkcije, obezbeđuju same po sebi trajnost i integritet ličnosti čiji su interesi tu uključeni. Ovo je potvrđeno raznim postojećim pokazateljima, ali mehanizmi koji stoje iza ove pojave zahtevaju dalju analizu.

Za mnoge grupne ciljeve u gradu se ne može obraćati pojedinačno velikom broju različitih pojedinaca, i pošto interesi i sredstva tih pojedinaca mogu da se udruže u ime zajedničke stvari samo kroz organizaciju kojoj pripadaju, može se zaključiti da društvena kontrola u gradu treba da ide preko zvanično organizovanih grupa. Takođe sledi da su mase ljudi u gradu podvrgnute manipulaciji simbolima i stereotipima kojima rukuju pojedinci koji rade udaljeni od masa ili su nevidljivi iza scene, a upravljaju preko instrumenata komunikacije. Samoupravljanje, bilo na ekonomskom, političkom ili kulturnom polju je pod ovim okolnostima svedeno na puku govornu funkciju, ili je u najboljem slučaju podvrgnuto nestabilnoj ravnoteži grupnog pritiska. S obzirom na neefikasnost stvarnih rodbinskih veza, stvaramo fiktivne rodbinske grupe. S obzirom na nestajanje teritorijalnih jedinica kao osnove društvene solidarnosti, stvaramo interesne grupe. U međuvremenu se grad kao zajednica pretvara u seriju tananih segmentarnih veza nametnutih teritorijalnoj osnovi za utvrđenim centrom, ali neutvrđenim periferijom, i podeli rada koja daleko prelazi neposredni lokalitet i širokog je opsega. Što veći broj osoba međusobno deluje, to je niži nivo komunikacije i veća tendencija da će se komunikacija nastaviti

na jednom elementarnijem nivou, tj. na osnovu onih stvari za koje se pretpostavlja da su zajedničke ili od interesa za sve.

Stoga je jasno da od nastajućih trendova u sistemu komunikacija, od tehnologije proizvodnje i raspodjele koji su nastali sa modernom civilizacijom, moramo očekivati da nam ukažu na simptom mogućeg budućeg razvoja urbanizma kao načina društvenog života. Pravac tekućih promena u urbanizmu će najbolje ili najgore transformisati ne samo grad već i svet. Neki od osnovnijih faktora i procesa i mogućnosti njihovih pravaca i kontrole zahtevaju dalje detaljno izučavanje.

Samo ako sociolog ima jasnu predstavu o gradu, kao društvenoj bitnosti i jednu upotrebljivu teoriju urbanizma, možemo se nadati da će razviti jedinstvenu masu pouzdanih znanja, jer ono što prolazi kao „urbana sociologija“ u ovom trenutku, to svakako nije. Uzimajući ovo kao polaznu tačku za teoriju urbanizma, uz razradu, ispitivanje i revidiranje u svetu daljih analiza i empirijskog istraživanja, možemo se nadati da će kriterij značaja i valjanosti faktičkih podataka biti određen. Nasumični izbor nepovezanih informacija koje su do sada nalazile put do socioloških traktata o gradovima, može tako da bude pročešljan i uključen u koherentnu masu znanja. Samo pomoću ovakve teorije sociolog će izbeći jalovu praksu da oglašava u ime sociološke nauke razne, često neodržive, sudove koji se odnose na probleme kao što su siromaštvo, stanovanje, gradsko planiranje, sanitarije, opštinska administracija, policija, tržište, transport i drugi tehnički problemi. Sve dok sociolog ne može da reši bilo koji od ovih praktičnih problema, bar ne sam, on može ako otkrije svoju pravu funkciju, da ima značajnog udela u doprinosenju njihovom razumevanju i rešavanju. Opšti, teorijski a ne **ad hoc** pristup daje izgled da se ovo najbolje postigne.

Ivan Kuvačić

PREDBRAČNI ODNOSI I IZBOR BRAČNOG DRUGA¹

U patrijarhalnoj porodici malo se govorilo o osjećajima, a mnogo više o dužnostima, pa se u skladu s tim ni od braka nisu očekivali neki posebni užici i zadovoljstva. Budući da je porodica ponajprije bila mjesto rada, gdje se uz napor i pregaranja osiguravaju uvjeti života, na ljubav se nije gledalo kao na vrijednost bračne zajednice, kao što se ni danas ne govori o tome kada se prima mjesto u nekoj tvornici ili uredu.

Suvremena bračna grupa osniva se na odnosu između bračnih partnera, za razliku od tzv. proširene, patrijarhalne porodice, koja se osniva na mnogo širem i složenijem sistemu odnosa. Važno je isticanje individualnog i osobnog u odnosu prema grupnom. To znači da se svakog vrednuje po njegovim vlastitim svojstvima, a ne na svojstvima grupe kojoj pripada. Odavde proizlazi pravo svakog čovjeka da sam bira svog bračnog partnera. Osnova na kojoj se vrši izbor je ljubav koja se shvaća kao emotivni uragan, jer u načelu ruši sve tradicionalne ograde koje odvajaju jednog čovjeka od drugog. U praksi ipak nije sasvim tako, jer se ljudi žene

1 Govor održan studentima Bariard univerziteta i njihovim roditeljima 1970. god. Marksističke teme 4/1980, str. 106-113.

u određenim prostornim i socijalnim okvirima. Druga značajna tendencija vodi prema smanjivanju razlike u godinama među partnerima. To je karakteristično za bogate zemlje, gdje je u posljednje vrijeme znatno porastao broj studentskih brakova. U siromašnim zemljama, koje su ušle na put industrijskog razvoja, tome se suprotstavlja oskudica stambenog prostora, koja je u nekim slučajevima tako velika da izaziva mnoge teškoće, pa i ozbiljne deformacije. Kada se mlada djevojka udaje za starijeg muškarca, to čini najčešće zbog materijalnih razloga. No, ima i obrnutih slučajeva ako je u pitanju dobivanje prikladnog stambenog prostora u velikim gradovima.

Sklapanje brakova otežano je kasnim stjecanjem ekonomske samostalnosti mladih ljudi, bilo zbog produžavanja školovanja, bilo zbog pomanjkanja sredstava za ostvarenje braka. Time se mladost osjetljivo produžuje iznad spolne zrelosti. To je vrijeme predbračnih spolnih odnosa na koje se danas općenito gleda drukčije nego ranije. Nekada, kad bi mladić zakazivao sastanak s djevojkom, smatralo se da se namjerava ženiti, a kad bi nekoliko puta zajedno prošli mjestom, proglasili bi ih vjerenicima. Danas se na udvaranje gleda kao na pozitivnu činjenicu predbračne selekcije, a što je osobito značajno, seksualno iskustvo gubi griješnu konotaciju. U uvjetima daleko većih mogućnosti kontrole začeca i rađanja predbračno seksualno iskustvo ne samo da je prihvatljivo, već je i poželjno zbog međusobnog upoznavanja i privikavanja.

Povećana očekivanja traže da se izboru bračnog druga prilazi s mnogo više odgovornosti, što je više naglašeno kod žena nego kod muškaraca, jer žena, već zbog svoje materinske funkcije, traži veću zaštitu u braku. Stoga se u mnogim zemljama posvećuje velika pažnja ispitivanjima na tom području. Otvaraju se bračna savjetovališta, vrše se eksperimenti, štampaju se priručnici, ponekad s deklariranjem garancija, što je vrlo problematično, jer se ljudsko ponašanje uspješno suprotstavlja svako preciznijem programiranju. Tu je, kao uopće u životu, nemoguće izbjeći faktor rizika. Stoga djevojke ulazeći u odnos s partnerom ne traže od njega obavezu na trajnost, već traže ponašanje kao da je odnos trajan, tj. uzajamno poštovanje i ravnopravnost.

Kad se spominju „faktori odabiranja“, valja naglasiti da ne postoji „idealna“ dob, već „dobra“ dob, koja varira u danim granicama. Zrelost za brak ne ovisi isključivo o godinama, već o socijalnoj i emotivnoj zrelosti. Istraživanja pokazuju da postoji slabija prilagodba u brakovima sklopljenim u ranijoj dobi (kod djevojaka mlađih od 19, a kod mladića mlađih od 22 godine) nego u brakovima sklopljenim u zrelijoj dobi. Stopa rastave raste kad doba ženidbe pada, pa su rastave muškaraca oženjenih mlađih od 21 godine šest puta veće nego kod onih koji su oženjeni nakon navršene 31 godine. Iako su brakovi sklopljeni u zrelijoj dobi u prosjeku stabilniji, nije moguće zbog socijalnih i ljudskih razloga zabranjivati mlade brakove ili propagirati starije. Kada je riječ o razlici u dobi između muškarca i žene, utvrđeno je posebnim „mjerenjima bračne sreće“, da je ona najveća tamo gdje postoji razlika od tri do pet godine u korist muškaraca. No, začudo, još veći koeficijent bračne sreće pokazuju parovi gdje je muž bio mlađi od žene od četiri do deset godina ili žena mlađa od muža dvanaest ili više godina. Anketa izvršena među studentima

pokazuje na koje su momente mladi ljudi osjetljivi pri izboru bračnog druga. Na pitanje da li bi se oženili osobom nižeg ekonomskog statusa, 93 posto mladića i 82 posto djevojaka odgovaraju „da“. Na pitanje da li bi uzeli osobu lošijeg fizičkog izgleda, 68 posto mladića odgovara „ne“, dok 79 posto djevojaka odgovara „da“. Na pitanje da li bi uzeli osobu nižeg moralnog standarda, 71 posto mladića odgovara „ne“, a 80 posto djevojaka također „ne“. Na pitanje da li bi uzeli osobu manje inteligencije ili obrazovanja, 76 posto mladića odgovara „da“ a 82 posto djevojaka „ne“. Na pitanje da li bi uzeli osobu stariju, iste dobi ili mlađu, 75 posto muškaraca odgovara mlađu, 24 posto iste dobi, jedan posto stariju, a žene: stariju 94 posto, iste dobi 6 posto, a mlađu 0 posto.

Na pitanja o razlozima prekida na prvom je mjestu prigovor na sebičnost i loš karakter. Djevojke se često tuže na mušku sebičnost i nesposobnost mladića da se prilagode djevojačkom mentalitetu i potrebama. Zanimljivo je da su kod mladića na prvom mjestu isti prigovori, samo što je na prvom mjestu loš karakter, a na drugom sebičnost.

Dok je patrijarhalni moral tražio vjernost i odanost bez obzira na subjektivno doživljavanje odnosa, danas je očita relativna lakoća prekida nezadovoljavajućeg odnosa. To ne znači da se odnos shvaća olako i da se ne trpi pri njegovom prekidu već se prije može govoriti o dozrijevanju svijesti da samosvijest mladog čovjeka raste s uvjerenjem da on ima pravo potražiti osobu s kojom će biti sretan. Isto tako bilo bi pogrešno zaključiti da iz lakoće prekida nužno proizlazi seksualna raspuštenost. Prema anketama, čak i u tako liberalnim sredinama kao što su sjevernoamerička i švedska, broj poznanstava mladih ljudi prije braka dosta je ograničen.

Da bi se shvatili uzroci koji izazivaju nestabilnost suvremenog braka, nije dovoljno proučavati stopu rastava, već isto tako valja uzeti u obzir stopu ponovnog sklapanja brakova, koja također naglo raste, naročito kod osoba koje su se rano oženile i rastale. Veliki se broj ljudi ne rastaje zbog toga što ih je zamorio brak kao institucija, već zbog toga što ih je zamorio ili razočarao njihov partner. Oni se rastaju da bi se mogli ponovo oženiti.

Mnogo se raspravlja o tome da li su osnovni uzroci nesuglasica i poteškoća u bračnoj prilagodbi više ekonomske ili psihološke prirode. Ima dosta autora koji na temelju istraživanja tvrde da je korelacija između dohotka i bračne sreće jednaka nuli. Drugi opet pokazuju da je dohodak važniji za sreću žene nego za sreću muža. U svakom slučaju ne treba ispuštati kombinaciju objektivnih i subjektivnih faktora. Najvjerojatnije je kad postoje subjektivne poteškoće u bračnoj prilagodbi, onda objektivni faktori, kao što su ekonomski i drugi, postaju najčešći izvor bračnih nesuglasica. Pri tom je važno naglasiti da kod statističkog proučavanja, koje teži prema svakodnevnom i prosječnom, ljubav nije romantično „stapanje dviju osoba u jednu“. Mnogo je važnije održavanje distance koja je potrebna da se ličnost drugog može slobodno očitovati. Kao što muškarci ne vole suviše „ljepljive“ žene, tako ni žene ne vole suviše „ženstvene“ muškarce. Poštovanje tuđe nezavisnosti važan je preduvjet bračne sreće, što znači da „u braku postoji vrijeme kad se govori, postoji i vrijeme kad se šuti, ali je uvijek potrebno da se poštuje dostojanstvo i otpor drugoga“. (Barber)

Margaret Mid

PORODICA BUDUĆNOSTI²

...Kad god nastane period nemira u svetu, neko se pomalo okomi na porodicu. Ako je porodica previše stroga i ortodoksna, treba je opustiti. Ako je pak previše opuštena, treba je učvrstiti. Ali, trebalo bi je promeniti na takav način da se ima osjećaj da se nešto time postiglo. Ako se osvrnemo u istoriju, ustanovićemo opet da ljudi u trenucima revolucionarnih promjena počnu da razmatraju porodicu, i pričaju o tome šta bi sa njom i šta to nije u redu. Poneki čak proriču da će sve zajedno nestati. U stvari, porodica je jedina institucija koju imamo kao društvo, a koja sasvim sigurno neće nestati.

Bez obzira koliko oblika društvenih zajednica čovek ustanovi, porodica se uvek vraća ćutke na scenu. Može je se otarasiti ako se živi u nekoj pećini gde nikog drugog nema i ako se deca ujedno obrazuju tako da nigde drugde i ne mogu da žive. Ona će nastaviti tako i zaboraviti na porodicu u nekoliko budućih pokoljenja. No, takve zajednice nisu deo normalnog sveta.

Baš kako je napisala jedna od mojih studentkinja pred maturom, kada sam svima postavila pitanje gde će se naći petnaestak godina od danas: „Petnaest godina od danas – venčanje možda neće biti neophodno, ali i tako očekujem da ću živeti zajedno sa ocem moje dece“.

A to je, uslovno govoreći, gde se nalazimo u tom pogledu. Devojke će živeti sa očevima svoje dece – ako mogu da ih zadrže. Međutim, istina je da su željne da ih zadrže koliko su to ikada i bile. Uvek će biti puno diskusije. Ali, činjenica je da kod nas ima u celini više porodica no što ih je ikada bilo. Više smo „u braku“ nego ikada ranije, i više to no ostali narodi. Naime, mi nismo „predbračna“ nacija, jer ne možemo da smislimo nikakav drugi način života osim ovog u braku, kao braćni parovi.

Veoma je teško suočiti se sa životom, osim ako ste u braku. Zato se svako venčava, i razvodi, pa venčava, ali su svi u braku sa nekim veći deo vremena.

Pored grobnice, znate već, u situaciji kada je žena nedavno izgubila muža sa kojim je bila srećna punih 20 godine, prva stvar koju ljudi kažu je: „Nadam se da će se opet udati.“ Ne daju joj ni minuta žalosti pre nego što počnu da je opet venčavaju. Imali smo takođe i oblik braka koji je verovatno bio jedan od najmanje izvesnih i najviše nepostojan od svih oblika koje smo dotada probali. Taj oblik braka – takozvana nuklearna porodica – nije dobio ime po nuklearnoj bombi. Nazvan je prema suštinskoj sličnosti nukleusu, ali nazvati ovaj oblik nuklearnom porodicom vrlo je prilično, zato što je adekvatno, isto toliko opasan koliko i sama bomba.

Nuklearna porodica je porodica koja se sastoji od jednog odraslog muškarca i jedne odrasle žene, koji su venčani, i male dece. Prisustvo bilo kakve druge osobe u domaćinstvu je nepoželjno. Jedine osobe koje mogu da se privremeno pridruže porodici su spremačice i negovateljica dece. Svekar treba da izađe iz kuće i nikada ne moraju da se susretnu. Nadalje, danas su majke veoma ometane prisustvom

2 Govor održan studentima Bariard univerziteta i njihovim roditeljima 1970. god. Marksističke teme 4/1980, str. 106-113.

odraslih devojčica u kući, te ih isteruju iz kuće čim je pre moguće. Ako su u pitanju dobro situirani ljudi, šalju ih na univerzitet kao što je Barnard, a ako su pak siromašni, odmah ih udaju, te svesrdno nastoje da ih pošalju od kuće, jer i nema mesta za dve žene zajedno u kuhinjama kakve smo imali još od 1945. godine.

Pripisali smo našoj nuklearnoj porodici nezamisliv teret time što se od mladih parova očekuje da se udalje od obadva roditelja što je moguće dalje, a i morali su sami da se udalje u većini slučajeva.

Milioni za milionima mladih američkih građana odlaze svake godine, udaljujući se kilometrima daleko od članova svojih porodica ili bilo koga svog nepoznatog. Sada je sasvim izvesno da su izgledi da nastane psihološka depresija kao posledica kod neke mlade žene, direktno proporcionalni rastojanju na kome se ona nalazi u odnosu na ženskog roditelja ili prijatelja. Milioni novih mladih porodica žive u takvim predgrađima, ne poznavajući nikog, bez prijatelja ili bilo kakve druge podrške.

Takođe, svaki supružnik treba da predstavlja sve drugom supružniku. Treba da su zanimljivi u ljubavi, a takvi i u ostalom. Žene treba da su dobre domaćice, dobre majke, dobre supruge, dobri sportisti, dobri sagovornici i umešne u računovodstvu. Nijedno od dvoje ne treba da ima nikakve suzdržljivosti u odnosu na partnera.

Mladi iz Evrope, zaželeвши da dođu u SAD, morali su da sa sobom povedu svoje supruge i ostave iza sebe svoje roditelje ili ne bi nikada ni stigli ovde. U Indiji i Africi treba učiniti sledeće kada se ima mnoštvo porodice: uzme se devojka i ode se sa njom, i to ode daleko, ako se želi živeti na način na koji se želi živeti.

Dakle, to je, promene radi, dobar porodični način, ali predstavlja ujedno i svojevrsnu opasnost. Pa, ako je opasno tako u životu u gradu, stotinu puta je veća opasnost u predgrađu. Tako u predgrađima nastaje specijalni osećaj izolovanosti. Zato je kritika nuklearne porodice, mislim, sasvim opravdana.

Postoji potreba za većim brojem ljudi oko sebe: više njih da drže vašu bebu, više ljudi da se nađu u hitnoj potrebi, veći broj da pomogne kada je dete bolesno, kada je majka bolesna, više dece za drugu decu da se sa njima igraju, tako da ne mora da se utroši hiljadu dolara da biste ih poslali u obdanište, veći broj raznoraznih odraslih osoba oko dece kako bi ova mogla da se ugledaju na njih u slučaju da roditelji ne mogu sami da se o njima brinu. Društvene zajednice imaju za cilj ovaj zadatak. Prave komunalne zajednice idu u veću krajnost – ova zemlja je zasnovana na raznim oblicima društvenih zajednica i drži ih još odonda. Ali, veći deo naroda ne živi u društvenim zajednicama. Jedna od stvari koju komunalni život naglašava jeste da većina ljudi treba da preuzme na sebe brigu o detetu, gde bi se zajednički odgoj sproveo tako da se deca osećaju sigurnijom i da ne moraju da brinu svakog dana: „Šta ako se nešto dogodi mami; šta ako se nešto dogodi tati? Da li ću imati pored sebe nekog svog?“ Čini mi se da ćemo se ubuduće upoznavati sa raznovrsnim načinima uređenja života.

Biće potrebno da protekne jedno duže vreme, zato što to znači izgraditi nove zgrade, ili uopšteno govoreći, nove tipove stanova, bliže jedne drugima, tj. staništa kod kojih ne mora da se provede 15 milja u vožnji da bi se mogla upotrebiti nečija mašina za pranje veša kada se sopstvena pokvari, i gde ljudi mogu da se lakše zbliže. Ovo se neće dogoditi odmah, ali će se sigurno dogoditi.

To podrazumeva sredinu gde će ljudi moći da žive uporedo sa mladim ljudima,

ali mesta gde će se o mladim parovima u braku sa decom brinuti i neprestano biti uz njih oni koji u to vreme nemaju dece. Možda su ih imali ranije, možda ih uopšte nisu imali, a možda ne žele da imaju decu. Ali u toj sredini će i oni moći da nađu decu i ne moraju da žive bez dece kao do sada. Danas, ako se nemaju sopstvena deca, deca se takoreći uopšte i ne sreću. Imamo običaj da udaljavamo naše stare od dece i jedino od njih tražimo da nastave da žive sa osmehom u bedi, tako da se njihova deca ne bi osećala krivima.

Uporedo sa eksplozivnim porastom stanovništva, od žene u svetu će sve manje da se traži da budu u braku, biće pod manjim pritiskom u tom smislu, a pritisci da postanu majke će se daleko više smanjiti. Prvi put u istoriji čovečanstva ženi se neće više govoriti: „Tvoja najveća sreća je da budeš žena i majka“.

Time što se ženama kaže da im je glavna dužnost da budu supruge i majke, govori se muškarcima takođe da je njihov glavni zadatak da zarađuju za hleb, a tako je i broj muškaraca koji žele da čine ono što su uvek hteli približno umanjen. Uvek pričamo o ženama sa karijerom i o prelepim karijerama koje su mogle da imaju da nisu imale petoro dece. Ali, niko se ne okreće ocu i ne pomišlja kakav je on život mogao da ima da nije imao petoro dece.

Mogao je da bude, recimo slikar, umesto što je bio tržišni manipulant. Ili pak muzičar, umesto što je držao prodavnicu nakita koju je nasledio. Kada se žene zatvore u kući i od njih očekuje ženstvenost i osećanje majke, u isto vreme se i muškarci zatvore u kuću i od njih se zahtevaju muževnost i očinska osećanja. Tada se predodređuje veliki broj ljudi da budu individualne osobe i da doprinose kao individualne osobe više nego kao roditelji.

Ovo se neće odmah dogoditi i imaćemo dosta smešnih primernih slučajeva. Pripadnice pokreta za oslobođenje žena, one u ekstremnom krilu, idu okolo i tvrde kako će se dobro snaći bez muškaraca. I spremni smo da prihvatimo to kako se sada žene snalaze bez muškaraca. To nikome ne smeta. Ima u svetu i previše žena i ako bi neke od njih i bile bez muškaraca, to bi ublažilo pritiske.

Dvadeset godina od danas, imaćemo daleko manji broj porodica, ali će deca još uvek biti obrazovana u porodičnom duhu zato što i ne znamo kako drugačije da ih odgajamo. Porodica će biti isto toliko bezbedna koliko je i uvek bila, no svi neće morati da žive u njoj sve vreme. Prihvaćemo i to da je porodica savršeno mesto za decu. Zapravo idealno za decu i neizvesno idealno za svakog drugog za čitav njihov život – osim u veoma izuzetnim slučajevima. Naravno, prihvaćemo takođe da je u vreme kada smo usvajali ideal braka za ceo život, životni vek iznosio u proseku 37 godina. Kada se dogodilo da jedan supružnik umre i da je drugi ostao sa gomilom male dece, onaj drugi je morao da stupi u brak sa nekom drugom osobom.

Životni vek danas prelazi 30 godina života nakon što i poslednje dete napusti dom. U pogledu brzine promene, to znači da se stepen promene i jednog i drugog supruga veoma razlikuje od onog u prošlosti. Možda ćemo se promeniti u pravcu idealnog u pogledu braka, što znači da supružnici ostaju u braku do vremena kada su deca odrasla. Zasada, rukovodimo se idealnom situacijom koja diktira bračni život zauvek, ali se u stvarnosti razvodi odigravaju veoma često. Ako bi se odnos promenio tako da se umesto idealnog slučaja da se ostane zajedno dok deca ne odrastu ili da

se deca ne dobiju dok za to ne postoje pravi uslovi, a ne i odabrali ponekog sa kojim bi se proveo vikend, biti roditelj bi svakako postalo daleko pravednije, a takođe bi i podrazumevalo veću odgovornost. Ako ne bude tako, može da se, naravno, dogodi da nekakva vlada ubaci sredstvo za sprečavanje trudnoće u vodu za piće.

Poneki su malo zabrinuti proizvoljnim tvrdnjama mladih da se neće nikad ni venčavati nego da će provesti život „u grehu“. I to je u pitanju smešna vrsta „greha“ – jer se obavlja uz saglasnost državnih institucija, vladinog ministra i obeju naših roditelja. Mi smo to nazvali život u prvobitnom braku – tj. kada su dvoje poznati i prolaznim prodavcima kao oni koji žive zajedno. Možete se pomučiti sa ljudima kako biste dobili deo njihove zaostavštine kada više ne budu živi, ili tome slično. Dakle, ono što mladi danas nazivaju uopšteno kao „sporazum“, u stvari je jedno sasvim javno zajedništvo.

Kada sam predložila da treba da se održi bar jednostavna ceremonija venčanja, koja se nadovezuje na izraženu odluku da se nema dece – oni su rekli: „Ne“, hoće da eksperimentišu sa „sporazumima“ – onda, kasnije, ipak će se venčati.

U poslednjih pet godina lagali smo žene kad smo hteli da ih nateramo na rad. Nije bilo dovoljno jeftine radne snage, pa smo im rekli da moraju u životu nešto da postignu. Poslednji izvor obrazovane jeftine radne snage bile su žene. Na kraju je svako ustanovio da je veoma nezahvalno ostati kod kuće. Naravno, žena koja ima decu možda bi i ostala kod kuće nekoliko godina i onda bi izašla da nešto postigne. Razne ustanove su stvarale fondove, a školski centri su bili osnivani da bi se je izmamilo napolje i nanovo obrazovalo.

Ali, naravno, nisu bile plaćene koliko i muškarci, zato što su žene ipak bile zainteresovane za svoj dom, nisu htele da napuste svoju decu, a znate da lekcije slikanja ponekad mogu da uzmu više vremena nego male bebe – tako da žena sada želi posao odakle može da se vrati kući rano, kao što je posao pomoćnika u grupi za temporalno podučavanje, umesto da bude profesor. Ili nešto slično – tako da bi mogla da se vrati kući u isto vreme kada i njena deca. I onda, naravno, nije ni morala da bude previše ambiciozna jer bi sav napor bio štetan, htela bi da ostavi nešto snage za kod kuće.

Poslednjih deset godina, žene su bile prilično uspešno obmanute i zaslepljene kako bi postale samozadovoljna i obrazovana radna snaga. I mislim da nije čudno ako poneka nekada kaže kako misli da su eksploatisane i da ne žele da više budu eksploatisane.

Posle završetka Drugog svetskog rata, kada su zatražili od žena koje su imale zaposlenje da se vrate kućama tako da bi muškarci mogli da se zaposle, ženama iz Vašingtona koje su doista postigle nešto bilo je rečeno da su previše zrele, da imaju previše iskustva: „Molimo idite kućama“.

Mislim da ćemo uskoro odgajati mlade devojčice sa više svesti o samima sebi, i biće one zdrave osobe u pravom smislu. Ako se odluče da postanu roditelji, odabraće to baš kao da su odabrale time svoj poziv, a daleko manje kao da je to nešto što, eto, čine i susedi preko puta.

Pogledati: SHEMA-Gidens, Sociologija str. 563

OBRASCI ŽIVOTA U SIROMAŠTVU I NOVE PARADIGME EVROPSKE UNIJE

Marija Kolin

Institut društvenih nauka, Beograd

Uvod

U novijim definicijama siromaštva polazi se od visine prihoda i materijalnih uslova života kao glavnih indikatora, ali se podvlači da se ovaj fenomen ne može definisati samo s obzirom na standarde fizičkog preživljavanja već i u odnosu na druge dimenzije koje se tiču kvaliteta života i zadovoljavanja raznovrsnih potreba. Moderni pristup koji je počeo da se razvija sredinom prošlog veka podrazumeva da siromaštvo ne sadrži samo materijalnu oskudicu, te se ne meri jedino visinom dohotka za fizičko preživljavanje, koji kao određujući kriterijum odvaja siromašne od ostale populacije, već i brojne druge ekonomske, socijalne, psihološke, političke i kulturne dimenzije, tako da zahvata celokupni unutrašnji i spoljašnji svet čoveka.

Moderna literatura, koja uglavnom služi za konstrukciju programa socijalne politike u cilju eliminacije i suzbijanja siromaštva, a posebno evropski autori, kao recimo Abel–Smith i Peter Townsend (1973), govore o različitim stepenima i standardima siromaštva („poor“ i „poorest“), a „apsolutno“ siromaštvo, mereno standardima fizičkog preživljavanja, sve više se zamenjuje „relativnim“ siromaštvom, koje uključuje ekonomske, socijalne indikatore i kvalitet života. Upotreba apsolutne definicije siromaštva, kažu autori nove koncepcije siromaštva, više odgovara nerazvijenim društvima, gde većina stanovnika živi u siromaštvu, i obrnuto – modernim evropskim državama blagostanja, s visokim kvalitetom života, više odgovaraju relativni standardi siromaštva, koji polaze od ekonomske nejednakosti ali podrazumevaju i spektar drugih dimenzija kao što su obrazovanje, zdravlje, stanovanje, stilovi potrošnje, način organizovanja slobodnog vremena, socijalne mreže i druge bitne determinante društvenih slojeva.

Siromaštvo se meri različitim indikatorima, a istraživači govore o pojedinim tipovima siromaštva, kao što su „siromaštvo trenutne krize“, „siromaštvo dugotrajne zavisnosti“, „siromaštvo životnog kruga“, „depresivno područje siromaštva“, „siromaštvo predgrađa“, ili se pak govori o siromaštvu pojedinih društvenih grupa – „siromaštvo nezaposlenih“, „siromaštvo manjinskih grupa“, „siromaštvo starih“, „siromaštvo žena“ itd. U tipologijama se polazi od različitih socijalnih, socijalno-psiholoških, vrednosnih orijentacija siromašnih, posebnih karakteristika porodice, interpersonalnih odnosa, političkih stavova itd.

U novije vreme socijalna isključenost sve više potiskuje koncept siromaštva,

marginalizacije i potkulture, a važnu ulogu u institucionalizaciji ovog koncepta ima Evropska unija i dokumenti kojima se podstiče socijalna kohezija u okviru zajedničkih programa socijalne politike zemalja članica. Pravo na zaštitu od siromaštva i socijalne isključenosti uvela je Evropska socijalna povelja (1996), a programi koji polaze od Lisabonske strategije (2000) i Nove socijalne agende Evropske unije (2005) usmeravaju pažnju na holistički pristup u tumačenju višestrukih dimenzija siromaštva i primenu različitih instrumenata u suzbijanju posledica siromaštva. Opšti cilj novih evropskih strategija jeste da se podstakne socijalna kohezija putem novih mogućnosti zapošljavanja kao glavnog instrumenta u suzbijanju siromaštva i socijalne isključenosti, ali i unapređenje životnih i radnih uslova putem programa u lokalnoj zajednici, socijalnog rada i drugih metoda u skladu sa tekovinama moderne socijalne države. Najznačajniji dokument u ovoj oblasti – *acquis communautaire* – podrazumeva obavezu država članica da poštuju propise komunitarnog prava, gde su uključene i mere za suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti. Zemlje koje su u procesu evropskih integracija obavezuju se da svoje unutrašnje propise, ali i praksu socijalne zaštite, prilagođavaju socijalnom modelu Evropske unije i predvide programe socijalnog uključivanja ranjivih grupa.

► **Pregled razvoja koncepcije siromaštva**

Posle Drugog svetskog rata bilo je rasprostranjeno uverenje da će društveno-ekonomski rast eliminisati siromaštvo na skali socijalnih problema, te da će pravedna raspodela dohotka u okviru države blagostanja pružiti svima iste šanse za društvenu promociju. Siromaštvo je izgledalo kao sporedan socijalni problem koji se, prema gledištu koje iznosi Galbraith, vodeći tumač razvoja kapitalizma tog perioda, javlja sporadično u društvima koja se intenzivno ekonomski razvijaju kao rezultat individualnih karakteristika kod neprilagođenih pojedinaca (Freeman, 1973). U skladu s ovim pristupom, podrška države siromašnima ima rezidualnu, selektivnu ulogu, a naglasak je na odgovornosti pojedinca da sopstvenim naporima nađe izlaz iz siromaštva uz podršku porodice i dobrovoljnih organizacija. Sociološka istraživanja tog perioda više su bila usmerena na obrazac ponašanja narastajućih srednjih slojeva, čemu su pogodovala opšteprihvaćena anketna istraživanja i naklonost reprezentativnom uzorkovanju, kojima se nije otkrivalo siromaštvo kao značajna društvena pojava. Nezainteresovanost za probleme siromaštva je opstajala, iako je postojalo naučno objašnjenje o unutrašnjim mehanizmima reprodukcije siromaštva, klasična literatura o siromaštvu (Beatrice Webb, Charles Booth, Seebomh Rowntree, La Brier i dr.), kao i izveštaji zvaničnog staranja o sirotinji koji govore o produkciji nejednakosti u tržišnom tipu proizvodnje.

Ponovno otkriće siromaštva vezuje se za kraj pedesetih i početak šezdesetih godina prošlog veka kada je, zahvaljujući pre svega socijalnim službama, javnost obavestena o alarmantnim činjenicama u vezi s raširenošću siromaštva u razvijenim zapadnim zemljama. Polazeći od teorija srednjeg obima, šezdesetih godina XX veka raste broj socioloških i interdisciplinarnih projekata koji se bave uzrocima i

posledicama siromaštva, kao i objavljenih radova u ovoj oblasti. Ključni događaj predstavljalo je objavljivanje knjige Michaela Harringtona „Druga Amerika“ (1965) koja je pokazala da jedna petina američkog stanovništva živi u bedi, a istraživačka saznanja razbila su i neka dotadašnja shvatanja o strukturi siromaštva. Američki podaci o siromaštvu, kao i otkrića evropskih istraživača (na primer, Kincaid 1973) ukazala su na neophodnost novih konceptualnih shema i metodologije skupljanja podataka o porodicama koje žive u situaciji stalne ekonomske deprivacije kako bi se formulisale strategije za preduzimanje mera i suzbijanje siromaštva. Zato je ova i druga istraživanja siromaštva trebala da posluže praksi socijalne politike i pronalaženju rešenja za prevazilaženje siromaštva na nacionalnom i lokalnom nivou, kao i posledica siromaštva na pojavu drugih socijalnih problema.

Siromaštvo se različito postavlja u pojedinim teorijskim pristupima, naročito kada je reč o tumačenju uzroka i posledica, ali se može uspostaviti razlika između kulturalističkih teorija i teorija društvene stratifikacije. Uopšteno govoreći, u okviru prve grupe pristupa podrazumeva se postojanje nezavisne klasne kulture koja drži siromašne izolovane od šireg društva i njegovih institucija, pri čemu se formiraju osobeni obrasci porodičnog života, socijalizacija ličnosti i druge socijalno-psihološke osobine koje dalje ometaju društvenu integraciju siromašnih i prenose se porodičnim načinom života na narednu generaciju. U drugoj grupi teorijskih pristupa u proučavanju siromaštva naglasak se stavlja na dublje razumevanje uzročnosti siromaštva, pa se priroda i uzroci siromaštva tumače kao posledica društvenih nejednakosti, raslojavanja i socijalnih razlika. Ova tumačenja uglavnom stavljaju naglasak na mogućnosti prevazilaženja siromaštva u ekonomskoj i političkoj sferi, zapošljavanje siromašnih i, posebno, obrazovanje kao glavni faktor socijalne pokretljivosti i promocije.

► **Teorije o kulturi siromaštva**

Teorije o kulturnoj uslovljenosti siromaštva razvijale su se u okviru različitih varijanti kao što su „subkultura siromaštva“, „kultura niže klase“, „kultura slamova“, „kultura obojenih“ ili jednostavno kao „kultura bede“. Zajednička ideja ovog pristupa je kultura kao zbir međusobno povezanih obrazaca porodičnih i ličnih osobenosti čiji nosioci imaju relativno homogeno socio-ekonomsko poreklo, sličan način stanovanja i uslova života, što ove društvene grupe izdvaja od institucija šireg društva. Svoju teorijsku podlogu većina pristalica kulture bede nalazi u Mertonovoj varijanti funkcionalizma, koja je omogućila promociju pojma potkulture kao odstupanja od dominantne kulture i stvaranja alternativnih vrednosnih orijentacija koje svoj odraz imaju u načinu života. Teorije o kojima govorimo najviše se vezuju za Oscara Lewisa (1959, 1970) i njegove antropološke studije u kojima je, na osnovu istraživanja u više različitih zemalja, ukazao na osoben način života u siromaštvu. Glavni nalazi njegovih istraživanja pokazali su da je kultura bede reakcija i adaptacija

siromašnih na sopstveni marginalni položaj u klasno polarizovanom društvu, koja nastaje kao osoben obrazac usled nemogućnosti postizanja uspeha u skladu s opšteprihvaćenim vrednostima. Kulturni obrazac bede karakteriše više međusobno povezanih društvenih, ekonomskih, porodičnih i psiholoških osobenosti koje su grupisane u četiri bitne kategorije kao što su:

a) Nedostatak integracije siromašnih u najznačajnije institucije šireg društva kao posledica deprivacije ekonomskih resursa (niske nadnice, dugotrajna nezaposlenost, nepostojanje imovine) i hroničnog nedostatka novca za egzistencijalne potrebe;

b) Deficitarni stambeni uslovi, prenaseljenost, život u slamovima sa sebi sličnim susedima i osobenim susedskim odnosima ispomaganja, pozajmljivanja i razmene dobara i vrednosti;

c) Na nivou porodice osnovne dimenzije su autoritarnost, stalni konflikti, porodično nasilje i visoka učestanost porodičnih dezorganizacija kao glavne osobenosti obrasca života siromašnih. Navode se još i rani seksualni odnosi, slobodni brakovi, izostanak detinjstva kao relativno zaštićenog perioda života, trend ka porodičnim odnosima u kojima je žena-majka stožer održanja i funkcionisanja porodice i specifični obrasci podizanja i socijalizacije dece;

d) Na nivou individualnog ponašanja siromašnih, glavne osobine su osećanje bespomoćnosti, inferiornosti, zavisnosti i marginalizacije a nedostatak kontrole impulsa, nemogućnost odlaganja zadovoljstva, usmerenost ka sadašnjosti, fatalizam i rezigniranost kao i visoka zastupljenost svih oblika psihopatologije navode se kao glavne psihološke dimenzije ovih ugroženih grupa.

Pored osobenih obrazaca života, Lewis smatra da kultura bede ima adaptabilnu funkciju jer sadrži mehanizme prilagođavanja bez kojih bi siromašni teško mogli preživljavati, te da siromaštvo ima nasledni karakter jer se putem porodičnog načina života prenosi na narednu generaciju formirajući „krug siromaštva“ u kojem se često ne razlikuju uzroci i posledice. Siromaštvo konceptualizovano kao kulturni i porodični obrazac življenja ozbiljna je prepreka za izlazak iz bede, te Lewisova istraživanja ne pružaju proaktivne strategije za prevazilaženje siromaštva. Drugim rečima, na osnovu ovog pristupa siromaštvu teško je izvesti praktične implikacije i operacionalizovati sistem političkih mera i programa za suzbijanje siromaštva, što je glavna primedba koja se postavlja implikacijama ove teorije.

Pored Lewisa i drugi zastupnici kulture bede, kao što je Charles Valentine (1966), ističu da pripadnici nižih društvenih slojeva imaju specifičan način života i posebne kulturne vrednosti koje odstupaju od opšteprihvaćenih i time ograničavaju i sprečavaju integraciju i socijalnu mobilnost siromašnih. Čak i kada poznaju opšteprihvaćene vrednosti, siromašnim porodicama nedostaju odgovarajuće aspiracije za postignuće, što je uslovljeno porodičnim načinom života, tako da i suzbijanje siromaštva treba da krene od porodice i socijalizacije kao ključnog prenosioca siromaštva.

Rezultate istraživanja o porodičnim karakteristikama siromašnih sumirala je i

Elizabeth Herzog (1966) a njene generalizacije govore o porodičnoj nestabilnosti, dezorganizacijama i specifičnoj socijalizaciji siromašnih. Ukoliko se radi o potpunoj porodici suprug je izrazito autoritaran, međutim najčešće siromašni žive u jednoroditeljskim porodicama i nepotpunoj porodičnoj strukturi u kojoj je majka stožer porodice. Naime, za porodice najsiromašnijih karakteristično je da je suprug najčešće odsutan ili neadekvatno obavlja svoju ekonomsku funkciju, tako da je proporcija samohranih majki daleko veća u ovim nego u porodicama drugih društvenih slojeva, zaključuje Herzog. Na teorije i istraživanja o kulturi bede nadovezuju se i istraživanja u okviru „sociologije manjinskih grupa“ kojima je najviše doprineo Franclin Frazer (1960). Slično kao i drugi sledbenici kulture bede, Frazer govori o patološkoj strukturi porodice (nepotpuna porodica i autoritet oca ukoliko je prisutan u porodici), porodičnoj nestabilnosti, nedostatku porodičnih aspiracija u obrazovanju, devijantnom ponašanju i koherentnoj kulturi koja se prenosi posredstvom porodičnog načina života i socijalizacije i tako postaje trajni uzrok bede obojenog stanovništva. Socijalna dezorganizacija siromašne afro-američke porodice u ovim teorijskim pravcima vidi se kao uzrok a ne posledica skučenih uslova života, što je jedan od glavnih razloga za kritičan odnos teorija društvene stratifikacije u odnosu na kulturološko tumačenje siromaštva.

► Porodični obrasci života u siromaštvu

Sumarni podaci istraživanja govore da porodični život siromašnih nije kompenzacija i utočište za ekonomsku nesigurnost i egzistencijalnu ugroženost, već naprotiv – socijalno ugrožene porodice naginju ka porodičnim konfliktima i poremećajima, odnosno porodice nižih društvenih slojeva formiraju posebne porodične obrasce za koje su karakteristični netrpeljivost, konflikti i učestala pojava porodičnih dezorganizacija (McKinley, 1964; Chilman, 1968; Miller, 1970; Gecas, 1979 i drugi). Prema istraživanjima porodičnih odnosa pripadnika različitih društvenih slojeva, rigidna raspodela uloga, autoritarno ponašanje muža i oca, a naročito u uslovima kada nije ispunjena njegova instrumentalna uloga (niski prihodi, nezaposlenost) dovodi do situacije u kojoj slabe emotivni odnosi u porodici, što narušava porodičnu integraciju i vodi specifičnom tipu socijalizacije ličnosti. Na osnovu istraživačke građe može se zaključiti da su porodice više i srednje klase fleksibilnije i bolje se prilagođavaju društvenim promenama. Unutrašnji život ovih porodica karakteriše veći egalitarizam u raspodeli autoriteta, socijalizacija dece u skladu sa društvenim očekivanjima, veće bračno zadovoljstvo i porodična ravnoteža. S druge strane, za porodice nižih slojeva karakterističan je tradicionalizam i autoritarizam u raspodeli porodičnih uloga, neadekvatna socijalizacija, postojanje učestalih porodičnih sukoba, frustracija i tenzija koje narušavaju porodičnu ravnotežu i stabilnost, tako da su porodice siromašnih više sklone porodičnim dezorganizacijama i pojavama devijantnog ponašanja (Miller, 1970).

Obrasci siromaštva formiraju i specifične odnose porodice s neposrednim

okruženjem, odnosno primarnim grupama sa kojima članovi porodice stupaju u neposredne odnose, kao što su srodničke grupe, susedi ili prijatelji. U najvećem broju studija govori se o izmenjenom značaju i ulozi srodničkog povezivanja porodica različitih društvenih slojeva. Iako u savremenoj urbanoj porodici srodnički odnosi gube onaj značaj koji su imali u tradicionalnoj sredini, istraživanja su pokazala da srodnički odnosi imaju značaj za savremenu porodicu a da učestalost i vrste srodničkog povezivanja zavise od klasnih varijeteta. Prema sumiranim rezultatima koje navodi Sussman (1970) dominantna uloga srodničkog povezivanja u porodicama srednje klase svodi se na finansijsku pomoć roditelja, a roditelji se koriste za postizanje ciljeva u vanporodičnim grupama kada srodnički sistem pomaže porodici da se uključi i pospeši svoju socijalnu mobilnost. Dominantna uloga srodničke solidarnosti u nižim društvenim slojevima nije uzajamna pomoć u novcu, već u razmeni usluga (pomoć u podizanju dece, stanovanju, briga za vreme bolesti i sl.). Štaviše, za razliku od porodica srednjih i viših slojeva, porodice nižih slojeva ne pospešuju socijalnu mobilnost, već naprotiv, deluju ograničavajuće na vertikalnu pokretljivost.

Na teorije o kulturi bede nadovezuju se i saznanja o razlikama u unutrašnjim komponentama porodičnog života i specifičnim obrascima socijalizacije porodica različitih društvenih slojeva, kao što se može zaključiti iz sledećeg uporednog pregleda.

Porodice se razlikuju u odnosu na zahteve prema deci, tako što se u porodicama viših i srednjih slojeva podstiče sloboda, razvoj individualnosti, kreativnosti i samoaktualizacije, a u nižoj – konformističke vrednosti i poslušnost. S druge strane, egalitarna ideologija koja karakteriše porodice srednjih i viših slojeva doprinosi uravnoteženim porodičnim odnosima, omogućava neophodno osećanje sigurnosti i pripadnosti i podsticajno deluje na porodičnu integraciju kao i na promociju ličnosti putem socijalizacije. Postoji opšta saglasnost među istraživačima da se porodice različitih društvenih slojeva razlikuju po vrednosnim orijentacijama od kojih zavisi motivacija prema obrazovanju i postignuću, briga za budućnost dece, aspiracije, očekivanja i druge komponente ličnosti. Specifični model socijalizacije ličnosti ima tendenciju da se ponavlja u sledećoj generaciji, pa se način porodične organizacije siromašnih posmatra kao činilac reprodukcije siromaštva na koji treba usmeriti programe socijalnog rada u zajednici i partnerske projekte vladinih i nevladinih organizacija.

► **Kritike kulturalističkih pristupa i skretanje u koncepciji**

Glavni doprinos kulturalističkih teorija i antropološko-socioloških studija koje siromaštvo objašnjavaju specifičnim kulturnim obrascima ponašanja i organizacijom porodičnog života jesu obimni empirijski podaci o ekstremno siromašnima. Ovaj pogled pružio je vrednu evidenciju o različitim aspektima porodičnog života u siromaštvu (strukturi porodice, osobenostima interpersonalnih odnosa, socijalizacije, socio-psihološkim osobinama siromašnih), što nisu osporili čak ni najoštrij kritičari

Tabela br. 1. Uporedni pregled podizanja dece u siromašnim i porodicama srednje klase[1]

Obrazac siromašnih	Obrazac srednjih slojeva
1. Nedosledno, fizičko kažnjavanje	1. Blago i dosledno kažnjavanje
2. Fatalistički personalni stavovi, magijsko mišljenje	2. Racionalno orijentisani stavovi
3. Orijentacija na sadašnjost	3. Orijentacija prema budućnosti, postavljanje ciljeva
4. Autoritarna, rigidna porodična struktura	4. Demokratska, egalitarna i fleksibilna porodična struktura
5. Otuđenost od društva, ograničeno vanporodično iskustvo	5. Pozitivan stav prema novim iskustvima
6. Ograničena verbalna komunikacija, odsustvo koncepta, stil fizičke akcije	6. Ekstenzivna verbalna komunikacija, stavovi zasnovani na saznanju, moć apstrakcije
7. Ljudsko ponašanje se doživljava kao nepredvidivo i procenjuje u smislu neposrednog doživljaja	7. Ljudsko ponašanje ima mnoge uzroke i po prirodi je razvojno
8. Nisko samopouzdanje, nizak stepen verovanja u sopstvene kapacitete, pasivan stav	8. Visoko samopouzdanje, vera u mogućnost postignuća, aktivan stav
9. Neverica u suprotni pol, osećaj iskorišćavanja, ignorisanje fiziologije reproduktivnog ponašanja i mogućnosti kontracepcije	9. Prihvatanje seksa, pozitivno seksualno izražavanje u braku, razumevanje fiziologije reproduktivnog ponašanja, efektivno korišćenje kontracepcije
10. Tendencije da se ne pravi jasna razlika između dece u pogledu njihove individualnosti	10. Svako dete se doživljava kao izdvojena individualnost i vrednuje se njegova posebnost
11. Nedostatak konzistentnog podizanja dece, ranog odvajanja i sticanja nezavisnosti	11. Konzistentno podizanje deteta, pružanje podrške i podsticaj razvoju individualnosti
12. Visoka stopa bračnog konflikta i visoka učestanost razorenih brakova	12. Harmoničan brak, uglavnom potpuna porodica
13. Roditelji imaju nizak nivo obrazovanja	13. Roditelji imaju visoko obrazovanje i uspeh u zanimanju

Izvor: Chilman prema Berardo, 1973 : 450

kulture siromaštva. Na metodološkom planu, empirijska istraživanja u okviru kulture siromaštva pokazala su da posmatranje s učestvovanjem, proučavanje životnih istorija, biografski i drugi kvalitativni metodi imaju prednost nad kvantitativnim istraživanjima jer pružaju više mogućnosti da se shvate konkretni životni uslovi, te da u proučavanju sveobuhvatnosti bede i njenih osobenosti antropološki istraživački metodi imaju prednost nad statističkim analizama koje se oslanjaju na teoriju uzoraka.

Kulturalistički pristup, iako je bio široko prihvaćen, bio je i ozbiljno osporavan, a kritičke ocene odnose se na nedovoljno uvažavanje društvenih nejednakosti kao glavnih činilaca bede, shematizovano i stereotipno razmišljanje o sirotinji. Najoštrije kritike teorijskom pristupu koji specifične kulturne obrasce siromašnih smatra presudnim činiocem nastanka i prenošenja siromaštva uputio je William Ryan u svojoj knjizi *Blaming the Victim*, gde navodi da siromašni dele iste kulturne vrednosti kao i drugi socijalni slojevi i optužuje kulturalističke teorije za konzervativizam koji žrtve proglašava glavnim krivcima (1976: 53). Iako ni Lewis ne zapostavlja delovanje strukturalnih činilaca na nastanak siromaštva. jer navodi da se kultura siromaštva razvija u društvima koja imaju visoku stopu nezaposlenosti i društvenog raslojavanja, Ryan i drugi kritičari mu prigovaraju da ne obrazlaže detaljnije niti dovoljno uvažava društvene činioce. Lewisov konceptualni okvir fokusiran je na opis načina života, socijalnu patologiju i dezorganizaciju siromašne porodice, pri čemu se zapostavljaju društveno generisane nejednakosti i posledice raslojavanja kao glavnih uzroka ovih negativnih pojava povezanih sa siromaštvom. Kritičari upozoravaju da se porodičnim dezorganizacijama siromašnih, na kojima je zasnovan kulturalistički pristup, umanjuje značaj društvenih nejednakosti, diskriminacije i segregacije i zaboravlja da je srž problema siromaštva povezana sa globalnim društvenim procesima i društvenom strukturom (nezaposlenost, niske kvalifikacije).

Kulturalistička teorija o porodičnim obrascima siromašnih i njihovom odlučujućem uticaju na nastanak i prenos siromaštva oštro je kritikovana i sa stanovišta radikalne marksističke ideologije, po kojoj je suština problema siromaštva u društvenim nejednakostima i eksploataciji. Marksistički teoretičari su olako odbacivali rezultate kulturalističkih istraživanja, iako sa stanovišta marksističke perspektive nije bilo celovitih koncepcija, značajnih empirijskih proučavanja spoljašnjih i unutrašnjih dimenzija siromaštva, kao ni praktičnih implikacija i konkretnih predloga u pravcu prevazilaženja siromaštva u društvima u kojima je marksistička teorija bila polazna osnova istraživanja društvenih pojava i problema.

Glavni argumenti koji ozbiljnije osporavaju kulturalistički pristup bedi odnose se na konstataciju po kojoj siromaštvo nije individualna ili kolektivna osobina već posledica društveno-ekonomskih uslova, te se na osnovu postulata nastalih u okviru strukturalnih teorija o siromaštvu traže radikalni zahvati na suzbijanju siromaštva u okviru socijalne politike. U središtu novog pristupa bio je engleski sociolog Peter Townsend, vodeći istraživač siromaštva u Velikoj Britaniji koji, oslanjajući se na englesku tradiciju proučavanja siromaštva, postavlja osnove za širi koncept rešavanja ovog problema u oblasti kvaliteta života i postavlja standarde za „merenje“ siromaštva pomoću kojih se određuju programi prevazilaženja socijalne deprivacije na planu zapošljavanja, obrazovanja, organizovanja socijalnih usluga

i metoda socijalnog rada sa porodicama siromašnih. Nove koncepcije siromaštva koje polaze od Townsenda doprinele su kasnije konstrukciji evropskog modela socijalne politike koji se primenjuje u državama blagostanja.

► **Socijalna isključenost i koncept Evropske unije**

I u novijim studijama o siromaštvu govori se o multidimenzionalnom karakteru ovog fenomena, a socijalna isključenost sve više zamenjuje klasičnu koncepciju u istraživanjima i strateškim dokumentima Evropske unije. Koncept *socijalne isključenosti* jeste analitički instrument za istraživanje i suzbijanje siromaštva koji više pogoduje novom, postindustrijskom društvu jer pruža širi pogled na deprivaciju koja proizlazi iz siromaštva i pokazuje kako socijalne strukture generišu siromaštvo. Evropska unija je prihvatila ovu paradigmu iz terminologije francuskog zakonodavstva (socijalna deprivacija je više britanska terminologija), a za razliku od siromaštva koje se meri materijalnim indikatorima ili izvorima prihoda, socijalna isključenost podrazumeva holistički koncept u čijem su središtu vrednosni obrasci koji se formiraju na osnovu siromaštva i ometaju integraciju ovih grupa kao ključni uzroci koji dovode do spirale socijalnog propadanja (Kolin, 1997).

Neki analitičari osporavaju koncept socijalne isključenosti kao nedovoljno jasan i kontroverzan a posebno ukoliko se izjednačava sa siromaštvom ili potpuno zamenjuje taj pojam, koji sada sve više postaje terminologija karakteristična za američku literaturu. Najveći problemi nastaju kada se primenjuju različite definicijama socijalne isključenosti u kojima je akcenat na jednoj ili drugoj dimenziji složenog spleta okolnosti. Najčešće se u definicijama navodi da su nisko obrazovno postignuće, kao posledica neadekvatne socijalizacije u porodici i nedostatak obrazovnog sistema da se uskladi sa tržištem rada, odnosno manjak veština koje su neophodne na savremenom tržištu radne snage, najснаžnije odrednice ugroženog socijalnog položaja koji dovodi do stanja socijalnog ugrožavanja (Silver, 2003). U drugim definicijama se, pored materijalnih uskraćenosti i specifičnog modela socijalizacije ličnosti u porodicama ugroženih, navodi da su kumulativni problemi koji deluju lančano i smanjuju šanse ovih grupa u različitim oblastima života povezani sa pasivizacijom korisnika i preteranim vezivanjem ovih grupa za socijalne službe, što se prenosi generacijama, te i rešenja za prevazilaženje isključenosti treba tražiti u prekidanju lanca zavisnosti (Barnes, 2002). Ipak, jedinstven je stav istraživača i kreatora socijalne politike da se radi o složenijem pojmu od siromaštva i dinamičnoj kategoriji koja deluje u dužem vremenskom periodu, odnosno o konceptu koji zahteva dublju rekonstrukciju socijalne politike. Shodno tome, programi koji se zasnivaju na multidimenzionalnom konceptu socijalne isključenosti nude višestruka rešenja kako bi se prekinuo lanac nepovoljnih društvenih, porodičnih i individualnih situacija koji rezultiraju u socijalnoj izolaciji.

Razlike u terminologiji i koncepciji između siromaštva i socijalne isključenosti povezane su i s razlikama u programima i strategijama za ublažavanje i uklanjanje posledica ovih pojava u okviru evropske socijalne politike, kao što se vidi iz sledeće tabele:

Tabela br. 2. Konceptualizacija siromaštva i socijalne isključenosti

	Siromaštvo	Socijalna isključenost
Glavne pretpostavke	Niski dohoci kao nelegitimni oblik nejednakosti	Ograničene šanse u realizaciji formalne socijalne participacije koje ugrožavaju socijalnu stabilnost
Referentni okvir	Jednakost-nejednakost Distribucija resursa Minimalni dohodak	Socijalna integracija ili izolacija Socijalna participacija Socijalna prava
Obeležja	Jednodimenzionalnost Stanje Strukturalni faktori	Multidimenzionalnost Kumulativni procesi Odnosi se na strukturalne faktore Individualna percepcija
Dimenzije socijalne nejednakosti	Vertikalna Distributivna	Polarizovana Distributivna i participativna
Indikatori	Dohodak	Različiti: ekonomski, socijalni, kulturni, politički

Izvor: Bohnke, 2001:11

Modeli socijalne politike prema siromašnima, čije se učešće u zemljama Evropske unije kreće u intervalu od 10 do 20 procenata, razlikuju se u zemljama članicama, ali se pored novčanih transfera programi usmeravaju na različite strategije koje se predlažu u okviru Evropske mreže za suzbijanje siromaštva. Novi pristup podrazumeva aktivno uključivanje socijalnog rada u promenu vrednosti, popravljavanje samopoštovanja putem uključivanja u društvene procese, a pre svega u sferi zapošljavanja i političke participacije. Tu su prvenstveno različiti programi za zapošljavanje, obuku i prekvalifikaciju, programi za pomoć školskoj deci, opismenjavanje, učenje jezika (za migrante), programi zdravstvene i socijalne zaštite, zaštite starih, kao i unapređenja infrastrukture u nerazvijenim područjima.

Novije rekonstrukcije države blagostanja podstiču partnerstvo između države i civilnog društva, a saradnja države sa neprofitnim sektorom koja je poprimila različite oblike u poslednjoj dekadi prošlog veka menja dominantne modele u pravcu pluralizma blagostanja i partnerstva sa civilnim akterima. U novoj konceptualizaciji socijalne politike država nije jedini regulator socijalnog obezbeđenja i socijalnih usluga, a skretanje u koncepciji podrazumeva da u dobro razvijenom javnom sistemu postoji više različitih mogućnosti, ne samo za one koji primaju pomoć već i za one koji pružaju, da preuzimaju odgovornost za programe društvenog poboljšanja.

Posle sastanka Veća Evrope 2000. u Lisabonu socijalna politika je postala ravnopravna sa ekonomskom, monetarnom i finansijskom politikom Evropske unije i utvrđeno je zajedničko nastojanje da se evropski socijalni model očuva i prilagođava novim izazovima. Lisabonska strategija 2000 daje novi podstrek suzbijanju socijalne isključenosti a savremena transformacija modela države blagostanja koja polazi od koncepcije danskog sociologa Esping-Andersena (2002) usmerava se prvenstveno ka preventivnim strategijama društvenog ulaganja u obrazovanje mladih. Kako je detinjstvo provedeno u siromaštvu najsnažniji uzrok lošeg kognitivnog razvoja i faktor obrazovnog neuspeha, programi socijalne integracije usmereni su posebno na obrazovni razvoj dece ranjivih društvenih grupa (siromašni, deca ruralnih područja, nekih manjinskih grupa). U procesu intervencije na obrazovni deficit koji u najvećoj meri utiče na srozavanje socijalnog položaja i gubitak socijalne sigurnosti, strategija usklađivanja obrazovanja sa tržištem rada, koja se promovise dokumentima Evropske unije, postavlja se kao antipod socijalnoj isključenosti. Socijalna reintegracija, podsticaj socijalnoj participaciji i izgradnja socijalnog kapitala predviđa se ne samo u detinjstvu, već i u svim životnim fazama. Holistička perspektiva životnog toka i nužnost obrazovanja tokom celog životnog ciklusa (*life-long learning*) postavlja se kao preventivna strategija socijalne isključenosti i nužna zaštita od marginalizacije na tržištu rada, a naročito kada se posmatra iz perspektive sve dužeg trajanja radnog veka i sve većih nesigurnosti na tržištu rada.

Značajna pažnja u suzbijanju siromaštva i socijalne isključenosti usmerava se na probleme nezaposlenosti, budući da je to najznačajniji pokazatelj socijalne isključenosti a stope nezaposlenosti u zemljama Evropske unije koje su u proseku 8,1% u 2003. godini predstavljaju najveću brigu kreatorima socijalnih programa. Korisnici socijalnih programa zaštitite nezaposlenih više nisu samo marginalizovane društvene grupe

već i (nekadašnja) srednja klasa koja gubi svoje pozicije u najrazvijenijim društvima Evrope, pa se evropski socijalni model neprestano prilagođava novim izazovima savremenog sveta. Novi problemi naročito se povezuju sa tzv. postfordističkim trendom zapošljavanja, odnosno s povećanim socijalnim nesigurnostima koje nastaju kao posledica promena u zapošljavanju. Radni vek više nije pravolinijski i standardizovan, kao u prethodnoj, fordističkoj fazi, kada se radni vek ostvarivao u jednoj relativno stabilnoj radnoj sredini koja pokriva gotove sve proizvodne i razvojne procese (tipičan model šezdesetih i sedamdesetih je Fordov model velikih, stabilnih preduzeća). U novim postindustrijskim trendovima zapošljavanja gube se postojeći stereotipi stabilnog posla, a predviđeni model zaštite nezaposlenih više nije usklađen sa brzim i čestim promenama u strukturi zaposlenosti. S druge strane, u modernim društvima ni zaposlenost nije dovoljna odbrana od siromaštva, s obzirom na velike nejednakosti dohotka i veliko učešće slabo plaćenih zanimanja na tržištu rada u kojima zarade ne pokrivaju minimum egzistencije. Dokumenti Evropske unije usmeravaju se na širi koncept socijalnih programa, a u skladu sa zajednički prihvaćenim Izveštajem o ostvarivanju socijalne inkluzije (2001) podstiču se četiri najznačajnija cilja borbe protiv socijalne isključenosti:

1. Zapošljavanje ili omogućavanje socijalnih transfera za sve građane, pri čemu se ne misli samo na ostvarivanje dohotka putem uključivanja na tržište rada već i na područje socijalne zaštite, stanovanja, zdravstva, obrazovanja, kulture i drugih dostignuća društva;
2. Prevencija rizika od socijalne isključenosti pomoću očuvanja porodične solidarnosti, izbegavanja prezaduženosti i skitničenja i promocija inkluzije;
3. Razne usluge socijalnog rada kojima se podstiče inkluzija ranjivih grupa, kao što su trajno siromašni, deca i područja u kojima je većina socijalno isključenih;
4. Mobilizacija odgovarajućih institucija, promocija participacije korisnika i partnerskih programa vladinih i nevladinih organizacija u cilju ublažavanja posledica socijalne isključenosti.

Na osnovu zajedničkog dokumenta, zemlje članice pozivaju se da formulišu ciljeve borbe protiv siromaštva i akcione planove u kojima će se zalagati za značajno smanjivanje proporcije siromašnih do kraja 2010. godine a u skladu sa specifičnom situacijom u pojedinim zemljama. Tako, na primer, na osnovu zajedničke strategije Švedska predviđa ublažavanje dugotrajne zavisnosti porodica socijalno isključenih od transfera socijalne pomoći i podsticanje zapošljavanja siromašnih, Velika Britanija predviđa druge aktivnosti, kao što su iskorenjivanje siromaštva dece, dok Holandija predviđa mere koje će se preduzimati kako deca migranata ne bi napuštala redovno školovanje i programe za suzbijanje nepismenosti. Na osnovu različitih programa postižu se zajednički ciljevi usmereni da se poveća socijalna kohezija i integracija koji su postavljeni kao najznačajniji vrednosni ciljevi Evropske unije.

Na kraju, neophodno je ukazati da i pored fiskalnih problema koji nastaju usled povećanih napetosti izazvanih demografskim problemima, promenama u strukturi i funkcijama porodice i drugim posledicama modernog načina života,

država blagostanja, kao najpotpuniji oblik socijalne politike savremenog sveta, ostaje poželjan model za postizanje jednakosti, suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti za društva koja izvode reforme ka novoj konceptualizaciji socijalne politike. Najveći problem zemalja u tranziciji jeste to što prelaz na tržišnu ekonomiju dovodi do povećane stope nezaposlenosti i pogoduje pojavi novih oblika siromaštva i socijalnog isključivanja različitih društvenih grupa pogođenih tranzicijom, u isto vreme dok približavanje Evropskoj uniji nameće nove programe prema siromašnima i reformu u oblasti socijalne politike. Pored materijalne pomoći i novčanih transfera, kao prava siromašnih koja su uglavnom nasleđena iz prethodnog perioda, nove mere podrazumevaju aktivnu politiku zapošljavanja, socijalne usluge i metode razvoja zajednice u kojima se primenjuju partnerski programi vladinih i nevladinih organizacija. Ciljevi Lisabonske strategije relevantni su i za zemlje zapadnog Balkana, pa se podrazumeva da rekonceptualizacija socijalne politike u Srbiji koja je u toku postepeno prihvata postavljene ciljeve koji su usmereni ka povećanju zaposlenosti, borbi protiv diskriminacije i modernizaciji sistema socijalne zaštite kao najznačajnijih dimenzija u borbi protiv siromaštva i socijalne isključenosti.

► **Status i uloga**

Pripisani status dobija se najčešće rođenjem i u velikoj mjeri određuje sudbinu pojedinca koji se rađa kao pripadnik određene porodice čije porijeklo i status postaju dio njegovog identiteta, odnosno čija mu se klasna, raska, vjerska, etnička pripadnost automatski pripisuje. Osim toga, gotovo sva društva pripisuju položaje na osnovu pola i dobi. Ako uzmemo pol, vidimo da su u različitim društvima različita očekivanja od muškog i ženskog djeteta, tako što se od najmlađeg uzrasta uče različitim obrascima ponašanja, pa pol može biti tačka orijentacije na osnovu koje svaki pojedinac može da odredi svoje mjesto u bitnim aspektima društvenog života (porodici, školi, radnoj organizaciji, crkvi...)

Pripisivanje društvenih položaja još od rođenja može da bude osnov za društvenu nejednakost, odnosno ukazuje na to da u zatvorenim društvima pojedinci imaju vrlo ograničenu mogućnost izbora, jer najčešće šta god i kako god budu radili, malo ili nimalo ne mogu promijeniti sopstveni položaj.

Pridobijeni status, za razliku od pripisanog, rezultat je ličnog talenta, znanja, marljivosti... Pridobijeni status nije fiksiran nasljedstvom već je rezultat ličnog djelovanja a često i ličnog izbora. Ovo sve pod uslovom da društvo svima pruža iste šanse i da se među članovima vodi fer borba. Ipak, vidjeli smo da je društvenu jednakost nemoguće dostići, jer članovi povlašćenih grupa u svakom društvu imaju niz prednosti, od poznanstva sa ljudima koji odlučuju (društvene veze) preko mogućnosti upisa u bolje škole, do mogućnosti angažovanja najboljih ljekara, advokata...

Savremena društva sve manje značaja pridaju pripisanim statusima, dajući prednost pridobijenim statusima. Sve češće funkcija koju pojedinac obavlja određuje njegov društveni položaj, a pol, rasa, vjera, etnička pripadnost, polako prestaju biti kriterijumi za određivanje društvenog položaja.

**Pojam vlasti i društvene moći
Maks Veber "Privreda i društvo"**

Sociologija vlasti (interpretacija)

Prvi odjeljak

Strukturne forme i načini funkcionisanja vlasti

1. MOĆ I VLAST, PRELAZNI OBLICI

Vlast je jedan od najznačajnijih elemenata zajedničkog delanja. Nema svako zajedničko delanje strukturu vlasti, ali se na svim područjima zajedničkog delanja pokazuje najdublji uticaj tvorevina vlasti. Vlast i način na koji se ona vrši stvaraju od nekog amorfnog zajedničkog delanja, zajedničko udruživanje ili ga makar usmeravaju ka nekom cilju.

Vlast je poseban slučaj moći. Oni koji je poseduju ne teže isključivo a ni redovno tome da na osnovu te vlasti postignu neke ekonomske ciljeve, mada je to često planski željena posledica vlasti i jedno od njenih najvažnijih sredstava...

Šta znači „vlast“ i kako se odnosi prema „moći“? Vlast u uopštenom smislu moći, znači mogućnost da se sopstvena volja nametne ponašanju drugih. Ona se može javiti u mnogim odnosima, ali dva su osnovna i dijametralno suprotna:

- vlast po sili konstelacije interesa (monopolizam);
- vlast po sili autoriteta (glava porodice, službena ili vrhovna vlast).

Prvi tip zasniva se na uticaju koji potiče od nekog obezbeđenog poseda, a drugi se zasniva na apsolutnoj obavezi na poslušnosti koja se zahteva bez obzira na motive i interese. Između njih ne postoji oštra granica, kao što pokazuje primer banke sa monopolističkim položajem koji joj dozvoljava da vrši „vladajući“ uticaj... Svaka vrsta vlasti po sili konstelacije interesa može postepeno da se pretvori u vlast zasnovanu na autoritetu.

Tako pojam vlasti treba razumevati kao:

– Takvo činjenično stanje u kome ispoljena volja („zapovest“) jedne ili više osoba koje „vladaju“ želi da utiče na delovanje drugih (jednog ili više „povlašćenih“), a u stvari i utiče na taj način što se ovo delanje u izvesnom društveno relativnom stepenu odvija tako kao da su „podvlašćeni“ učinili sadržaj zapovesti, radi njega samog, maksimum svoga delanja („poslušnosti“).

– Za naše svrhe nije dovoljan samo spoljašnji rezultat, važno je to da se vlast prihvata kao „važea“ norma. Kauzalni lanac od zapovesti do pokoravanja može biti različit, isto kao i motivi za izvršenje...

2. VLAST I UPRAVA

SUŠTINA I GRANICE DEMOKRATSKE UPRAVE

Svaka vlast se ispoljava i funkcionise kao uprava. Svakoj upravi je potrebna vlast, jer se za vođenje uprave mora nekome dati i moć zapovedanja.

Moć zapovedanja može biti veoma neupadljiva, kao kod npr. „neposredno demokratske uprave“. Ona je demokratska jer:

- zasniva se na pretpostavci da svi imaju iste kvalifikacije za vođenje javnih poslova;

- obim moći zapovedanja svodi se na minimum.

U uslovima diferenciranog društva, neposredno demokratska uprava teži da se pretvori u vlast „honorata“ – nosioci specifičnog društvenog ugleda koji je vezan sa načinom života. Npr., starost ostaje na ceni tamo gde se duboko poštuje objektivna korist iskustva ili subjektivna moć tradicije. U slučaju ekonomskog ili staleškog diferenciranja, vlast dolazi u ruke ekonomskih honorata ili osoba koje su staleški privilegovana...

3. VLAST KROZ “ORGANIZACIJU” - OSNOVE VAŽENJA VLASTI

Nadmoćan položaj kruga osoba koje pripadaju takvoj društvenoj tvorevini vlasti, u odnosu na podvlašćene mase, zasniva se na „prednosti malog broja“. Ona dolazi do izražaja u tome što se u trajnosti duže namere, odluke, podaci...

„Gospodari“ su vođe ili vođa, čiju naredbodavnu moć nisu dale druge vođe.

Osobe koje se gospodarima stavljaju na raspolaganje nazvaćemo „aparatom“.

Struktura vlasti dobija svoj karakter na osnovu odnosu između njih i na osnovu principa „organizacija“ specifične za tu strukturu, tj. na osnovu raspodele moći zapovedanja.

Vratićemo se na osnovne tipove vlasti onda kada zapamtimo: na kojim krajnjim principima može da se zasniva „važenje“ neke vlasti? To je problem „legitimnosti“. Postojanje svake vlasti mora se opravdati pozivanjem na principe njenog legitimiteta. Takvih principa ima tri.

U sistemu ozakonjenih racionalnih pravila, kojima se duguje poštovanje. Tada svakog nosioca moći zapovedanja legitimiše taj sistem racionalnih pravila, i njegova moć je legitimna sve dok je u skladu s njima.

- Lični autoritet
- Svetost tradicije

Trima tipovima legitimiteta odgovaraju i „čisti“ tipovi strukture vlasti. Njihovim kombinacijama nailazimo na one oblike strukture vlasti kakve upoznajemo u istoriji. Oni su:

- birokratska
- patrijarhalna
- harizmatička

„Prema tome, društvena moć je latentna i otvorena snaga pojedinaca i društvenih grupa, određena njihovim društvenim položajem u određenom načinu proizvodnje kao mogućnošću pokretnog usmjeravanja društvenih procesa u okviru vladajućeg sistema odnosa i težnjom i usmjerenošću njihove djelatnosti i društvene aktivnosti da mijenjaju, ili ne, postojeći sistem odnosa u cilju realizacije grupnih i pojedinačnih interesa“. (S. Vukićević)

► **Pojam, karakteristike i podjela etničkih grupa**

„Razgovor kultura- večiti nemir: svaka velika kultura je , u stvari, pobeda uma koji je umeo da bude strpljiv i trpeljiv, i koji je iz raznih izvora, da bi sagradio veličanstvenu građevinu, u kojoj razlike ne smetaju, već su uvek novi izvori nadahnuća za nešto drukčije i novo“. (Đ. Šušnjić – Dijalog i tolerancija), odnosno: „Ko se poistovjećuje samo sa vrijednostima svoje kulture, taj je slijep za sve druge kulture – on je čovjek jedne kulture, osuđen da duhovno ne raste“. (Đ. Šušnjić)

► **Pojam političke institucije i organizacije**

„Tako, na primjer, politički režimi neposredno određuju institucionalne okvire u kojima se odvija cjelokupni život jedne nacije. Oni definišu u ustanovama, zakonima i drugim političkim aktima 'pravila igre' u političkoj borbi... Slično se 'ponašaju moderne političke partije uređujući preko statusa svoj unutrašnji život'“. (Lj. Tadić)

„Ako postoji jedna stvar koju nam sociologija nudi – to je duboka svijest odgovornosti čovjeka za institucije koje sam stvara. Naše razumijevanje mračne strane savremene društvene promjene, naime, treba da nas spriječi da održimo realistični i optimistični pristup svojoj budućnosti“. (E. Gidens)

Organizacija se određuje „kao spoljašnji omot institucije“ (Diverže) ili „unaprijed utvrđena kolektivna ponašanja koja su uređena, hijerarhizovana i centralizovana prema određenim obrascima, promišljenim i prethodno fiksiranim u obliku više ili manje krutih shema i formuliranih u obliku statusa“. (Ž. Gurvič)

BIROKRATIJA

Određenje i istorijski korijeni birokratije

Termin „birokratija“ je francusko-grčka kovanica, tj. vodi etimološko porijeklo od francuskog termina „bureau“, „koji je prvobitno značio zelenu čohu na kancelarijskom stolu, a zatim uopšte kancelariju ili ured, i grčke riječi „kratein“ – vladati. Prema tome, u bukvalnom značenju, birokratija je takav oblik vladavine čiji su nosioci ljudi kancelarije, činovnici odnosno birokrate. (**Politička enciklopedija, 83: 1975**)

Pojam birokratije označava ne samo način djelovanja savremenih političkih organizacija (npr., države ili političkih partija) nego i specifičan mentalitet i način ponašanja. (Lj. Tadić, 272: 1988)

„Organizacija je široko grupisanje ljudi na osnovu bezličnih kriterijuma radi ostvarivanja određenih ciljeva (u slučaju bolnice, ti ciljevi su lečenje i pružanje ostalih medicinskih usluga)“. (Gidens, 2003: 348)

„Širenje organizacija tijesno je povezano sa sve specifičnijom podjelom rada u društvu“. (M. Haralambos, 1989: 271) Kako podjela rada postaje sve specifičnija, počinje zahtijevati koordinaciju i usmjeravanje da bi udruženim snagama mogao da se stvori konačni proizvod.

Svako dijete koje se danas rodi registrovano je od strane državne organizacije koja

sakuplja podatke o nama, od našeg rođenja do smrti. Svaki put kad koristimo telefon, odvrnemo slavinu ili uđemo u automobil, dolazimo u kontakt s organizacijama, a u izvjesnoj mjeri od njih i zavisimo. Naš svakodnevni život podrazumijeva postojanje velikog broja organizacija koje kontaktiraju sa nama, ali i međusobno (Gidens 348). Gidens smatra da su Maks Veber i Mišel Fuko imali najviše uticaja na razmišljanje ostalih sociologa o organizacijama.

M. Veber je prvi ponudio sistematsko tumačenje uspona modernih organizacija. On je smatrao da organizacije predstavljaju način koordiniranja aktivnosti ljudskih bića ili proizvodnje dobara na stabilan način kroz prostor i vrijeme. (**E. Gidens, 2003: 350**)

Veoma značajan činilac uspješnog funkcionisanja organizacija jesu pisana pravila, odnosno arhiva u koju se pohranjuje „memorija“ organizacije. On organizacije vidi kao hijerarhijski uređene sisteme, a moć se koncentriše na njihovom vrhu. Veber je pretpostavljao da između moderne organizacije i demokratije postoji povezanost i sukob za koje je smatrao da može imati dalekosežne posledice po društveni život. Po Veberu, sve velike organizacije imaju tendenciju da budu birokratske po svojoj prirodi.

Tom Berns i G. M. Stoker došli su do zaključka da je birokratija samo u izvjesnoj mjeri djelotvorna u industrijama gdje su fleksibilnost i potreba za inovacijama stalno izražene. Oni razlikuju dva tipa organizacije: mehanističke i organske. „Mehanistički birokratski sistemi su sistemi sa hijerarhijskim lancem komandovanja i komunikacijom koja se odvija vertikalno kroz jasno definisane kanale“. (**E. Gidens, 2003: 354**)

Rad u takvim sistemima podrazumijeva anonimnost, jer je međusobna komunikacija između „onih gore“ i „onih dole“ veoma rijetka.

Nasuprot mehanicističkim, organske organizacije odlikuje labavija struktura u kojoj ciljevi organizacije imaju prioritet nad usko definisanim odgovornostima. Komunikacija je difuzna i kreće se u raznim pravcima, ne isključivo vertikalnim. Svaki član se smatra kompetentnim da učestvuje u rješavanju problema, a odluke nisu privilegija „onih na vrhu“. One su sposobnije da se prilagode zahtjevima tržišta koje donosi stalne inovacije (oblast telekomunikacija, kompjuterskih softvera ili biotehnologija). Mehaničke više odgovaraju tradicionalnim, statičnijim oblicima proizvodnje.

Mišel Fuko je posebnu pažnju obratio na organizacije tipa zatvora u kojima su pojedinci na izvjesno vrijeme odvojeni od spoljašnjeg svijeta. Za institucije u kojima su ljudi zatvoreni, izopšteni iz društvenog okruženja, Fuko je koristio naziv zatvorske organizacije, kao oblike „disciplinujućeg društva“. Disciplina se ostvaruje putem nadgledanja, kontrole i kažnjavanja. On je tehnike koje se koriste u zatvorima prepoznao i u drugim oblastima života (škole, radna mjesta, itd.). Većina modernih organizacija funkcioniše u posebno projektovanom fizičkom okruženju, ili ima neke zajedničke karakteristike sa zgradama drugih organizacija. „Mišel Fuko je pokazao da arhitektura jedne organizacije neposredno odražava njen društveni karakter i sistem upravljanja“. (**E. Gidens, 2003: 358**) Hijerarhija u organizaciji reflektuje se i na prostor koji koristi (obično su najviši u hijerarhiji nalaze i u okviru zgrade na najgornjem spratu). Raspored prostorija u organizaciji utiče na njeno funkcionisanje, naročito u slučajevima kad se sistemi umnogome oslanjaju na neformalne veze

između zaposlenih. (**E. Gidens, 2003: 358**)

Obično se polaznom tačkom u sociologiji organizacije smatraju radovi M. Vebera. (**M. Haralambos, 1989: 272**) „Veber je vjerovao da određeni oblik organizacije – birokratija – postaje određujućom osobinom modernog industrijskog društva“. (**M. Haralambos, 1989: 272**)

R. Mihels smatra da je „demokratija nezamisliva bez organizacije“.

„U velikom kompleksnom društvu, jedini način na koji pojedinci mogu uspješno izražavati svoje želje i primicati svoje interese jest da se udruže i formiraju organizaciju“. (**M. Haralambos, 1989: 280**)

„Birokratija je najdalji i zato najmaglovitiji izraz otuđenja čovjeka u praktičnoj sferi života – posljedica odsustva humanizma u društvu, najveći stepen samozadovoljstva države i nezadovoljstva građana“. (**K. Marks, Kritika Hegelove filozofije državnog prava, 63: 1961**)

Zadaci u okviru organizacije su „službene dužnosti“, tako da se sa vrha i blizu njega uspostavlja kontrolna pozicija ispod njega. Pisanim pravilima uređuje se ponašanje službenika na svim nivoima organizacije. Službenici su profesionalci, primaju platu i rade tačno određeno radno vrijeme, i u okviru organizacije gradi se karijera službenika. Unapređenje se ostvaruje na osnovu radnog staža, sposobnosti, poslušnosti ili na osnovu ovih kriterijuma zajedno. Dužnosti službenika odvojene su od njegovog privatnog života. Nijedan član organizacije ne raspolaže nad materijalnim sredstvima kojim radi. Veber birokratiju vidi kao „tehnički superiorniju“ u odnosu na ostale oblike organizacije.

Termin birokratija prvi put je ušao u upotrebu sredinom XVIII vijeka, da bi u kasnijem rječniku društvenih nauka zauzeo veoma istaknuto mjesto. Pojam birokratije skovao je izvjesni gospodin Degurne 1745. god. dodavši na francusku riječ „biro“ – kancelarija, sto; grčku riječ „kratas“, ili vladavina. Birokratija je, prema tome, vladavina činovnika i od samog početka je imala negativnu konotaciju. Francuski pisac Onore de Balzak tvrdio je da je „birokratija džinovska moć kojom raspolažu pigmeji“. „Ovaj njegov stav aktuelan je i danas; birokratija se često povezuje sa pretjeranom administracijom, neefikasnošću i gubljenjem vremena“. (**Gidens, 2003: 350**) Drugi smatraju suprotno, da je birokratija poželjan obrazac precizne pažljive i djelotvorne administracije, ona je najefikasniji oblik organizacije koji su ljudi ikada stvorili, jer su „njoj svi zadaci precizno propisani strogim proceduralnim pravilima“. Veberovo shvatanje birokratije nalazi se negdje između ova dva. Po njemu „birokratska vlast predstavlja jedini način da se izađe na kraj sa administrativnim zahtjevima u velikim društvenim sistemima, kako su zadaci postojali sve složeniji, bilo je neophodno razviti sistem kontrola i upravljanja od kojeg bi zavisilo njihovo uspješno izvršavanje. Birokratija je predstavljala najracionalniji način za zadovoljenje takvih potreba“. (**E. Gidens, 2003: 351**) Ovaj pojam ima nekoliko značenja:

1. Činovništvo koje je profesionalno angažovano po osnovu različitih funkcija u državnim ustanovama i drugim hijerarhijski ustrojenim organizacijama;
2. Društveni sloj koji dominira izvan domašaja bilo kakvog oblika demokratske kontrole, relativno nezavisan i odvojen;
3. Oblik upravljanja u političkim, privrednim i drugim oblicima društvenih

organizacija;

4. Prisvajanje prava upravljanja (uzurpiranja), odnosno konstituisanje ovog sloja u sistemu vlasti kao izuzetno značajnog i otuđenog centra društvene moći;

5. Birokratija kao birokratizam, odnosno izopačen način djelovanja same birokratije.

Birokratija kao poseban društveni sloj i kao modus upravljanja ne zasniva svoje društveno bitisanje nad svojinom, na učešću i stvaranju kapitala, već je njena egzistencija direktno povezana sa funkcijom i položajem u državi i drugim hijerarhijski ustrojenim organizacijama za upravljanje, čiji profesionalni aparat ona čini. Ona nastaje onog trenutka kad se na osnovu društvene podjele rada izdvoji funkcija upravljanja, tj. onog trenutka kada se formira organizacija.

Korijeni birokratije nalaze se još u starom vijeku u doba moćnih država: Kine, Vavilona i Egipta, a kasnije rimske i vizantijske države. Međutim, birokratija je i pored toga, a na osnovu svojih specifičnih karakteristika, tvorevina novijeg društvenog razvoja. Birokratski aparat počinje da se formira u periodu apsolutnih monarhija i od tada se transformiše i neprestano razvija. „Birokratski aparat se jasno izvodi iz krila vladajuće klase, čime je njegova samostalna egzistencija dobila ustaljen, institucionalizovani vid“. (**Lj. Tadić, 272: 1988**)

Birokratija se „kao socijalna pojava“ razvila po osnovama robnonovčane privrede i njene racionalizovane organizacije. U tom smislu birokratija je istorijska kategorija, znači nastaje s jedne strane kao proizvod ekonomskih odnosa na pretpostavci odvajanja „političke države od građanskog društva sa druge strane“.

„Poznata je Hegelova ideja o državi sa tri sloja u kojoj birokratija zauzima srednje i izvršno mjesto. Njen je osnovni zadatak da sprovodi volju parlamenta i kralja, odnosno vladajućeg saveza aristokratije i bogate buržoazije“. (**S. Vukićević, 2005: 185**)

Hegel smatra da birokratija ne može postojati dok se državna ili politička djelatnost ne pretvore u stalnu službu.

„Marks kritikuje ovakvo stanovište ističući na osnovu analize društvene strukture i prakse države da se birokratija od posrednika konstituiše kao predstavnik države, od administracije u stručni aparat i u efikasnog nosioca dominacije“. (**S. Vukićević, 2005: 185**)

„Takav društveni mehanizam koji sistematski usklađuje rad velikog broja pojedinaca i sa najvećim mogućim uspjehom ostvaruje postojeće zadatke, svejedno da li u okviru državne uprave, vojske, privrede ili neke druge djelatnosti“. (**M. Đurić**)

„U modernom društvu radnik je odvojen od sredstava društvene uprave, član stranke od sredstava vođenja politike, naučnik od sredstava naučnog istraživanja, itd. Ta sredstva prisvajaju različite društvene organizacije a naročito država. Na taj način pojedinac je prinuđen da se stavi u službu jednog moćnog društvenog mehanizma koji raspolaze tim sredstvima, time birokratska mašina raste i pojedinac sve više zavisi od nje. (**M. Đurić**)

Za istorijske uzore birokratske discipline uzimaju se: 1. crkvena organizacija; 2. vojna kasarna; 3. kapitalistička fabrika.

► **Veberovo objašnjenje birokratije**

„Tako npr. svaki postupak predstavnika društvenog položaja koji vrijeđa interese ili dostojanstvo građana naziva se birokratskim postupkom, a svako državno nadležstvo ili privredno preduzeće koje zapošljava veliki broj službenika ali sporo i neuredno izvršava postavljene zadatke naziva se leglo *birokratije*“. (**M. Đurić, 173: 1987**)

„Veber je vjerovao da je racionalno djelovanje postalo dominantnim načinom djelovanja u modernom industrijskom društvu. Dokazuje je za to nalazio u cijeloj lepezi područja: u državnoj administraciji, poslovnom svijetu, školstvu znanosti, pa čak i u zapadnjačkoj ozbiljnoj glazbi. Sve veću dominaciju racionalnog djelovanja nazivao je procesom racionalizacije“. (**M. Haralambos, 1989: 272**)

„Birokratija rešava slučaj na osnovu definisanog skupa objektivnih kriterijuma“. (**E. Gidens, 2003: 154**)

„Usljed kvantitativnog porasta i porasta složenosti društvenih potreba i zadataka razne društvene organizacije monopolišu sredstva za zadovoljenje tih potreba i obavljanje pojedinih djelatnosti. Pojedinaac nije više u stanju da se slobodno bavi svojom profesionalnom djelatnošću, jer to premašuje njegove finansijske mogućnosti. U modernom društvu radnik je odvojen od sredstava društvene uprave, član stranke od sredstava vođenja politike, naučnik od sredstava naučnog istraživanja itd. Ta sredstva prisvajaju razne društvene organizacije, naročito država. Na taj način, pojedinac je prinuđen da se stavi u službu jednog moćnog društvenog mehanizma koji raspolaže tim sredstvima, time birokratska mašina raste i pojedinac sve više zavisi od nje. (**M. Đurić, 177: 1987**)

► **Marksovo tumačenje birokratije**

„Birokratija posjeduje suštinu države, spiritualnu suštinu društva. Ovo je njena privatna svojina. Opšti duh birokratije je tajna, misterija koja se odražava u samoj njoj putem hijerarhije a prema spolja kao zatvorena korporacija. Otvoreni duh države, a isto tako i javno mišljenje, izgledaju stoga birokratiji kao izdaja njene misterije. Autoritet je stoga princip njenog znanja, a obogotvorenje autoriteta, njeno ubjeđenje. Ali u samoj njoj spiritualizam se pretvara u grubi materijalizam, u materijalizam pasivne pokornosti, vjere u autoritet u mehanizam krutog formalnog djelovanja, gotovih principa shvatanja, tradicije itd. Što se tiče pojedinačnog birokrate, državni cilj se pretvara u njegov privatni cilj, u potjeru za višim činovima, u tečenju karijere. On najprije posmatra zbiljski život kao materijalni, pošto duh ovog života ima svoju, za sebe odvojenu egzistenciju u birokratiji. Stoga birokratija mora težiti da život učini u najvećoj mjeri materijalnim“. (**K. Marks, 64: 1961**)

„Birokratija u savremenom društvu se javlja kao svojevrsni fenomen, a njena suština je skrivena. Ona pokazuje najraznovrsnija svojstva: čas se ispoljava kao stalež, čas kao kasta, čas kao klasa. U svakom posebnom slučaju ima drugačiju strukturu, ali joj je suština uglavnom uvijek ista, tj. onakva kako je Marks opisao“. (**V. Korać, 92: 1987**)

„Jedan od oblika birokratske organizacije je njena psihologija, čiji je 'credo' u hijerarhijskoj moći i povezivanju sa ljudima koji su u vrhu državne i društvene hijerarhije. Pogled na ljude iz 'ptičije' perspektive je takođe njena odlika“. (**V. Četković, 11: 1974**)

► **Budućnost birokratije**

Savremeni društveni tokovi doveli su do različitog ispoljavanja manifestacije uloge birokratije, tako kapitalizam u svim sferama javnog života birokratiju dovodi u sukob sa demokratskim tvorevinama, profesionalizacijom, vladavinom asocijacije umjesto organizacije itd. Iako je favorizovao organizaciju suprotno, Mihels govori o birokratiji i njenom odnosu prema demokratiji. U okviru sindikalne i političke organizacije, potreba administrativnih poslova, uspostavila je organizaciju, odnosno birokratiju koja je po samoj svojoj prirodi nedemokratska, smatra Mihels. Odluke sve češće donosi rukovodeći sloj u birokratiji, umjesto zborova svih članova, na kraju uglavnom uskraćuju istim tim članovima učešće u odlučivanju. „Oligarhijske strukture cijele zgrade guši temeljno demokratsko načelo“. On tvrdi da organizacije nužno proizvode oligarhiju, to jest vladavinu male elite. To je željezni zakon oligarhije“. (**M. Haralambos, 1989: 281**)

„Proces globalizacije mijenja i sam oblik organizacije. M. Fuko je smatrao da organizacije moraju negdje da budu, što je samo djelimično ispravno, jer danas se te velike organizacije istovremeno ne nalaze nigdje, čine ih mnogi pojedinci i grupe koji rade van poslovnih prostorija, čiji je broj jednak onima koji rade u fizički ograđenom prostoru kompanije“. (**Gidens, 2003: 369**)

Elektronska trgovina i onlajn finansije predstavljaju još jedan primer kako organizacije mogu da budu locirane istovremeno svuda i nigdje“. (**E. Gidens, 2003: 369**)

Na Zapadu između poslodavca i zaposlenog vlada odnos ekonomske prinude. Nasuprot tome, japanske organizacije opslužuju mnoge potrebe svojih radnika, a zauzvrat očekuju od svojih zaposlenih visok stepen lojalnosti i potpune posvećenosti firmi“. (**Gidens, 2003: 367**)

Neki govore i o „mekdonaldizaciji društva“, to je „proces u kojem se principi funkcionisanja restorana brze hrane sve više primjenjuju i na ostale sektore američkog društva, pa i u cijelom svijetu“. (**Džordž Ricer**) Četiri principa na kojima počivaju Mekdonalds restorani su: efikasnost, predračun aktivnosti, uniformnost i kontrola putem automatizma, i ti principi se uzimaju i za objašnjenje racionalizacije društva. (Mekdonaldsovi restorani bilo gdje da se nalaze i u bilo kojoj zemlji skoro se ne razlikuju, identični su, posjetioci očekuju istu hranu, istog kvaliteta, efikasan sistem minimalnog ulaganja i maksimalne dobiti, sve funkcije su automatizovane.) Autori smatraju da se društvo kreće u pravcu takvog standardizovanog i uređenog modela. (Danas ako telefonirate nekoj velikoj organizaciji znate da je nemoguće razgovarati sa ljudskim bićem, automatizovani sistemi to ne omogućuju i samo „u rijetkim slučajevima bićete upućeni da razgovarate sa ljudskim bićem koje radi u kompaniji“. (**E. Gidens, 2003: 373**) Posebno pitanje je štetnost posledica racionalizacije po ljudski duh i kreativnost, odnosno pitanje homogenosti, rigidnosti i bezličnosti koje je stvorila mekdonaldizacija.

***Napomena:** Navedeni citati mogu biti predmet analize, zadata tema za seminarski rad ili se koristiti kao izvorni tekst kroz tekst-metodu na času.

U nastavku priče o birokratiji ponuđena je jedna individualna priprema za čas, skica scenarija, plan table i relevantna literatura koja može poslužiti nastavnicima i učenicima za ovu temu. Pošto planiranje nastave **predstavlja individualni pristup pripremanju časa**, ponuđenu pripremu, scenario i plan table **ne treba ni shvatiti** kao etalon ili samo kao model. Oni predstavljaju samo jedan od pristupa u pripremanju časa.

PRIPREMA ZA ČAS

Naziv škole: J.U. SMŠ „Ivan Goran Kovačić“ Herceg Novi

Datum: 27. 02. 2009. god.

Predmet: Sociologija

Razred: IV v

Profesor: Slađana Kasom

Tema: birokratija

Standardi znanja: razumijevanje pojma, navođenje korijena pojave, razumijevanje razlike između teorijskih modela, nabranje i objašnjavanje osnovnih karakteristika birokratije, uočavanje razlika i sličnosti između klasičnog modela birokratije i savremenih modela (japanski, asocijacija, adhokratija itd.)

Tip časa: obrada novog gradiva

Oblici rada: frontalni i individualni

Metode rada: dijaloška, dijaloško-monološka, moždana oluja

Nastavna sredstva: teze i udžbenik

Operativni ciljevi	Aktivnosti učenika	Aktivnosti nastavnika	Pojmovi-sadržaji	Korelacija
<p>Učenici treba da:</p> <ul style="list-style-type: none"> -upoznaju određenje pojma birokratije -razumiju ulogu i funkcije birokratije u društvu -upoznaju se sa istorijskim korijenima birokratije -razumiju birokratiju kao fenomen i njena različita određenja -upoznaju se sa dominantnim teorijskim pristupima i uočavaju sličnosti i razlike između njih -analiziraju osnovne karakteristike birokratije -razumiju vezu između društvene promjene i društvene organizacije (transformacija) -upoznaju se sa različitim oblicima moderne organizacije -razumiju vezu između birokratije i tehnokratije 	<p>Učenici:</p> <ul style="list-style-type: none"> -analiziraju pojam i funkcije organizacije -daju asocijacije na pojam birokratije -identifikuju pojavu birokratije u istoriji -uočavaju razloge različitih značenja birokratije - analiziraju i uočavaju razlike i sličnosti između Marksovog i Veberovog modela birokratije -analiziraju vezu između promjene u društvu i promjene u formi i sadržaju organizacije -kritički se osvrću na određene karakteristike birokratije (poslušnost, birokratizam, itd.) -analiziraju vezu između tehnokratije i birokratije 	<p>Nastavnik:</p> <ul style="list-style-type: none"> -ispisuje osnovne pojmove za temu -usmjerava učenike da različitim aktivnostima: davanjem asocijacija, uočavanjem korelacije sa drugim predmetima i prethodno stečenim znanjem, da razumiju pojmove, da ih logički dovede u vezu i da formiraju svoj stav -na osnovu aktivnosti učenika kroz njihovo otkrivanje suštine problema definišu osnovne pojmove -usmjerava i podstiče kulturu dijaloga, duh tolerancije, aktivizam učenika -formira zaključke i daje zadatke učenicima za naredni čas 	<ul style="list-style-type: none"> birokratija organizacija doktrina teorijski pristupi Marksova teorija, Veberova teorija –karakteristike birokratizam društvena promjena japanski model asocijacija tehnokratija tehnobirokratija 	<p>Istorija:</p> <ul style="list-style-type: none"> -srednji vijek - razvoj i širenje crkvene organizacije; -apsolutna monarhija; -građanske revolucije; -politička istorija 19.v; <p>ustav i prava građana;</p> <ul style="list-style-type: none"> -suverenitet -političke partije -skupštinski i drugi organi vlasti -ustav Crne Gore <p>Psihologija:</p> <ul style="list-style-type: none"> -društvene grupe i organizacije <p>Filozofija:</p> <ul style="list-style-type: none"> marksistička filozofija društva

 BIROKRATIJA
(priprema - scenario)

<p>Uvodni dio časa: <u>Birokratija</u></p> <p><u>biro</u>-kancelarija,ured <u>kratos, kratein</u> –grč.</p> <p>vladati,upravljati; vladavina ljudi iz kancelarije - obnoviti pojam i funkcije organizacije – nalaze korelativnu vezu sa istorijom</p> <p>Glavni dio časa: <u>Birokratija</u>(asocijacije) <u>Birokratija je:</u> 1. Organizacija 2. Doktrina 3. Grupa ili društveni sloj (uočavanje posebnosti birokratije kao društvenog fenomena; prepoznaju u različitim situacijama ulogu birokratije)</p> <p><u>Korijeni birokratije:</u> -kasarna -crkva -korporacija -političke partija (analiziraju način funkcionisanja i razumiju značaj organizacije za uspješno funkcionalno djelovanje)</p>	<p>Teorijski pristupi: <u>Marksova teorija</u> – “od sluge do gospodara”</p> <p><u>Veberova teorija</u> -“idealno tipski model”Oblici vlasti: tradicionalni harizmatički “racionalni” (Upoznaju dominantne teorijske stape, analiziraju, uočavaju sličnosti i teorijske sukobe - razlike među njima)</p> <p><u>Karakteristike birokratije:</u> -obrazovni sloj (Analiziraju kako se vrši i koji su uslovi neophodni za regrutaciju) -nadređenost -podređenost (Objašnjavaju hijerarhijsku uređenost, pravila koja važe, analiziraju neki od materijala koji se tiče organizacije, npr.statut) Navode i analiziraju konkretne situacije u kojima se iskazuju sljedeće osobine birokratije: - poslušnost - kanal napredovanja -djeluje po pisanim pravilima -zatvorena za javnost (“stranke” -birokratizam “teror šaltera”) *(birokratija stalno uvećava svoje poslove” “proizvodi sebe samu” (Gvozdeni zakon oligarhije-Mihels)</p>	<p><u>Budućnost birokratije:</u> Iznose svoj kritički stav prema mjestu i ulozi birokratije; Iznose stav o tome da li birokratija je neophodna; predlažu svoje viđenje efikasnog funkcionisanja određenih ustanova,grupa....</p> <p><u>Japanski model</u> (Upoznaju i uočavaju prednosti i nedostatke novog modela upravljanja) -asocijacija</p> <p>Moderni oblik organizacije (transformacija)</p> <p><u>Tehnokratija</u> tehnokratija+birokratija=<u>tehnobirokratija</u> (Uočavaju sličnosti i nedostatke u odnosu na birokratiju) <u>Menadžment</u>-moć znanja</p> <p>Završni dio časa: <u>Pitanja,zadaci:</u> Šta je birokratija!? Koje su karakteristike!? Ko kreira “pravila igre” u društvenim ustanovama,organizacijama!? Koji su teorijski pristupi!? Dilema: ORGANIZACIJA ILI ASOCIJACIJA</p>
---	--	--

BIROKRATIJA (plan table)

<p><u>Birokratija</u></p> <p>biro-kancelarija, ured kratos, kratein –grč. vladati, upravljati; vladavina ljudi iz kancelarije</p> <p><u>Birokratija</u>(asocijacije) - - - - -</p> <p><u>Birokratija je:</u> 1. Organizacija 2. Doktrina 3. Grupa ili društveni sloj</p> <p><u>Korjeni birokratije:</u> -kasarna -crkva -korporacija -političke partija</p>	<p><u>Teorijski pristupi:</u> Marksova teorija – “od sluge do gospodara” Veberova teorija- “idealno tipski model” Oblici vlasti: tradicionalni harizmatiski “racionalni”</p> <p><u>Karakteristike birokratije:</u> -obrazovni sloj (regrutacija) -nadređenost- podređenost (hijerarhijski uređen) -poslušnost-kanal napredovanja -djeluje po pisanim pravilima -zatvorena za javnost ("stranke"- birokratizam "teror Šaltera") *(birokratija stalno uvećava svoje poslove" "proizvodi sebe samu" Gvozdeni zakon oligarhije-Mihels)</p>	<p><u>Budućnost birokratije:</u></p> <p><u>Japanski model</u> -asocijacija</p> <p>Moderni oblik organizacije (transformacija)</p> <p><u>Tehnokratija</u> tehnokratija+birokratija =<u>tehnobirokratija</u></p> <p><u>Menadžment-</u> moć znanja</p>
---	--	--

Za realizaciju je predložena sljedeća literatura:

1. Prof. dr Slobodan Vukićević, **Sociologija rada**, Filozofski fakultet – Nikšić, 1991. god.
2. Prof. dr Slobodan Vukićević, **Sociologija**, Plato, Filozofski fakultet, Nikšić, 2005. god.
3. Mihailo Đurić, **Sociologija Maksa Vebera**, soc. hrestomatija, Naprijed, Zagreb, 1987. god.
4. Entoni Gidens, **Sociologija**, Ekonomski fakultet, Beograd, 2003. god.
5. Entoni Gidens, **Sociologija**, CID, Podgorica, 1998. god.
6. Michael Haralambos, **Uvod u sociologiju**, Globus, Zagreb, 1989. god.
7. Božidar Tadić, **Sociologija politike**, Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 1996. god.
8. Dr Vladan Četković, **Birokratija i tehnokratija**, Delta pres, Beograd, 1974. god.
9. Ljubomir Tadić, **Nauka o politici**, Rad, Beograd, 1988. god.
10. Prof. dr Jovan Đorđević, **Politički sistemi**, Savremena administracija, Beograd, 1980. god.
11. Veljko Korać, **Marksovo shvatanje čovjeka**, soc. hrestomatija, Naprijed, Zagreb, 1987. god.
12. Karl Marks, **Kritika Hegelove filozofije državno prava**, Veselin Masleša, Sarajevo 1961. god.
13. **Politička enciklopedija**, Savremena administracija, Beograd, 1975. god.

Pojam i određenje politike

Embrouz Birs

▶ „*Moralno načelo i materijalni interes*“

Sretnu se Moralno načelo i Materijalni interes na mostu kojim je mogao da prođe samo jedan.

– Dole bedo jedna – grmnu Moralno načelo – lezi da te pregazim.

Materijalni interes ga samo ćutke pogleda.

– Pa – reče Moralno načelo, oklevajući – da bacimo kocku, pa da vidimo ko će se povući dok drugi prođe.

Materijalni interes i dalje i ne skreće pogled.

– Da bih izbegao sukob – nastavi Moralno načelo pomalo nelagodno – ja ću da legnem i pustiću te da pređeš preko mene.

Tada se Materijalnom interesu odveza jezik.

– Ne verujem da si baš dobar za hodanje – reče on – a ja prilično držim do toga šta mi je pod nogama. Kako bi bilo da ti siđeš u vodu.

I bi tako.

Pojam, elementi i forme državne vlasti

Maks Veber "Privreda i društvo" (str. 432- 457)

▶ 1. RACIONALNA DRŽAVA KAO INSTITUCIONALNA SUVERENA GRUPA SA MONOPOLOM LEGITIMNOG NASILJA

Sa stanovništva sociološkog posmatranja, država se ne može definisati na osnovu svojih zadataka, jer nema nijednog zadatka, ničega što ona čini, a što bi je trajno i u svakom istorijskom trenutku determinisalo.

Sociološki, moderna država se može definisati na osnovu jednog sredstva koja je svojstveno samo njoj: sredstva fizičkog nasilja.

Kada bi postojale samo društvene tvorevine kojima bi nasilje kao sredstvo bilo nepoznato, pojam države se ne bi održao. Država je ona ljudska zajednica koja u okviru neke teritorije polaže pravo na monopol na legitimnu primjenu fizičkog nasilja.

Tako bi politika značila težnju za učešćem u moći ili za vršenjem uticaja na raspodelu moći, bilo između država ili u okviru neke države između grupa ljudi koje ona obuhvata.

Država predstavlja odnos vlasti ljudi nad ljudima koji se oslanja na legitimno nasilje. Za postojanje države neophodno je da se podvlašćeni ljudi pokoravaju autoritetu. Kada i zašto, može se znati samo ako se znaju razlozi njihovog unutrašnjeg opravdanja, i koja su spoljna sredstva na koja se oslanja naka vlast.

Postoje tri unutrašnja opravdanja, tj. razloga za legitimnost neke vlasti:

– Autoritet običaja koji je pretvoren u svijesti; običaj time što važi od pamtivijeka.

- Autoritet nesvakidašnjeg dara milosti, harizma, osobine koje nekog pojedinca kvalifikuju kao vođu...
- Vlast zasnovana na „legalnosti“ na osnovu vjerovanja u važenje legalnog zakona i objektivne kompetencije...

Svakoj vlasti koja želi da se održi potrebno je da djelanje ljudi bude usmjereno na poslušnost prema gospodarima koji polažu pravo na to da su nosioci legitimne vlasti, i potrebno je da pomoću ove poslušnosti drži na raspolaganju ona materijalna dobra koja su neophodna za promjenu fizičke sile – potreban je personalni upravni aparat i materijalna sredstva za upravu.

To znači da upravni aparat nije samo predstavom o legitimnosti vezan za poslušnost prema vlastodršcu, već i nekim sredstvima koja se tiču ličnih interesa: materijalnom naknadom i društvenim ugledom.

U modernoj državi, raspolaganje svim sredstvima političke organizacije završava se u jednom vrhu, ni jedan činovnik nije lično sopstvenik novca koji može da troši, niti sopstvenik zgrada, alata, mašina... Potpuno je ostvareno odvajanje upravnog aparata (upravnih, činovnika i upravnih radnika) od materijalnih obrtnih sredstava.

Moderna država je institucionalna grupa s vlašću koja je uspijevala da u okviru neke teritorije monopoliše legitimno fizičko nasilje kao sredstvo vladavine, i u tom cilju ujedinila u rukama svojih vođa materijalna obrtna sredstva, a svoje samostalne funkcionere, koji su ranije po ličnom pravu raspolagali tim sredstvima, lišila prava svojine i samu sebe postavila na njihovo mjesto, na sam vrh.

„Vlast čovjeka nad čovjekom je stroža od države. Država je moderna forma vlasti čovjeka nad čovjekom... Monarhijski apsolutizam je prvi oblik ustavnosti te se stoga prethodne političke tvorevine mogu samo uslovno zvati državama“. (Lj. Tadić)

► **Platon**

Država, Liber, Zagreb, 1977, prev. M. Kuzmić

Po mome mišljenju, rekoh ja, nastaje država zato što svaki od nas nije sam sebi dovoljan, nego mu mnogo toga treba. Kad dakle uzimamo jedan drugoga, jednoga radi ove, drugoga radi one potrebe, i jer nam mnogo treba, okupimo mnoge dionike i pomoćnike na jednom mjestu, i tome zajedničkom prebivalištu nadjenemo ime države; zar ne?

- Tako je.
- Deder, dakle, rekoh ja, da u misli stvaramo državu od početka. Stvorit će je, kako se čini, naša potreba.
- Kako ne.
- Ali prva i najveća potreba je pribavljanje hrane da možemo opstati i živjeti.
- Svakako.
- Druga je stan, treća odjeća i slično.
- Tako je.

– Deder, dakle, kako će država moći sve to pribaviti? Zar drukčije nego da jedan obrađuje zemlju, drugi gradi kuće, treći tka odjeću? Hoćemo li i tu dodati postolara i kojega drugoga koji se brine za tjelesne potrebe?

– Da, svakako.

– Bilo bi, dakle, za najnužniju državu dovoljno četiri ili pet ljudi.

– Čini se.

Što, dakle, onda? Zar treba da svaki pojedinac od njih svoj posao radi za sve. Primjerice, da ratar sam pribavlja hranu četvorici? Ili treba da druge zanemari, da samo sebi pravi četvrtinu te hrane u četvrtini vremena, a tri četvrtine vremena da provodi praveći što kuću, što obuću, što odjeću?

– Ali, Sokrate, reče Adimant, možda je ono prvo lakše nego ovo.

– Zeusa mi, to ne bi bilo nimalo čudno, rekoh ja. Jer dok si govorio, domislio sam se da se ponajprije ne rađa svatko od nas posve jednak svakomu, nego različit po nadarenosti, da je, dakle, jedan za ovaj posao sposoban, a drugi za onaj... Treba, dakle, Adminante, više nego četiri državljanina za pripremu onoga o čemu govorasmo. Jer ratar, kako se čini, neće sam sebi praviti plug ako mu je stalo da bude dobar, ni trnokop, ni ostalo ratarsko oruđe.

Neće ni graditelj svoje alate, a isto tako ni tkalac, ni postolar.

– Istina.

– Dakle, tesari, kovači i mnogi drugi obrtnici, kao sudionici u našoj državici, učinit će je velikom.

– Tako je (...)

Sokrate, da osnivaš državu za svinje, čime bi ih drugim nego time krmio?

– Nego kako treba, Glaukone?

Kao obično: da leže, mislim, na ležajima ako neće biti bijedni, da jedu sa stola i da imaju prismoka i slatkiša kao i mi danas.

– Neka, razumijem, rekoh ja – pa i ne smije se više, kako isprva govorasmo, davati samo najpotrebnije, nego treba potaknuti i slikarstvo i nabaviti nakit, zlato i bjelokost i druge slične stvari. Zar ne?

– Da.

– Dakle, državu treba opet povećati. Jer ova zdrava više nije dovoljna, nego je treba ispuniti mnoštvom koje nije više u državama radi najvažnije potrebe, primjerice, svi oponašatelji od kojih mnogi oponašaju likovima i bojama, a mnogi i govorom, naime pjesnici i njihovi pomoćnici, rapsodi, glumci, plesači, kazališni poduzetnici...

– Ta kako ne.

I zemlja, koja je tada bila dovoljna da hrani sve ondašnje ljude, neće sada biti dovoljna.

– Tako je.

– Dakle, treba nam odrezati od zemlje susjeda ako hoćemo imati dovoljno pašnjaka i oranica. Isto će i naši susjedi učiniti od naše ako se i oni upuste u beskrajno stjecanje blaga i pređu granicu najnužnijih potreba.

– Svakako će to učiniti, Sokarate.

– Hoćemo li nakon toga ratovati, Glaukone?

– Upravo tako, reče.

– Nemojmo još ništa govoriti, rekoš ja, čini li rat kakvo zlo ili dobro, nego samo toliko da smo postojanje rata našli u onome iz čega ponajviše u državama i u privatnom i u javnom životu nastaje zlo, kada god nastaje.

– Svakako.

– Treba, dakle, prijatelju, još povećati državu za cijelu vojsku koja će izaći i boriti se s neprijateljima za cjelokupnu imovinu i za ono o čemu upravo sada govorasmo. (...)

Ali i istinu treba mnogo cijeniti. Jer ako pravo nekom govorasmo i ako je laž bogovima zaista beskorisna, a ljudima korisna samo kao lijek, očito je da se to smije dati samo liječnicima, a obični se ljudi toga ne smiju laćati.

– Oćito.

– Dakle, ako ikomu drugomu, laž pristaje samo vladarima države, i to na korist države, bilo radi neprijatelja, bilo radi državljana. Svi se ostali toga ne smiju laćati. (...)

Kako bi onda, rekoš ja, kad nam je potrebna kakva od onih laži o kojoj upravo maloćas govorasmo, bilo moguće da nam u tu umjesnu laž povjeruju poglavito sami vladari, a ako ne oni barem ostali graćani?

– Kakvu to?

– Nikakvu novu, nego onu fenićku... Jer zaista ste braća svi vi u državi, reći ćemo im mi pjesnici, ali je bog, dok vas je pravio, kod poroda primiješao zlata onima meću vama koji su sposobni vladati, zato su oni najvredniji; onima koji su ćuvari primiješao je srebra, a ratarima i ostalim obrtnicima željezo i mjed. (...)

Pripazi, dakle, treba li (ćuvarima) živjeti i stanovati na ovakav naćin... Ponajprije da nijedan nema nikakve svoje imovine ako nije posve nužno: zatim da nijedan nema stana ni takve riznice u koju ne bi mogao ulaziti svatko tko će htjeti; a sve što trebaju razboriti i hrabri ratnici da toliko po odredbi primaju od ostalih državljana kao plaću za ćuvanje da im za godinu dana ne bude ni previše ni premalo; da kao u taboru idu na zajednićke objede i da skupe žive. (...)

– Što ćeš, Sokrate, reći u odbranu ako tko reće da ne ćiniš osobito sretnim te muževe... Pa ćini se upravo, rekao bih, da najmljeni plaćenici sjede u državi i ništa drugo ne rade nego samo stražare.

– Da – rekoš ja – i to samo za hranu, i ne primaju ni plaće za hranu kao ostali, tako da im neće biti slobodno niti oputovati ako budu htjeli po svom poslu, niti davati milosnicama, ni ako ushtjednu trošiti na što drugo, kako već troše oni koji misle da su sretni. To i mnogo drugo izostavljaš u optužbi.

– Ali neka bude i to u optužbi.

– Veliš, dakle, što će mu reći u obranu?

– Da.

– Ići ćemo – rekoš ja – istom stazom i naći ćemo, kako mislim, što treba reći. Ta reći ćemo da ne bi bilo nikakvo ćudo ako bi i ti tako bili posve sretni; ali da mi ne gledamo na to, dok osnivamo državu, da nam jedan stalež bude osobito sretan, nego u prvom redu cijela država. (...)

Mislim da nam je država savršeno dobra ako je doista kako treba osnovana.

- Svakako.
- Očito je mudra, hrabra, razborita i pravedna.
- Čini se da je zaista mudra država jer se promišljeno upravlja. A upravo je ta promišljenost nekakvo znanje... To je znanje upravljanja državom, a imaju ga vladari... Država bi, dakle, cijela bila mudra po znanju svojeg najmanjeg staleža i dijela koji joj je na čelu i vlada...
 - Ali nije osobito teško vidjeti samu hrabrost i gdje se ona u državi nalazi... Tko bi na što drugo pogledao te državu nazvao kukavnom ili hrabrom nego na ovaj dio koji za nju ratuje i bojuje. Država je, dakle, hrabra po nekom svojem dijelu zato što u njemu ima takvu snagu koja će potpuno moći podržavati pravo mišljenje o onome što je strašno i kakvo je za odgoj označio zakonodavac.
 - Nisam posve razumio što si rekao.
 - Velim da je hrabrost nekakvo čuvanje... čuvanje mišljenja o tome što je i kakvo je strašno, koje je na temelju zakona odgoj usadio u čovjeka...
 - Razboritost je jamačno nekakav red i vlast nad nekim nasladama i požudama.
 - Zašto to?
 - Zato što kod nje nije tako kao kod hrabrosti i mudrosti, koje se nalaze samo u nekom dijelu države, nego se ona protegnula upravo na cijelu državu i udružuje u najpotpuniji sklad najslabije, najjače i osrednje. Zato bismo s punim pravom rekli da je ta slaba razboritost i da je to prirodna suglasnost boljega i gorega u tome tko treba vladati i u državi i u svakom pojedincu. (...)
- A odredismo i jamačno i često govorasmo, ako se sjećaš, da svakome pojedincu treba obavljati samo jedan posao u državi, za koji bi njegove prirodne sposobnosti bile najprikladnije.
 - Da, govorasmo.
 - Zaista smo i od mnogih drugih čuli i sami često govorili da je pravednost raditi svoj posao, a ne raditi mnoge. (...)
 - Dakle, mnogostruki rad i međusobno zamjenjivanje triju staleža najveća je šteta za državu i s najviše se prava može zvati zločinstvom.
 - U redu – rekoh – rugaš se, a upleo si me u razmatranje koje je tako teško dokazati. Čuj, dakle, ovo, da još više vidiš kako prijam za slikovit govor. Tako je. Naime, težak odnos u kojem se najčestitiji nalaze prema državi da i nema nijedne druge stvari koja bi što slično pokazivala; nego treba, uspoređujući i braneći ih, iz mnoštva stanja sastaviti sliku za takvo jedno stanje...
- Pomisli, naime, da se ovako dogodi s više lađa ili s jednom. Vlasnik lađe nadmašuje sve ostale u lađi veličinom i snagom, ali je nagluh, te isto tako slabo vidi i slabo razumije pomorstvo. Lađari se među sobom svađaju za kormilarenje, svaki misli da ima on biti kormilar, a nikada to umijeće nije učio i ne može označiti svoga učitelja ni vrijeme učenja; osim toga, vele da se to umijeće i ne može naučiti, pa su spremni sasjeci onoga koji veli da se može. A samo se neprestance kupe oko vlasnika broda, mole i svašta čine da kormilo njima preda, a ako ga sami ne mogu nagovoriti, nego ih preteknu u tome katkada drugi, ili ih ubijaju ili bacaju iz lađe, a plemenitoga vlasnika broda omame mandragorom, pićem ili čim drugim, pa lađom

upravljaju sami raspolažući sa svime što je u njoj, te plove pijući i gosteći se kao što se uostalom može od takvih ljudi samo očekivati. Osim toga, onoga koji može predobiti i svladati vlasnika broda, kako bi onda oni bili milom ili silom gospodari, hvale kao sposobna lađara i kormilara i vještaka na lađi, a koji nije takav, kude ga da je beskoristan. O pravom kormilaru nemaju ni pojma: da mu treba paziti na doba godine, vrijeme, nebo, zvijezde, vjetrove i sve što tomu umijeću pripada, ako hoće da zaista bude upravljač lađe, naprotiv što se tiče prvog umijeća kormilarenja, bilo to milo nekima ili ne, drže da nije moguće steći i umijeće za to i uvježbati se u tome i u isti mah dobiti posao kormilara. Kad bi se, dakle, na lađama tako događalo, misliš li da lađari na tako uređenim lađama ne bi pravoga kormilara zvali zvjezdarom, brbljavcem i beskorisnim za njih?

– I te kako – reče Adimant.

Ako ili filozofi ne postanu u državama kraljevi, ili ako sadašnji kraljevi i vladari ne postanu filozofi istinski i potpuno, i ako se to oboje ne složi u jedno, naime državna vlast i filozofija, te ako od onih koji sada odjelito slijede bilo jedno bilo drugo svi ne budu prisilno udaljeni od vlasti, onda neće, mili Glaukone, prestati zlo u državama, a mislim ni u rodu ljudskome. (...)

Kad su, dakle, filozofi oni koji mogu domašiti ono što se uvijek u istome istovjetno nalazi, a oni koji to ne mogu, nego lutaju među mnoštvom i raznolikošću, nisu filozofi – koji onda treba da budu vođe države?

– Kako bismo, dakle, na to dobro odgovorili?

– Tako ako bismo govorili da se postavljaju za čuvare oni koji se budu pokazali sposobnima čuvati zakone i poslove država.

– Pravo je tako.

– A zar je ovo očito: treba li da čuva slijep čuvar ili čuvar oštra oka?

– A kako ne bi bilo očito?

– Čini li se onda da se išta od slijepca razlikuju oni koji su doista lišeni spoznaje o bitku svake stvari i koji nemaju u duši nikakve jasne slike, te ne mogu, kao slikari, na pravu istinu pogledati i onamo uvijek upravljati oči i što točnije promatrati, pa sebi postavljati zakone za lijepo, pravedno i dobro, ako se treba utvrđivati, i to postavljeno čuvati da se održi?

DRUŠTVENE PROMJENE I RAZVOJ

► Predindustrijsko društvo

„Podaci svjetske Organizacije za ishranu i poljoprivredu iz 1995. pokazuju uočljive razlike između procenta radne snage zaposlene u poljoprivredi u industrijalizovanim i nerazvijenim zemljama. Dok on u Nepal u iznosi 91,7, u Britaniji je samo 2,0. Nepal se približila Ruanda sa 91,3, Etiopija sa 74,5 i Bangladeš sa 68,5 procenata. Podatak za Japan iznosi samo 6,4 procenta a za Njemačku 4,6, Kanadu 3,3 i SAD 2,3 procenta“. (E. Gidens)

„Većina tradicionalnih država bile su imperije, a svoju prostornu veličinu postigle su kroz osvajanje i prisajedinjenja drugih naroda“. (**E. Gidens**) Kao, na primjer, Kina ili ruska imperija koja se prostirala od Britanskih ostrva do Srednjeg istoka.

Život u gradovima mijenja i oblike socijalnih kontakata, on postaje „bezličan i anonimniji a mnogi naši svakodnevni susreti odigravaju se sa nepoznatim, a ne sa pojedincima koje poznajemo. Velike organizacije, kao što su poslovne korporacije ili državna nadležstva, ukoliko utiču na život gotovo svakog pojedinca“. (**E. Gidens**)

„Uzeto zajedno, superiorna ekonomska snaga, političke kohezije i vojna nadmoć smatraju se, kako se čini, uzrokom neodeljivog širenja zapadnjačkog stila života u svetu u posljednja dva vijeka“. (**E. Gidens**)

„Neishranjenost, nepostojanje školstva, nizak prosječan životni vijek i neadekvatni uslovi stanovanja uglavnom su karakteristični za sela. Veliki dio siromašnih živi u predjelima u kojima nema dovoljno obradivog zemljišta i gdje je agrarna produktivnost niska, a suše i poplave uobičajene“. (**E. Gidens**)

► **Pojam i karakteristike društvene promjene**

„Ljudska bića postoje na Zemlji oko pola miliona godina: obrada zemlje – ta osnovica stalnih naselja, stara je, međutim, samo nekih 12000 godina, dok civilizacije nisu starije od 6000 god. Ako čitavu dosadašnju eru čovjekovog postojanja zamislimo kao jedan jedini dan, onda možemo reći da je obrada zemlje nastala tek u 23 časa i 56 minuta, a civilizacija u 23 časa, 59 minuta i 30 sekundi. Pa ipak promjene koje su se dogodile u poslednjih 30 sekundi ovog čovjekovog 'dana' veće su nego sve prethodne“. (**E. Gidens**)

„Ali ako smo mi danas imuni od kuge i gladi, moramo se suočavati sa društvenim silama koje smo sami oslobodili stega. Te sile unose neprestane promene u naše živote“. (**E. Gidens**)

Stanje društvenog poretka zavisi od odnosa snaga procesa diferencijacije i snaga procesa integracije ili kontrole; nagla ili pretjerana diferencijacija vodi u besporedak“. (**Č. Tili**)

„Ljudi uvijek teže da ovladaju svijetom oko sebe prije nego ga prihvate onakvim kakav jeste“. (**E. Gidens**)

► **Vrste društvenih promjena**

Istorijska akcija proizvodi društvenu promjenu kroz dejstvo nekog kolektiva. „Ona je ukupnost aktivnosti članova jednog društva koje ima namjeru da izazove, pojača, spriječi promjene društvene organizacije u cjelini ili u njenim djelovima“. (**M. Filipović**)

► **Društvena pokretljivost u savremenom društvu**

Vertikalna mobilnost podrazumijeva kretanje naviše i naniže po društvenoj ljestvici. „Za one koji stižu imovinu, dohodak ili status u društvu, kaže se da su uzlazno mobilni, a za one koji se kreću u suprotnom pravcu da su silazno mobilni. (**E. Gidens**)

Ko su siromašni ljudi? Obično se kaže da su sljedeće kategorije posebno izložene ovoj nevolji: nezaposleni, oni koji rade djelimično radno vrijeme ili na nesigurnim

poslovima, stariji, bolesni i invalidi, članovi većih porodica i porodice sa samo jednim roditeljem (koji je najčešće žena). (**E. Gidens**)

„Zemlje u kojima je nejednakost relativno mala u cjelini su prosperitetnije od onih u kojima su podjele između bogatih i siromašnih veće“. (**E. Gidens**)

Nejednakost između bogatih i siromašnih stalno se povećava. Da li ekonomski razvoj predstavlja cijenu takvog stanja, jer podstiče, po jednim, inovacije i ekspanziju. U tom pogledu razlikuju se „američki“ i „rajnski“ model preduzetništva. Razlika se ogleda u tome što „rajnski“ model (Njemačka, Švajcarska i Holandija) potencira prednost kolektivnih interesa nad individualnim. Zajednice: preduzeća, gradovi, sindikati smatraju se veoma bitnim za stabilnost društva i u njemu su razlike između bogatih i siromašnih manje nego, npr., u Britaniji i SAD.

Demokratska tranzicija je završena kada je postignuta dovoljna saglasnost o političkim postupcima za dolaženje do jedne slobodno izabrane vlade, kada ona dolazi na vlast putem slobodnih izbora, kada je vlast podijeljena „ i kad nijedna od tih grana vlasti ne uspijeva da ostvari dominaciju nad drugima i nad društvom izvan granica ustava i uobičajene prakse zasnovane na principu podjele vlasti“. (**Linz i Stepan**)

► **Globalizacija**

„Sve veća globalizacija nije praćena ni političkim integracijama ni smanjenjem velikih nejednakosti u bogatstvu i moći“. (**E. Gidens**)

„Globalizacija je kontradiktoran proces koji podrazumijeva raznovrsne uticaje u različitim pravcima, ponekad i suprotnim“. (**E. Gidens**)

„Sile globalizacije prodiru u lokalne kontekste i naše intimne živote kroz bezlične izvore poput medija i interneta, ali i kroz lične kontakte koje ostvarujemo sa ljudima iz drugih zemalja i kultura“. (**E. Gidens**)

Dok se sa jedne strane njeguje i promovira tradicionalna lokalna kultura, s druge strane se ističe kosmopolitski način „života i kulturni ukusi u pogledu oblačenja, provođenja slobodnog vremena, upražnjavanja hobija i tako dalje, a koje oblikuju sile globalizacije“. (**E. Gidens**)

Pojam i oblici rizika u savremenom društvu

„Promjene obrasca rada, sve veća nesigurnost za radno mjesto, opadanje uticaja tradicije i običaja na samoidentitet, urušavanje tradicionalnih oblika porodice i demokratizacija ličnih odnosa“. (**E. Gidens**)

„Rizici savremenog doba pogađaju sve zemlje i sve društvene klase; oni imaju globalne a ne samo lične posledice“. (**E. Gidens**) Npr., eksplozija nuklearne elektrane u Černobilju 1980.

► **Ekološki rizik, akcija i pristup kao strategija**

„Svjetski tehnološki progres je nepredvidljiv, pa se može dogoditi i da se obezbijede dovoljni resursi za proces industrijalizacije“. (**E. Gidens**)

„Danas je, međutim, čovjekov juriš na prirodnu sredinu toliko intenzivan da se može reći kako gotovo i nema prirodnih procesa koji nijesu izloženi ljudskim aktivnostima... Čak je i svjetska klima, po svemu sudeći, izložena posljedicama industrijskog razvoja“. (**E. Gidens**)

„Naše razumijevanje mračne strane savremene društvene promjene ne treba da nas spriječi da održimo realistički i optimistički pristup budućnosti“. (E. Gidens)

„Sve veće miješanje nauke i tehnologije u naš život dovodi do velikih problema i neizvjesnosti. Zaista, teško je uspostaviti ravnotežu između potencijalne koristi i mogućih katastrofa“. (E. Gidens)

„Mi pri tom živimo u jednom svijetu koji se ponovo izgrađuje: to se odnosi na masovnu proizvodnju, masovnog potrošača, veliki grad, državu „velikog brata“, padanje značaja nacionalne države, uz sve veći razvoj elastičnosti u stavovima, uz diferencijaciju, raznovrsnost, mobilnost, komunikaciju, decentralizaciju i internacionalizaciju. U tom procesu transformiše se i naš posebni identitet, naše shvatanje samih sebe, naša sopstvena subjektivnost. Mi smo, u stvari, u prelazu ka jednoj novoj eri.“ (S. Hol)

PORUKA INDIJANSKOG POGLAVICE BIJELOM ČOVJEKU

► Možemo biti braća, poslije svega

„Kako možete kupiti ili prodati nebo, toplinu zemlje? Ta ideja nam je strana. Ako mi ne posjedujemo svježinu vazduha i bistrinu vode, kako vi to možete kupiti?

Svaki dio te zemlje svet je za moj narod. Svaka sjajna borova iglica, svaka pješčana obala, svaka magla u tamnoj šumi, svaki insekt, sveti su u pamćenju u iskustvu moga naroda. Sokovi koji kruže kroz drveće nose sjećanje na crvenog čovjeka.

Mrtvi bijeli ljudi zaboravljaju zemlju svog rođenja kada odu u šetnju među zvijezdama. Naši mrtvi nikad ne zaboravljaju ovu lijepu zemlju jer ona je majka crvenog čovjeka. Mi smo dio zemlje i ona je dio nas. Mirisavo cvijeće naše su sestre, jelen, konj, veliki orao, svi oni su naša braća. Stjenoviti vrhunci, sočni pašnjaci, tijela ponija i čovjek – svi pripadaju istoj porodici.

Tako, kad Veliki poglavica iz Vašingtona šalje glas da želi kupiti našu zemlju, traži previše od nas. Veliki poglavica šalje glas da će nam sačuvati mjesto tako da ćemo mi sami moći živjeti udobno. On će nam biti otac i mi ćemo biti njegova djeca. Mi ćemo razmatrati vašu ponudu da kupite našu zemlju. Ali to neće biti lako. Jer ta zemlja je sveta za nas.

Ta sjajna voda što teče brzacima i rijekama nije samo voda već i krv naših predaka. Ako vam prodamo zemlju, morate se sjetiti da je to sveto i morate učiti vašu djecu da je to sveto i da svaki odraz u bistroj vodi jezera priča događaje i sjećanja moga naroda. Žubor vode glas je oca moga oca.

Rijeke su naša braća, one nam utažuju žeđ. Rijeke nose naše kanue i hrane našu djecu. Ako vam prodamo našu zemlju, morate se sjetiti i učiti našu djecu da su rijeke naša braća, i vaša i morate od sada dati rijekama dobrotu kakvu biste pružili svakome bratu.

Mi znamo da bijeli čovjek ne razumije naš život. Jedan dio zemlje njemu je isti kao i drugi, jer on je stranac koji dođe noću i uzima od zemlje sve što želi. On za sobom ostavlja grobove otaca i ne brine se. On otima zemlju od svoje djece i ne brine se. Grobovi njegovih otaca i zemlja što mu djecu rađa zaboravljeni su: odnosi

se prema majci – zemlji, prema bratu – nebu kao prema stvarima što se mogu kupiti, opljačkati, prodati kako stado ili sjajan nakit. Njegov apetit prožderat će zemlju i ostaviti samo pustoš.

Ne znam. Naš način je drukčiji nego vaš. Izgled vaših gradova boli oči crvenog čovjeka. Ali možda je to jer crveni čovjek je divlji i ne razumije.

Nema mirnog mjesta u gradovima bijelog čovjeka. Nema mjesta da se čuje otvaranje cvjetova u proleće ili drhtaj krilaca velikog konjica. Ali možda je to jer sam divlji i ne razumijem. Buka jedino djeluje kao uvreda za uši. I šta je to život ako čovjek ne može čuti usamljeni krik kozoroga ili noću prepirku žaba u bari? Ja sam crveni čovjek i ne razumijem. Indijanac više voli blagi zvuk vjetra kad se poigrava licem močvare, kao i miris vjetra očišćen popodnevnom kišom, namirisano borovinom.

Vazduh je skupocjen za crvenog čovjeka jer sve živo dijeli jednaki dah – životinja, drvo, čovjek. Bijeli čovjek ne izgleda kao da opaža vazduh koji diše. Kao čovjek koji umire mnogo dana on je otupio na smrad. Ali ako vam prodamo našu zemlju, morate se sjetiti da je vazduh skupocjen za nas, da vazduh dijeli svoj dah sa svim životom koji podržava. Vjetar što je mom djedi dao prvi dah takođe će prihvatiti i njegov posljednji uzdah. Ali ako vam prodamo našu zemlju, morate je čuvati kao svetinju, kao mjesto gdje će i bijeli čovjek moći da okusi vjetar što je zaslađen mirisom poljskog cvijeća.

Tako ćemo razmatrati vašu ponudu da kupite našu zemlju. Ako odlučimo da prihvatimo, postaviću jedan uslov, bijeli čovjek mora da se odnosi prema životinjama ove zemlje kao prema svojoj braći.

Ja sam divljak i ne razumijem neki drugi način. Vidio sam hiljade raspadajućih bizona u preriji što ih je ostavio bijeli čovjek ustrijelivši ih iz prolazećeg voza. Ja sam divljak i ne razumijem kako dimeći gvozdeni konj može biti važniji nego bizon koga mi ubijamo samo da ostanemo živi.

Šta je čovjek bez životinja? Ako sve životinje odu, čovjek će umrijeti od velike usamljenosti duha. Što god se desilo životinjama, ubrzo će se dogoditi i čovjeku. Sve stvari su povezane.

Morate naučiti svoju djecu da je tle pod njihovim stopama pepeo njihovih dedova. Tako da će oni poštovati zemlju, recite našoj djeci da je zemlja s nama u srodstvu. Učite vašu djecu, kao što činimo mi s našom, da je zemlja naša majka. Što god snađe zemlju, snaći će i sinove zemlje. Ako čovjek pljuje na tle, pljuje na sebe samog.

To mi znamo: zemlja ne pripada čovjeku; čovjek pripada zemlji. To mi znamo. Sve stvari povezane su kao krv koja ujedinjuje porodicu. Sve stvari su povezane.

Što god snađe zemlju, snaći će i sinove zemlje. Čovjek ne tka tkivo života; on je samo struk u tome. Šta god čini tkanju, čini i sebi samome.

Čak i bijeli čovjek, čiji Bog govori i šta s njime kao prijatelj s prijateljem, ne može biti izuzet od zajedničke sudbine. Mi možemo biti braća poslije svega. Vidjećemo. Jednu stvar znamo, koju će bijeli čovjek jednog dana otkriti – naš Bog je isti Bog. Vi sada možete misliti da ga vi imate kao što želite imati našu zemlju; ali to ne možete. On je Bog čovjeka i njegova samilost jednaka je za crvenog čovjeka kao i

za bijelog. Ta zemlja je draga Njemu i škoditi zemlji jeste prezirati njenog Stvoritelja. Bijeli takođe trebaju prolaz; možda brže nego sva druga plemena. Zaprljajte vaš krevet i jedne noći ugušit ćete se u vlastitom smeću.

Ali u vašoj propasti svijetlićete sjajno, potpaljeni snagom Boga koji vas je donio na tu zemlju i za neku posebnu svrhu dao vam vlast nad njome kao i nad crvenim čovjekom. Sudbina je misterija za nas jer mi ne znamo kad će svi bizoni biti poklani i divlji konji pripitomljeni, tajni kutovi šume, teški zbog mirisa mnogih ljudi i pogled na zrele brežuljke zamrljan brbljajućom žicom. Gdje je prašuma? Otišla je. Gdje je orao? Otišao je. To je konac životinja i početak borbe za preživljavanje.“

► **A. Kami, Mit o Sizifu, 1942.**

u Odabrana djela, sv. V, Zora – GZH, Zagreb 1976. prev. S. Vučićević i F. Kveder
Shvatiti svijet, za jednog čovjeka znači svesti ga na ljudsko, označiti ga njegovim pečatom. Svijet mačke nije svijet mravojeda. Krilatica, svaka je misao antropomorfna nema drugog smisla. Duh koji nastoji pojmiti stvarnost, takođe se može držati zadovoljnim samo ako je svede na misaone izraze.

Ne znam ima li ovaj svijet smisao koji ga nadrašta. Međutim, znam da ne poznajem taj smisao i da mi je za sada nemoguće spoznati ga. Šta za mene znači smisao izvan moga života? Mogu razumjeti samo ono što se daje objasniti ljudskim pojmovima. Ono što dodirujem, ono što mi se opire, eto što razumijem. A te dvije pouzdanosti, moja glad za apsolutnim i jedinstvom, i nesvedivost ovog svijeta na jedan racionalni i razboriti princip, znam opet, ne mogu izmiriti. (...)

Kad bih bio stablo među drugim stablima, mačak među životinjama, ovaj bi život imao smisla ili, bolje rečeno, taj problem ne bi postojao, jer ja bih bio dio ovog svijeta. Ja bih bio ovaj svijet kojem se sada suprotstavljam cijelom svojom sviješću i svekolikim svojim zahtjevom za bliskošću. Taj razum, tako podrugljiv, suprotstavlja me svakom stvorenju. A što je temelj toga sukoba, toga loma između svijeta i moga duha, ako ne svijest koju o njemu imam?

Na planu inteligencije mogu, dakle, kazati da apsurd nije u čovjeku niti u svijetu, već u njihovoj zajedničkoj prisutnosti. On je, za sada, jedina sveza što ih spaja.

Kada sam rekao da je svijet apsurdan, išao sam odveć brzo. I ovaj svijet sam po sebi nije razborit – to je sve što se o njemu može reći. Ali ono što je apsurdno, to je sučeljavanje toga iracionalnoga i one žarke želje za jasnoćom čiji poziv odjekuje najdublje u čovjeka. Koliko o čovjeku, apsurd ovisi jednako i o svijetu. Za trenutak je on njihova jedina sveza. On ih čvrsto veže jedno za drugo, kao što samo mržnja može prikovati bića. To je sve što mogu jasno razaznati u svijetu bez mjere gdje se moja pustolovina nastavlja. (...)

Razumije se već da je Sizif apsurdan junak. On je to koliko po svojim strastima toliko i po svojoj mucu. Njegov prezir bogova, njegova mržnja prema smrti i strast za životom koštali su ga te neizrecive kazne gdje se čitavo biće ulaže eda ništa ne dovrši... Ako je ovaj mit tragičan, to je stoga što je njegov junak svjestan. Zbilja, gdje bi bila njegova muka kad bi ga nada u uspjeh na svakom koraku podržavala? Današnji radnik radi svakog dana u svom životu na istim zadaćama, i ta je sudbina jednako apsurdna. Ali je tragična samo u rijetkim trenucima, kada on postane svjestan. Sizif. Proleter bogova, bespomoćan i revoltiran, poznaje cijelu širinu svoga

jednog položaja: on na njega misli silazeći. Pronicljivost koja mu mora donijeti muku, istodobno dovršava i njegovu pobjedu. Nema sudbine koja se ne natkriljuje prezirom... Čitava Siziŕova radost jest tu. Pripada mu njegova sudbina. Njegova stijena jest posve njegova stvar. Tako apsurdni čovjek, dok razmišlja, ušutkuje svoje nemire. Apsurdni čovjek veli „da“, i napor njegov bit će stalan. Postoji li osobna sudba, nema nadmoćnije sudbe ili bar postoji samo jedna koju on drži fatalnom i dostojnom prezira. Glede ostaloga, on zna da je gospodar vlastitog života... valja predstaviti Siziŕa sebi, zamisliti ga sretnim.

PROJEKTI

Projektni zadatak 1

Običaji u mom kraju nekad i sad

– Priprema za ostvarivanje projektnog zadatka

- nastavnik upućuje učenike u metodu „živa istorija“ – kako da ostvare kontakt i komunikaciju
- nastavnik pomaže učenicima da nađu sagovornike
- nastavnik prati i usmjerava rad učenika i pruža pomoć kod obrade građe
- nastavnik sa učenicima priprema prezentaciju rezultata u odjeljenju, školi i na lokalnom nivou

Projektni zadatak 2

Moj grad – dobre i loše strane

Nastavnik objašnjava i upućuje učenike u istraživanje, prati tok istraživanja i pomaže da se klasifikuju rezultati, predlaže i obrazlaže predloge

Dobre strane	Loše strane	Prezentacija	Kako riješiti problem	Predlog akcija
Fotografisati lijepo uređenje prostore u gradu	Fotografisati zapušteni prostor	Napraviti izložbu fotografije	Okrugli sto na tu temu. Predlozi za rješavanje problema se pažljivo evidentiraju	kojimće učenici pomoći da se riješe neki problemi

Napomene

- **Osnovno je pravilo da nastavnik ne nameće projekat već samo motiviše učenike i pomaže im da realizuju svoje ideje.**
- **Sa brojem projekata ne treba pretjerivati, i može da bude samo jedan za školsku godinu ili par manjih.**
- **Projekti mogu biti realizovani na nivou odjeljenja, razreda, škole, lokalne sredine...**

Bibliografija

1. *Gidens Entoni*, **Sociologija**, Beograd, Ekonomski fakultet, Čigoja štampa, 2003.
2. *Gidens Entoni*, **Sociologija**, Podgorica, CID, 1998.
3. *Vukićević Slobodan*, **Sociologija: filozofske pretpostavke i temeljni pojmovi**, Beograd, Plato, 2005.
4. *Tadić Božidar*, **Etničke zajednice i međuetnički sukobi**, Podgorica, CID, 1999.
5. *Tadić Božidar*, **Sociologija politike**, Podgorica, Univerzitet Crne Gore, 1996.
6. *Linc Huan, Stepan Alfred*, **Demokratska tranzicija i konsolidacija**, Beograd, Filip Višnjić, 1998.
7. *Tadić Ljubomir*, **Nauka o politici**, Beograd, Rad, 1988.
8. *Filipović Mileva*, **Uvod u opštu sociologiju**, Podgorica, CID, 1998.
9. *Fiamengo Ante*, **Osnove opće sociologije**, Zagreb, Narodne novine, 1997.
10. *Đurić dr Mihailo*, **Problemi sociološkog metoda**, Beograd, Savremena škola, 1962.
11. *Pečujlić Miroslav, i drugi*, **Osnovi nauke o društvu**, Beograd, Rad, 1981.
12. *Haralambos Michael*, **Uvod u sociologiju**, Zagreb, Globus, 1989.
13. *Tili Čarls*, **Suočavanje sa društvenom promenom**, Beograd, Filip Višnjić, 1997.
14. *Veber Maks*, **Privreda i društvo**, Beograd, Prosveta, 1976.
15. *Šušnjić Đuro*, **Kritika sociološkog metoda**, Niš, Gradina, 1973.
16. *Šušnjić Đuro*, **Metodologija – kritika nauke**, Beograd, Čigoja štampa, 2005.
17. *Šušnjić Đuro*, **Ribari ljudskih duša**, Beograd, Čigoja štampa, sabrana dela, 1997.
18. *Šušnjić Đuro*, **Otpori kritičkom mišljenju**, Beograd, Čigoja štampa, 1995.
19. *Šušnjić Đuro*, **Religija I i II**, Beograd, Čigoja štampa, 1998.
20. *Šušnjić Đuro*, **Dijalog i tolerancija**, Beograd, Čigoja štampa, 1997.
21. *Gurvič Žorž*, **Sociologija prava**, Podgorica, CID, 1997.
22. *Gvozdrenović Slavka*, **Metodika nastave sociologije**, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2006.
23. *Kolin Marija*, **Obrasci života u siromaštvu i nove paradigme Evropske unije**, Beograd, Institut društvenih nauka, 2007.
24. *Parsons Talkont, Šils Edvard, Negal D. Kaspar, Pits R. Džes*, **Teorije o društvu, Osnovi savremene sociološke teorije**, I i II knjiga, Beograd, Vuk Karadžić, 1969.
25. *Đurić Mihailo*, **Sociologija Maksa Vebera**, sociološka hrestomatija, Zagreb, Naprijed, 1987.
26. *Mander Džeri, Goldsmit Edvard*, **Globalizacija, argumenti protiv**, Beograd, CLIO, 2003.
27. *Fojgelj, Kuzmanović, Đukanović*, **Priručnik za socijalno istraživanje**, Podgorica, CID, SoCEN, 2004.
28. *Dragićević-Šešić Milena*, **Neofolk kultura**, Novi Sad, Mala knjižarnica Zorana Stojanovića, 1998.